

Ahbar

*Official Journal of Atatürk University, Faculty of Letters,
Department of History*

Issue 3 • May 2025

EISSN 3023-8250

www.dergipark.org.tr/en/pub/ahbar

EDITOR-IN-CHIEF / BAŞ EDITÖR

Yunus Emre AYDIN

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

EDITORS / EDITÖRLER

Savaş EĞİLMEZ

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Enrico BASSO

Department of Foreign Languages and Literatures
and Modern Cultures, University of Turin,
Turin, Italy
Turin Üniversitesi- Yabancı Diller ve Edebiyatlar ve
Çağdaş Kültürler Bölümü, Turin, İtalya

Rafał QUIRINI-POPLAWSKI

Department of the History, Byzantine Art at the
Institute of Art History, Jagiellonian University in
Kraków, Kraków, Poland
Kraków Jagiellonian Üniversitesi- Sanat Tarihi
Enstitüsü, Bizans Sanat Tarihi Bölümü, Kraków,
Polonya

Fatih KORKMAZ

Turkish-Armenian Relations Research Center,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi-Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma
Merkezi, Erzurum, Türkiye

Nesma HAMED ABDALLAH

Department of History, Benha University, Benha,
Mısır
Benha Üniversitesi- Tarih Bölümü, Benha, Egypt

ETHICS EDITOR / ETİK EDITÖRÜ

Ahmet TAŞAĞİL

Department of History, Yeditepe University,
İstanbul, Türkiye
Yeditepe Üniversitesi- Tarih Bölümü, İstanbul,
Türkiye

TURKISH LANGUAGE EDITOR / TÜRKÇE DİL EDITÖRÜ

Fatih EKİCİ

Department of Modern Turkish Dialects and
Literatures, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

FOREIGN LANGUAGE EDITORS / YABANCI DİL EDITÖRLERİ

İsmail AVCU

Department of English Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Erzurum, Türkiye

Rahman ÖZDEMİR

Department of Russian Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Erzurum, Türkiye

STATISTICS EDITOR / İSTATİSTİK EDITÖRÜ

Ceyhan OZAN

Department of Educational Sciences, Ataturk
University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,
Erzurum, Türkiye

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU

Abdul Metin ÇELİKBİLEK

Department of History, Selçuk University, Konya,
Türkiye
Selçuk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye

Ahmet USTA

Department of History,
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, İstanbul,
Türkiye
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih
Bölümü, İstanbul, Türkiye

Ali Osman KARATAY

Researchs Institute of Turkish World, Ege University,
İzmir, Türkiye
Ege Üniversitesi- Türk Dünyası Araştırmaları
Merkezi, İzmir, Türkiye

Bayram Arif KÖSE

Department of History,
Artvin Çoruh University, Artvin, Türkiye
Artvin Çoruh Üniversitesi- Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Derya COŞKUN

Department of History,
Erzurum Technical University, Erzurum, Türkiye
Erzurum Teknik Üniversitesi- Tarih Bölümü,
Erzurum, Türkiye

Ercan CENGİZ

Department of History,
Kars Kafkas University, Kars, Türkiye
Kars Kafkas Üniversitesi- Tarih Bölümü, Kars,
Türkiye

Erkan GÖKSU

Department of History,
Dokuz Eylül University, İzmir, Türkiye
Dokuz Eylül Üniversitesi- Tarih Bölümü, İzmir,
Türkiye

Gülseren FERMANOĞLU

Department of History,
Mimar Sinan Fine Arts University, İstanbul, Türkiye
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi- Tarih
Bölümü, İstanbul, Türkiye

Haldun ÖZKAN

Department of History of Art,
Ataturk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum,
Türkiye

İlyas KEMALOĞLU

Department of History,
Marmara University, İstanbul, Türkiye
Marmara Üniversitesi- Tarih Bölümü, İstanbul,
Türkiye

Kemal TAŞCI

Department of History,
Erzincan Binalı Yıldırım University, Erzincan, Türkiye
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi- Tarih Bölümü,
Erzincan, Türkiye

Murat ÖZTÜRK

Department of History,
İstanbul University, İstanbul, Türkiye
İstanbul Üniversitesi- Tarih Bölümü, İstanbul,
Türkiye

Necmettin AYAN

Department of History,
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara, Türkiye
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi- Tarih Bölümü,
Ankara, Türkiye

Serkan ACAR

Department of History,
Ege University, İzmir, Türkiye
Ege Üniversitesi- Tarih Bölümü, İzmir, Türkiye

Süleyman ÇİÇDEM

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi-Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Tuba TOMBULOĞLU

Department of History,
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara, Türkiye
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi- Tarih Bölümü,
Ankara, Türkiye

Yasemin AKTAŞ

Department of History,
Bayburt University, Bayburt, Türkiye
Bayburt Üniversitesi- Tarih Bölümü, Bayburt,
Türkiye

Yasin TOPALOĞLU

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi-Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Zeynep GÜNGÖR

Department of History,
Akdeniz University, Antalya, Türkiye
Akdeniz Üniversitesi-Tarih Bölümü, Antalya, Türkiye

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Adnan ÇEVİK

Department of History, Muğla Sıtkı Koçman
University, Muğla, Türkiye
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Tarih Bölümü, Muğla, Türkiye

Adnan ESKİKURT

Department of History, İstanbul Medeniyet
University, İstanbul, Türkiye
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Ahmet Ali BAYHAN

Department of Art History, Ordu University, Ordu,
Türkiye
Ordu Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ordu, Türkiye

Altan ÇETİN

Department of History, Anadolu University,
Eskişehir, Türkiye
Anadolu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Ayşe ATICI ARAYANCAN

Department of History, Osmaniye Korkut Ata
University, Osmaniye, Türkiye
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Tarih Bölümü, Osmaniye, Türkiye

Ayşe Dudu KUŞÇU

Department of History, Necmettin Erbakan
University, Konya, Türkiye
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye

Cihan GENÇTÜRK

Department of History and Arts of Islam, Batman
University, Batman, Türkiye
Batman Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Batman, Türkiye

Cihan PİYADEOĞLU

Department of History, İstanbul Medeniyet
University, İstanbul, Türkiye
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Coşkun ERDOĞAN

Department of History, Atatürk University,
Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Kamil YAVUZ

Department of History, Ordu University, Ordu,
Türkiye
Ordu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye

Kazım PAYDAŞ

Department of History, Harran University,
Şanlıurfa, Türkiye
Harran Üniversitesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye

Muhittin KAPANŞAHİN

Department of History, Karabük University,
Karabük, Türkiye
Karabük Üniversitesi, Tarih Bölümü, Karabük, Türkiye

Mualla UYDU YÜCEL

Department of History, İstanbul University,
İstanbul, Türkiye
İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Murat KEÇİŞ

Department of History, Muğla Sıtkı Koçman
University, Muğla, Türkiye
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Tarih Bölümü, Muğla, Türkiye

Murat ÖZKAN

Department of History, Ordu University, Ordu,
Türkiye
Ordu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye

Murat SERDAR

Department of History, Tokat Gaziosmanpaşa
University, Tokat, Türkiye
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tokat, Türkiye

Musa Şamil YÜKSEL

Department of History, Ankara Yıldırım Beyazıt
University, Ankara, Türkiye
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

Nadir ÖZKUYUMCU

Department of History, Manisa Celal Bayar
University, Manisa, Türkiye
Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Tarih Bölümü, Manisa, Türkiye

Nagehan KÜÇÜKYILDIZ

Department of History, Artvin Çoruh University,
Artvin, Turkey
Artvin Çoruh Üniversitesi, Tarih Bölümü, Artvin, Türkiye

Gazi Osman ÖZGÜDENLİ

Department of Turkish History, Marmara
University, İstanbul, Türkiye
Marmara Üniversitesi, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Ömer SUBAŞI

Department of History, Atatürk University,
Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Özkan DAYI

Department of History, Bayburt University,
Bayburt, Türkiye
Bayburt Üniversitesi, Tarih Bölümü, Bayburt, Türkiye

Pınar ÜLGEN

Department of History, Tokat Gaziosmanpaşa
University, Tokat, Turkey
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tokat, Türkiye

Sefer SOLMAZ

Department of History, Selçuk University, Konya,
Türkiye
Selçuk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye

Suat VURAL

Department of History, Ardahan University,
Ardahan, Türkiye
Ardahan Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ardahan, Türkiye

Süleyman ÖZBEK

Department of History, Ankara Hacı Bayram Veli
University, Ankara, Türkiye
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü, Türkiye

Yavuz DELİBALTA

Department of History, Kafkas University, Kars,
Türkiye
Kafkas Üniversitesi, Tarih Bölümü, Kars, Türkiye

Yusuf AYÖNÜ

Department of History, Ege University, İzmir,
Türkiye
Ege Üniversitesi, Tarih Bölümü, İzmir, Türkiye

AIMS AND SCOPE

Ahbar is a scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is official publication of the Atatürk University department of history and published biannually on May, and November. The publication languages of the journal are Turkish (and other Turkic language), English and Russian (or Cyrillic). Ahbar aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level in Medieval History. The journal publishes original articles, reviews, care reports, and letters to the editors that are prepared in accordance with ethical guidelines. The scope of the journal includes but limited to medieval history and art.

The target audience of the journal includes researchers and specialists who are interested or working in all fields of Turkish language. Ahbar is peer-reviewed journal.

Ahbar is currently indexed in **DOAJ**, **EBSCO** and **Gale Cengage**.

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the Council of Science Editors (CSE) Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

Ahbar is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://dergipark.org.tr/en/pub/ahbar>. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

You can find the current version of the Instructions to Authors at www.dergipark.org.tr/en/pub/ahbar/writing-rules

AMAÇ VE KAPSAM

Ahbar, bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Atatürk Üniversitesi Tarih Bölümü'nün açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır.

Derginin yayın dilleri Türkçe (ve diğer Türk dilleri), İngilizce ve Rusça (veya Kiril)'dir.

Ahbar, Orta Çağ Tarihi alanında en yüksek bilimsel düzeyde makaleler yayınlayarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Dergi, etik kurallara uygun olarak hazırlanmış özgün makaleler, derlemeler, bakım raporları ve editörlere mektuplar yayınlar. Derginin kapsamı Orta Çağ Tarihi ve Sanatıdır.

Ahbar DOAJ, EBSCO ve Gale Cengage'de indekslenen uluslararası alan indeksli bir dergidir.

Derginin hedef kitlesi, Orta Çağ Tarihinin her alanına ilgi duyan veya çalışan araştırmacı ve uzmanlardır.

Ahbar hakemli bir dergidir.

Derginin editöryel ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. Ahbar dergisinin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen ifadeler veya görüşler, editörlerin, yayın kurulunun ve/veya yayıncının görüşlerini değil, yazar(lar)ın görüşlerini yansıtır; editörler, yayın kurulu ve yayıncı bu tür materyaller için herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

Ahbar yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahbar> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. Ahbar içeriği, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari (CC BY-NC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna www.dergipark.org.tr/tr/pub/ahbar/writing-rules adresinden ulaşabilirsiniz.

Contact (Editor in Chief) / İletişim (Baş Editör)

Yunus Emre AYDIN

Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum, Türkiye

✉ yunusemre.aydin@atauni.edu.tr

✉ ahbar@atauni.edu.tr

🌐 www.dergipark.org.tr/en/pub/ahbar

☎ +90 442 231 81 16

Contact (Publisher) / İletişim (Yayıncı)

Atatürk University

Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 25240 Erzurum, Türkiye

✉ ataunijournals@atauni.edu.tr

🌐 <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr>

☎ +90 442 231 15 16

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- 1** **The Twelfth Indian Campaign of Mahmud of Ghazni and the Conquest of Kannauj in the Dīwān of Farrukhī-i Sīstānī**
Ferruhī-i Sīstānī'nin Divan'ında Gazneli Mahmud'un On İkinci Hint Seferi ve Kannûc'un Fethi
Arslan DURDU
- 7** **Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'un Kişiliğinin ve Kararlarının Psikotarih Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi**
Evaluation of the Personality and Decisions of the Seljuk Sultan of Turkey Izz 'ed-Dīn Keykāus II with Psychohistory Approach
Batuhan TAŞKIN
- 23** **XIV. Yüzyıl Fars Bölgesi'nde Hâkimiyet Mücadelesi: Emir Timur ile Şah Mansur Savaşı**
The Struggle for Dominance in the XIVth Century Fars Region: The War between Amir Timur and Shah Mansur
Fatih BOSTANCI
- 32** **İlhanlıların Dağılma Sürecinde İncûlu Hanedanı: Denge ve Meşruiyet Arayışı**
Injuid Dynasty During the Ilkhanate's Decline: A Quest for Balance and Legitimacy
Rıdvan ULUŞIK
- 44** **Anadolu'da Türk Kent Kültürünü Oluşturan Mekânsal Yapılanmalar (XI. Yüzyıldan XIII. Yüzyılın Sonuna Kadar)**
Spatial Structures Forming the Turkish Urban Culture in Anatolia (From the 11th Century to the End of the 13th Century)
Yavuz Selim ALTINOK
- 59** **Orta Çağ İngiltere Manorlarında Aile ve Akrabalık İlişkileri**
Family and Kinship Relations on Medieval English Estates
Sultan GÜRSOY
- 66** **Memlûk Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak ve Dış Politikadaki Tutumu (1438-1453)**
The Mamluk Sultan al-Malik al-Zahir Jaqmaq and His Stance on Foreign Policy (1438-1453)
Yusuf YILMAZ

Review / Derleme

- 79** **Büveyhîlerden Salgurlulara Kadar Şiraz Pazarları**
Shiraz Bazaars from the Buyids to the Salghurids
Mehlika ÜSTÜNDAĞ

Arslan DURDU
(Corresponding Author-Sorumlu Yazar)

Department of History, Faculty of Humanities
and Social Sciences, Kahramanmaraş İstiklal
University, Kahramanmaraş, Türkiye
Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Kahramanmaraş, Türkiye
arslandurdu@gmail.com

The Twelfth Indian Campaign of Mahmud of Ghazni and the Conquest of Kannauj in the Dīwān of Farrukhī-i Sīstānī

Ferruhî-i Sīstānî'nin Divan'ında Gazneli Mahmud'un On İkinci Hint Seferi ve Kannûc'un Fethi

Abstract

The campaigns of Mahmud of Ghazni in India not only had military and political consequences but also left a profound impact on the literary works of the period. This study examines Mahmud's twelfth Indian campaign and, in particular, the conquest of Kannauj, as reflected in the odes (qaşidas) found in the Dīwān of Farrukhī-i Sīstānī. During this campaign, Sultan Mahmud captured several strategic regions, thereby strengthening the power of the Ghaznavid state and returning to Ghazni with immense spoils. In Farrukhī's poetry, these victories are celebrated with great praise, depicting Sultan Mahmud's heroism, military genius, and the grandeur of his conquests through an artistic lens. The poet's works provide significant literary testimony to the challenges of the campaign, the wealth acquired through the victories, and Mahmud's role in the Islamic world. Thus, Farrukhī's odes serve as a valuable source for understanding Sultan Mahmud's activities in India.

Keywords: Ghaznavids, Mahmud of Ghazni, Farrukhī Sīstānī, Twelfth Indian Campaign, Kannauj

Öz

Gazneli Mahmud'un Hindistan'a düzenlediği seferler, yalnızca askeri ve siyasi sonuçlar doğurmamış, aynı zamanda dönemin edebi eserlerinde de derin izler bırakmıştır. Bu çalışma, Ferruhî-i Sīstānî'nin Dīwān'ında yer alan kasideler doğrultusunda Sultan Mahmud'un on ikinci Hindistan seferini ve özellikle Kannûc'un fethini ele almaktadır. Sultan Mahmud, bu sefer sırasında birçok stratejik bölgeyi ele geçirerek Gazneliler Devleti'nin gücünü artırmış, büyük ganimetlerle Gazne'ye dönmüştür. Ferruhî'nin şiirlerinde bu zaferler övgüyle işlenmiş, Sultan Mahmud'un kahramanlıkları, askeri dehası ve fetihlerinin büyüklüğü sanatsal bir anlatımla betimlenmiştir. Şairin eserleri, seferin zorluklarını, zaferlerin getirdiği ganimetleri ve Sultan Mahmud'un İslam dünyasındaki rolünü vurgulayarak, onun seferlerine dair önemli bir edebi tanıklık sunmaktadır. Böylece Ferruhî'nin kasideleri, Sultan Mahmud'un Hindistan'daki faaliyetlerinin anlaşılmasına katkı sağlayan değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gazneliler, Gazneli Mahmud, Ferruhî-i Sīstānî, On ikinci Hint Seferi, Kannûc

Received/Geliş Tarihi/ 09.03.2025
Accepted/Kabul Tarihi 06.05.2025
Publication Date/Yayın Tarihi 15.05.2025

Cite this article:

Durdu, Arslan. "The Twelfth Indian Campaign of Mahmud of Ghazni and the Conquest of Kannauj in the Dīwān of Farrukhī-i Sīstānī". Ahbar, no. 3 (May 2025): 1-6.

Atıf:

Durdu, Arslan. "Ferruhî-i Sīstānî'nin Divan'ında Gazneli Mahmud'un On İkinci Hint Seferi ve Kannûc'un Fethi ". Ahbar, sy. 3 (Mayıs 2025): 1-6.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Introduction

The reign of Mahmud of Ghazni (998–1030) is regarded as the most illustrious period of the Ghaznavid Empire. During this time, Sultan Mahmud became particularly renowned for his campaigns in India, securing a significant position in the Islamic world. His military achievements extended beyond mere conquests, as they were closely intertwined with his governance, influence in the Islamic sphere, and cultural initiatives, cementing his place in history. One of the prominent figures who bore witness to this era was Farrukhī Sīstānī, a distinguished poet of the period. Farrukhī held a privileged position in the Ghaznavid court, accompanying Sultan Mahmud both in times of peace and war. Following Mahmud's accession to the throne in 388/998, he became one of the court poets, spending the remainder of his life during the reigns of Mahmud's sons, Muhammad and Mas'ūd. He composed eulogies (qaṣīdas) for the campaigns in which he participated alongside Sultan Mahmud, particularly those in India, providing significant insights into these military expeditions.¹ This study aims to examine Mahmud's twelfth Indian campaign and the conquest of Kannauj within a historical context based on Farrukhī Sīstānī's *Dīwān*.

Sultan Mahmud's Indian campaigns commenced around the year 1000 and continued until 1027. One of his primary objectives was to transfer the wealth of India to Ghazni while establishing himself as a dominant power in the Islamic world.² After suppressing revolts in the Khwarazm region and annexing it into his dominion, he proceeded to Būst, where he spent the winter months preparing for a new military expedition against India.³ During this period, Mahmud's forces were further reinforced by approximately 20,000 volunteer warriors (*mujāhids*) from Transoxiana.⁴

Ibn al-Jawzī records in his account that in 410/1019–1020, Mahmud wrote a letter to Caliph al-Qādir Billāh detailing the strength of his army: “Your servant, Yamīn al-Dawla Mahmud, has set out against the infidel lands of Sind and Hind in accordance with the exalted commands of the Caliph. For this campaign, my son, Muhammad Yamīn al-Dawla Mahmud, has assembled 15,000 cavalry and 10,000 infantry in Ghazni. My son Mas'ūd Yamīn al-Dawla Mahmud has gathered 10,000 cavalry and 10,000 infantry. Hājib Arslān Jāzib has arrived from Balkh and Ṭukhāristān with 12,000 cavalry and 10,000 infantry. The Grand Chamberlain (Hājib al-Kabīr) Altuntāsh is awaiting my command in Khwarazm with 20,000 cavalry and 20,000 infantry. A large contingent of volunteers has also joined this army. Your servant embarks on this campaign with the desire for martyrdom in his heart.”⁵

Sultan Mahmud's campaign was directed at Kannauj⁶, an economically prosperous and strategically significant region. Setting out from Ghazni in 409/1018–1019, he undertook a grueling three-month journey, successfully crossing the Sind, Jhelum, Chanderāh, Irāyah, Bayt-i Herz, and Shuteldar rivers.⁷ Upon reaching the Kashmir Pass, many local rulers along his route surrendered, preventing significant resistance in the early phase of the campaign.⁸ On a previous Indian campaign,

¹ Tahsin Yazıcı, “Ferruhî-yi Sīstānī”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 410-411.

² Hanefi Palabıyık, “Gaznelilerin Hindistan seferleri”, *Ekev Akademi Dergisi* 11, sy. 32 (2007): 139-152.

³ ‘Utbî, *Tarih-i Yemînî*, Farsçaya çev. Curfâdekânî, tashih ve tahşiyeye. Ali Kavim (Tahran: Çâphâne-i Ferdin, 1334), 242; Reşîdüddin Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih*, c.2/4 yay. Ahmed Ateş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 201; Mîrhând ise Sultan'ın kış Būst ve Tekinabâd'a geçirdiğini ifade etmektedir. Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, çev. Erkan Göksu (İstanbul: Kronik Yayınları, 2017), 98.

⁴ ‘Utbî, *Tarih-i Yemînî*, 242; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c.9, çev. Abdülkerim Özyayın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 209; Reşîdüddin Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih*, 2/4:202; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 99; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), 22.

⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fi târîhi'l-mulûk ve'l-ümem*, c.15, thk. Muhammed Abdülkadîr Atâ-Mustafa Abdülkadîr Atâ (Beyrut: 1415), 133-134.

⁶ Dönemin İslam coğrafyacıları ve Hint bölgeleri hakkında geniş bilgiye sahip olan Bîrûnî, bu şehri “Kannûc” olarak adlandırmaktadır. Bununla birlikte, başta ‘Utbî olmak üzere bazı tarihçiler ise şehri “Kınnevc” şeklinde ifade etmektedir. Bîrûnî, Kannûc'u şu şekilde tanımlamaktadır: “Kannûc, Ganj Nehri'nin batısında yer alan büyük bir şehirdir. Hindistan'ın merkezi olarak kabul edilir. Coğrafi konumu itibarıyla deniz ve dağlar arasında yer almakta olup, Hindistan'ın doğu ve batı sınırlarının ortasında bulunması nedeniyle stratejik bir öneme sahiptir. Bu şehirde birçok hanedan hüküm sürmüştür olup, bunlar arasında en tanınanı Pându Hanedanlığı'dır.” İslam coğrafyacıları da Kannûc'un, Hindistan'ın en eski ve en büyük şehirlerinden biri olduğunu belirtmektedir. Şehir, geniş ormanlık alanları ve altın madenleriyle tanınmakta olup, Multan'ın doğusunda yer almaktadır. Bkz. Bîrûnî, *Tahkîku Mâ li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, çev. Ali İhsan Yitik (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 132-133; Yâkut Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c.4 (Beyrut: 1977), 409; Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Neş. Michael Jan de Goeje (Leiden: 1877), 480; ‘Utbî, *Tarih-i Yemînî*, 242; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9:209; Reşîdüddin Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih*, 2/4, 201; İbn Haldûn, *Tarih-i İbn Haldûn*, c.4, thk. Halil Şehhâde-Süheyl Zekkâr, (Beyrut 2000), 489.

⁷ ‘Utbî, *Tarih-i Yemînî*, 242; Reşîdüddin Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih*, 2/4:202; Hanefi Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2002), 36.

⁸ ‘Utbî, *Tarih-i Yemînî*, 242; Reşîdüddin Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih*, 2/4:202.

Mahmud had attempted to march on Kashmir but was forced to retreat due to harsh weather conditions. However, during the Kannauj campaign, he first advanced toward the Kashmir Pass, where its ruler, Jankī b. Sammiḥī al-Hindī, submitted without resistance in the face of the Ghaznavid army's might.⁹ Jankī not only pledged his allegiance but also offered to guide Mahmud's forces, a proposal that was readily accepted.¹⁰ The Ghaznavid army advanced valley by valley, traversing mountainous terrain before finally crossing the Jūn River on 20 Rajab 409/2 December 1018. Along the way, several forts surrendered, including Sarsāwah Fortress, whose commander fled, allowing the Ghaznavids to seize substantial spoils.¹¹

Continuing their advance, the Ghaznavid forces targeted Baran Fortress, ruled by the influential Indian prince Hardeb. Recognizing his inability to resist, Hardeb surrendered and, along with 10,000 of his soldiers, converted to Islam.¹² As the campaign progressed, the Ghaznavid army set its sights on Mahāban Fortress, controlled by Kulchand, a powerful leader among the Indian rulers. Kulchand laid an ambush against Mahmud's forces, but the Ghaznavid vanguard repelled the attack, forcing him to retreat. Sultan Mahmud then divided his army, launching a two-pronged assault from both above and below the fortress, swiftly capturing it.¹³ As the fortress fell, Kulchand attempted to flee but, upon realizing the inevitability of capture, killed his wife and took his own life.¹⁴ During this battle and the subsequent river crossing, approximately 50,000¹⁵ Indian soldiers perished, and 185¹⁶ war elephants were seized as spoils.¹⁷

Following the conquest of Mahāban Fortress, Mahmud secured control over the region between the Ganges and Jūn rivers before advancing toward Mathurā. Mathurā was a major religious and cultural center in Indian tradition, fortified with strong walls and adorned with numerous temples and palaces, many constructed entirely of marble.¹⁸ As Mahmud's forces approached, the city's defenders surrendered without resistance.

The architectural grandeur of Mathurā impressed Sultan Mahmud, who remarked in a letter to the Ghaznavid court: *"If one were to construct buildings like these, it would require one hundred thousand times one thousand dinars. Even with the most skillful craftsmen, it would not be completed in less than two hundred years."*¹⁹

Among the spoils seized in Mathurā, the most remarkable were five massive idols, each crafted entirely of pure gold and encrusted with precious gemstones. One of these idols had eyes set with two enormous rubies, each valued at no less than a thousand dinars. Another featured a deep blue sapphire weighing 450 *misqāl*. In total, the legs of the five idols contained 4,400 *misqāl* of radiant jewels. Additionally, over a hundred silver idols, too numerous to weigh accurately, were taken. By Mahmud's command, the temples housing these idols were set ablaze and destroyed.²⁰

After securing Mathurā, Mahmud left the bulk of his army there and proceeded with an elite force toward his primary objective: Kannauj. In Sha'bān 409/1018–1019, the Ghaznavid army reached Kannauj, subjugating the fortresses along the way. However, upon learning of Mahmud's approach, the city's ruler, Rājapāl, abandoned Kannauj and fled across the Ganges River.²¹ Mahmud's forces entered the city without resistance, capturing its seven fortresses and sacred temples within a single day.²² He subsequently ordered the temples to be demolished.²³ By conquering Kannauj, one of the most significant centers of India, Sultan Mahmud expanded his influence over the region. After consolidating his rule in Kannauj, he began

⁹ 'Utbī, *Tarih-i Yemînî*, 242-243; Reşidüddin Hemedânî, *Câmiü't-Tevârîh*, 2/4:202.

¹⁰ 'Utbī, *Tarih-i Yemînî*, 243; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9:209; Reşidüddin Hemedânî, *Câmiü't-Tevârîh*, 2/4:202-203.

¹¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazâm*, 15:133; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 23; Erkan Göksu, *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler (963-1186)* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 43.

¹² 'Utbī, *Tarih-i Yemînî*, 243; Reşidüddin Hemedânî, *Câmiü't-Tevârîh*, 2/4:203.

¹³ 'Utbī, *Tarih-i Yemînî*, 243.

¹⁴ 'Utbī, *Tarih-i Yemînî*, 244; Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, thk. Abdülhay Habîbî (Tahran: Dünya Kitap, 1363), 398; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9:10; Reşidüddin Hemedânî, *Câmiü't-Tevârîh*, 2/4, 204; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 23.

¹⁵ 'Utbī, *Tarih-i Yemînî*, 244; Reşidüddin Hemedânî, *Câmiü't-Tevârîh*, 2/4, 204.

¹⁶ Fil sayısında kaynaklarımız farklı bilgiler vermektedir. Reşidüddin Hemedânî, 175; İbn Haldûn, 100 büyük 5 küçük olmak üzere 105, İbn Kesîr, 200, Mîrhând ise 180 rakamını vermektedir. Bkz. Reşidüddin Hemedânî, *Câmiü't-Tevârîh*, 2/4:204; İbn Haldûn, *Târîh*, 4:490; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c.15, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Kahire: Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirâseti'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 1997), 576; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 101.

¹⁷ 'Utbī, *Tarih-i Yemînî*, 244; Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, 398.

¹⁸ 'Utbī, *Tarih-i Yemînî*, 244; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9:209; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 23; Reşidüddin Hemedânî, *Câmiü't-Tevârîh*, c.2/4, 204; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 101.

¹⁹ 'Utbī, *Tarih-i Yemînî*, 244; Reşidüddin Hemedânî, *Câmiü't-Tevârîh*, 2/4:205.

²⁰ 'Utbī, *Tarih-i Yemînî*, 244-245.

²¹ 'Utbī, *Tarih-i Yemînî*, 245.

²² 'Utbī, *Tarih-i Yemînî*, 245.

²³ 'Utbī, *Tarih-i Yemînî*, 245.

his return journey, having further solidified his authority in northern India.

The Twelfth Indian Campaign of Mahmud of Ghazni and the Testimony of Farrukhī Sīstānī

Farrukhī Sīstānī was a prominent poet in the court of Sultan Mahmud, and his poetry eloquently praised the ruler's military campaigns, heroism, and governance. His close relationship with Sultan Mahmud and his direct participation in military campaigns are evident in his verses: *"When you reside, I reside in your presence. When you march to war, I march alongside you."*²⁴ These lines make it clear that Farrukhī accompanied Sultan Mahmud on his military expeditions and personally witnessed his conquests. Among Mahmud's numerous campaigns, his invasions of India were of particular significance, as they not only aimed at military and political gains but also strengthened the economic power of the Ghaznavid state and expanded Islamic influence in the region.

Farrukhī describes the hardships of the journey to Kannauj, emphasizing the exhaustion he endured: *"For the hardships and tribulations of the road to Kannauj have wearied me, they have bewildered my mind and left me dazed. But when you return victorious through the gates of Kannauj, with triumph and conquest on your right and left..."*²⁵ These verses highlight the physical challenges of the campaign while simultaneously conveying the sense of victory associated with it.

In his odes referring to Kannauj, Farrukhī also underscores the vast territory under Sultan Mahmud's rule. In one of his panegyrics dedicated to Emir Yusuf and Sultan Mahmud, he describes their dominion as follows: *"It was not long before that great king, who rules the lands from the borders of Kannauj and Baran to Ahvāz, issued his command. From Rūm to the gates of Kannauj, no ruler remains who does not regard obedience to you as an article of faith."*²⁶ This passage underscores Sultan Mahmud's influence not only in India but also in the western regions extending toward Rūm (Byzantium).

Farrukhī's works serve as crucial sources for understanding the impact of Mahmud's Indian campaigns. While glorifying Sultan Mahmud's reign, he also emphasizes its lasting historical significance: *"O king! Your era has become history because of you. Just as we have been blessed by your rule, so too has this age."*²⁷ These lines reflect the belief that Mahmud's rule would be remembered not only in his own time but throughout history. His military campaigns and conquests elevated the Ghaznavid Empire to a formidable power, a transformation that is vividly echoed in Farrukhī's poetry.

Farrukhī's poetry glorifies Sultan Mahmud's military prowess and the material and ideological rewards of his conquests. Several recurring themes emerge in his descriptions: Farrukhī celebrates Mahmud's ability to overcome formidable natural obstacles: *"You led your army across such mighty rivers that, in comparison, even the depths of the seas seem shallow."*²⁸ This verse highlights the logistical challenges of crossing major rivers during the Indian campaigns, which were considered significant military feats. Farrukhī attributes this success to Mahmud's exceptional leadership.

The poet emphasizes the wealth amassed from Mahmud's campaigns: *"You returned in triumph, and your army's beasts of burden were laden with gold and countless treasures."*²⁹ This illustrates how the Indian campaigns were not just military ventures but also economic enterprises that enriched Ghazni. The accumulation of wealth was one of the primary motivations behind the Ghaznavid invasions of India.

Farrukhī portrays Mahmud's military campaigns as part of a larger religious mission: *"You revived knowledge, and with your polished steel sword, you cleansed the faces of the infidels from the rust of unbelief."*³⁰ This rhetoric contributed to Mahmud's portrayal as a *Ghazī* (holy warrior). Farrukhī presents Mahmud not only as a conqueror but also as a champion of Islam, reinforcing his image as a leader engaged in a sacred mission.

The poet does not shy away from describing the devastating impact of Mahmud's campaigns: *"You cast the waves of the ocean back into the sea, and with the blood of the slain, you created a sea of blood."*³¹ This dramatic imagery underscores the scale of destruction wrought by Mahmud's conquests, portraying them as both heroic and overwhelming in their violence.

Farrukhī suggests that Mahmud's military campaigns should not be confined to India alone: *"Slay many Qarmaṭīs so that for years, fountains of their blood may flow through the stone channels of the desert."*³² The

²⁴ Ferruhī-yi Sīstānī, *Dīvān*, Haz. Muḥammed Debīr-i Siyāḳī (Tahran: İntişarat-ı Zevvar, 1349), 232.

²⁵ Ferruhī, *Dīvān*, 51, 94.

²⁶ Ferruhī, *Dīvān*, 200, 250.

²⁷ Ferruhī, *Dīvān*, 74-75.

²⁸ Ferruhī, *Dīvān*, 221.

²⁹ Ferruhī, *Dīvān*, 221.

³⁰ Ferruhī, *Dīvān*, 221.

³¹ Ferruhī, *Dīvān*, 221.

³² Ferruhī, *Dīvān*, 221.

Qarmaṭīs were a significant threat to Sunni rulers like the Abbasids and Mahmud himself. Farrukhī's lines suggest that Mahmud should continue his campaigns beyond India to eradicate this sect, further legitimizing his military actions in the eyes of the Islamic world.

Farrukhī employs religious and mythical imagery to glorify Mahmud's rule: *"O Yamīn al-Dawla! O the one who strengthens the state! O Amīn al-Milla! O the one who brings beauty to the nation!"*³³ These epithets emphasize Mahmud's role as both a political and religious leader, reinforcing the idea that his rule was divinely sanctioned.

The poet praises Mahmud's passion for battle: *"The dust of the road and the sun of the battlefield are more delightful to you than the fragrance of black musk and the shade of a cool retreat."*³⁴ Here, war is portrayed as nobler than worldly pleasures, aligning with the traditional Islamic and Persian ideals of kingship, where rulers were expected to be both warriors and patrons of justice.

Farrukhī likens Sultan Mahmud to historical and mythical rulers: *"In ruling the state and in capturing enemies in war, you are the equal of Solomon and the heir of Ferīdūn."*³⁵ King Solomon (Sulaymān) is revered in Islamic and Jewish traditions as a just ruler and possessor of divine wisdom, while Ferīdūn is a legendary Persian king associated with justice and power. These comparisons elevate Mahmud's status beyond that of an ordinary ruler.

The poet emphasizes Mahmud's unparalleled military prowess: *"Among all the kings, who else besides you has ever fed the fish and birds of the Seyhun and Ceyhun rivers with the blows of his long spear?"*³⁶ This metaphor suggests that Mahmud's military campaigns caused such devastation that even nature bore witness to his victories.

Farrukhī states that instead of the conventional depictions of love and beauty commonly found in ghazal poetry, the heroic deeds of Sultan Mahmud should be celebrated. This reflects a frequent tendency in classical literature, where rulers were not only presented as statesmen but also idealized as heroes in artistic and literary narratives.

The prayers expressed in the lines *"May your fortune be prosperous! May your state endure! May good fate be your companion, and may the grand dominion be your ally!"*³⁷ can be seen as a wish for Sultan Mahmud's continuous success. This is an essential element of a panegyric and serves as an expression that reinforces the ruler's legitimacy and stability.

In the final verse, Sultan Mahmud's palace is compared to paradise, while the wine is described as being like *Salsabīl*.³⁸ *Salsabīl* is mentioned in Islamic tradition as a fountain in paradise. This depiction idealizes Sultan Mahmud's court as a terrestrial paradise and suggests that he lived in prosperity.

In the elegy (*marsīya*) that Farrukhī composed upon the death of Sultan Mahmud, the poet describes the army gathering in Kannauj, awaiting their ruler, recalling the days when Mahmud led campaigns in India. He commemorates him with the following words: *"Awaken, O king! The army has assembled in Kannauj—march forth and rain fire upon them."*³⁹ These lines recall Sultan Mahmud's military might during his Indian campaigns and evoke the profound sense of loss and grief that his passing left among his forces. Additionally, they imply that the ruler's presence in battle was a decisive factor in securing victory.

Conclusion

Mahmud of Ghazni's twelfth Indian campaign was not merely a military success but also a pivotal event that reinforced the political and economic power of the Ghaznavid state. The conquest of Kannauj expanded the Ghaznavid influence in India, while the immense wealth acquired from the expedition significantly bolstered the state's economic strength. This campaign left a lasting impact not only on historical narratives but also on the literary works of the period, particularly in the odes (*qaṣīdas*) of Farrukhī-i Sīstānī, where it was glorified with great admiration. Farrukhī's poetry did more than just praise Sultan Mahmud's conquests and victories; it also conveyed the hardships and rewards of the Indian campaigns through an artistic lens. His verses illustrate that Mahmud was not merely a ruler but a significant figure in the Islamic world, whose reign and achievements were immortalized through literature. His military expeditions and triumphs created a lasting historical and cultural legacy, preserved in the works of poets like Farrukhī. In this context, the poetry of Farrukhī-i Sīstānī should not be viewed solely as a collection of panegyrics but as a valuable historical source that sheds light on the political,

³³ Ferruḥī, *Dīvān*, 222.

³⁴ Ferruḥī, *Dīvān*, 222.

³⁵ Ferruḥī, *Dīvān*, 222.

³⁶ Ferruḥī, *Dīvān*, 222.

³⁷ Ferruḥī, *Dīvān*, 222.

³⁸ Ferruḥī, *Dīvān*, 222.

³⁹ Ferruḥī, *Dīvān*, s. 91.

military, and cultural dimensions of Mahmud of Ghazni's reign. His verses serve as both a literary tribute and a crucial testimony to the broader impact of Mahmud's campaigns, offering future generations insights into the historical significance of his rule.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

- Bîrûnî. *Tahkîku Mâ li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*. Çeviren Ali İhsan Yitik, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Ferruhî-yi Sîstânî. *Divan-ı Hâkim Ferruhî-i Sistani*. Hazırlayan Muḥammed Debîr-i Siyâkî, Tahran: İntişarat-ı Zevvar, 1349.
- Gerdîzî. *Zeynü'l-Ahbâr*. Tahkîk Abdülhay Habîbî. Tahran: Dünya Kitap, 1363.
- Göksu, Erkan. *Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler (963-1186)*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Hemedânî. Reşîdüddin. *Câmiü't-Tevârîh*. Yayınlayan Ahmed Ateş. C. 2/4. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- İbn Haldûn. *Tarih-i İbn Haldûn*. Tahkîk Halil Şehhâde-Süheyl Zekkâr. C. 4. Beyrut: 2000.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Tahkîk Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, C. 15. Kahire: Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirâseti'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 1997.
- İbnü'l-Cevzî. *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mulûk ve'l-ümem*. XV. Tahkîk Muhammed Abdülkadîr Atâ, Mustafa Abdülkadîr Atâ, Beyrut: 1415.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-Tarih*. Çeviren Abdülkerim Özaydın. C. 9. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- Makdisî. *Ahsenü't-Tekâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*. Neşreden Michael Jan de Goeje, Leiden: 1877.
- Merçil, Erdoğan. *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Mîrhând. *Ravzatu's-Safâ*. Çeviren Erkan Göksu, İstanbul: Kronik Yayınları, 2017.
- Utbî., *Tarih-i Yemînî*. Farsçaya Çeviren Curfâdekânî. Tashih ve Tahşiye Ali Kavim. Tahran: Çâphâne-i Ferdin, 1334.
- Palabıyık, Hanefi. *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2002.
- Palabıyık, Hanefi. "Gaznelilerin Hindistan seferleri". *Ekev Akademi Dergisi* 11. Sy. 32 (Yaz 2007): 139-152.
- Yâkut Hamevî. *Mu'cemü'l-Buldân*. IV. Beyrut: 1977.
- Yazıcı, Tahsin. "Ferruhî-yi Sîstânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12:410-411. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Batuhan TAŞKIN
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Institute of Graduate Studies, Fatih Sultan
Mehmet Vakıf University, İstanbul, Türkiye
batuhantaskn44@gmail.com

Geliş Tarihi/Received 06.10.2024
Revizyon Tarihi/Revision 27.11.2024
Kabul Tarihi/Accepted 06.05.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 15.05.2025

Atıf:

Taşkın, Batuhan. " Türkiye Selçuklu
Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'un Kişiliğinin
ve Kararlarının Psikotarih Yaklaşımıyla
Değerlendirilmesi". Ahbar, sy. 3 (Mayıs
2025): 7-22.

Cite this article:

Taşkın, Batuhan. " Evaluation of the
Personality and Decisions of the Seljuk
Sultan of Turkey Izz 'ed-Dīn Keykāus II
with Psychohistory Approach". Ahbar,
no. 3 (May 2025): 7-22.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'un Kişiliğinin ve Kararlarının Psikotarih Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi

Evaluation of the Personality and Decisions of the Seljuk Sultan of Turkey Izz 'ed-Dīn Keykāus II with Psychohistory Approach

Öz

Orta Çağ tarihinde önemli bir yere sahip olan Türkiye Selçukluları, Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamıştır. Devletin başına geçen sultanlar aldıkları kararlarla devleti korumak ve kalkındırmak adına önemli girişimlerde bulunmuşlardır. Sağlamış oldukları düzenin yanı sıra zayıf ve çalkantılı dönemlerde yaşamışlardır. Türkiye Selçuklu sultanlarının almış oldukları kararlar ve devlet adamlığı kimliklerinin altında yatan psikolojik etkenler bulunmaktadır. Yaşamış oldukları dönemin sosyo-politik şartları ve çevreyle olan etkileşimleri doğrultusunda korku, üzüntü, heyecan gibi duygulara sahip olmuşlardır. Hazırlanan bu çalışmada bağımsız olarak tahta çıkan son Türkiye Selçuklu sultanı olan II. İzzeddin Keykâvus'un kişiliği ve hükümdarlık döneminde aldığı kararlardaki psikolojik etmenler ele alınmaktadır. Dönem kaynakları ve araştırma eserlerinin vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda II. İzzeddin Keykâvus dönemini psikotarihsel yöntemle, farklı bir perspektifle değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Psikotarih, II. İzzeddin Keykâvus, Türkiye Selçukluları

Abstract

The Seljuks of Turkey, which has an important place in the history of the Middle Ages, ensured the Turkification of Anatolia. The sultans who took over the state made important attempts to protect and develop the state with the decisions they took. In addition to the order they provided, they lived in weak and turbulent periods. There are psychological factors underlying the decisions taken by the Seljuk sultans of Turkey and their identity as statesmen. They had emotions such as fear, sadness and excitement in line with the socio-political conditions of the period they lived in and their interaction with the environment. In this study, the personality of Izz 'ed-Dīn Keykāus II, the last Turkish Seljuk sultan to ascend the throne independently, and the psychological factors in the decisions he took during his reign are discussed. In line with the information provided by period sources and research works, it is aimed to evaluate the period of Izz 'ed-Dīn Keykāus II from a different perspective with the psychohistorical method.

Keywords: Psychohistory, 'Izz al-Dīn Kayka'us II, Seljuks of Türkiye

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen siyasi, askeri, ekonomik, dini, sosyal yapılanmalarının ve ilişkilerin merkezinde insanlar olmuştur. İnsanların almış oldukları kararlar ve yaptıkları tercihlerle savaşlar, diplomatik ilişkiler şekillenmiştir. Süreç içerisinde insanların ortaya koyduğu tutumların sonuçlarını ise tarih bilimi incelemiştir¹. Frank Manuel'in "*Ölümler yalnızca anlaşılacak ister*"² sözü doğrultusunda geçmiş şekillendiren bireylerin daha iyi anlaşılması için psikoloji, sosyoloji gibi bilimlerin yöntemlerinde de yararlanılması gerekmektedir. Böylece bireylerin ve toplumların her açıdan değerlendirilmesi ve farklı bakış açılarının ortaya çıkması sağlanacaktır. Kaleme aldığımız bu çalışmanın merkezinde tarih ile psikoloji bilimlerinin sentezi olarak nitelenen, disiplinlerarası bir çalışma alanını oluşturan psikotarih yöntemi bulunmaktadır. Tarihin psikolojisi olarak nitelendirilen bu yöntemdeki amaç insanların içsel yaşantılarını psikolojik kuramlar çerçevesinde, tarihsel analizini yapmaktır³. İnsanların dünyaya geldikleri andan itibaren çocukluklarını, kişilik özelliklerini, karakterlerini şekillendiren çevre ve aile yapılarını, başarılarını, başarısızlıklarını ve toplum ile olan ilişkilerini sistematik bir şekilde ortaya koymaktadır⁴.

Psikotarih incelemelerinde tarih bilimiyle birlikte psikanaliz kavramı da ön plana çıkmıştır. Psikoloji biliminde teşhisler klinik ortamda, gözlemle dayalı bir şekilde konulmaktadır. Psikotarih çalışmalarına konu olan tarihi kişiliklerin geçmiş bir zaman diliminde yaşamaları, gözlem yapma olanağını ortadan kaldırmaktadır. Bu doğrultuda geçmiş yeniden keşfetmek ve bireylerin psikolojik durumlarını bilmek amacıyla psikanaliz ve tarih yöntemleri arasında önemli bir işbirliği meydana geldiğini görülmektedir⁵. Psikanaliz metodunda bireylerin bilinçlerinde bastırılmış duyguların varlığı ve bu durumun psikolojik oluşuma etki ettiği kabul edilir⁶. Tarih metodunda ise tarihi kişiler hakkında aktarılan bilgiler ışığında hareket edilerek, belli yorumlar meydana getirilir. Kaynakların verdiği bilgilerin azlığı ya da çokluğu neticesinde yapılan yorumların, ortaya konulan tezlerin doğruluğu artmaktadır⁷. Böylelikle geçmişin psikolojisini daha iyi kavramak adına tarihsel veriler ışığında psikanaliz yöntemlerinde de yararlanılması gerekmektedir⁸. Richard Noland ve Hans Meyerhoff gibi psikotarih üzerine çalışmış araştırmacılar geçmişte yaşamış olan bireylerin psikolojik durumlarının bilindiği takdirde, onların daha iyi anlaşılabilirliğini ve tarih ile psikanaliz yöntemlerinin birlikte kullanılması gerektiğini savunmuşlardır.⁹

Marc Bloch'un "*Çocukların babalarından çok içinde yaşadıkları zamana benzerler*"¹⁰ sözünden hareketle bireylerin psikolojik yönlerinin incelenmesinde yaşadıkları dönemdeki olaylar göz önünde bulundurulmalıdır. Yaşanılan zaman ve şartların farklılıklarına rağmen insanların savaş, kıtlık, zenginlik, fakirlik gibi durumlardan etkilenmelerinde benzerlikler meydana gelmiştir¹¹. Bu durum Orta Çağ'da devlet yönetiminde bulunan sultanlar için de geçerli olmuştur. Tahta geçmeden önce eğitim alarak tecrübe edinmelerine rağmen yaşadıkları çevre, etkileşim içerisinde oldukları insanlar ve şahit oldukları olaylar psikolojilerinin ve karakterlerinin gelişimine etki etmiştir. Tahta çıktıkları sırada bulundukları psikolojik durumdan hareketle korkuları, hassas oldukları konular, zaafı gibi birçok duygularının oluşması aldıkları kararları, uyguladıkları politikaları etkilemiştir. Çalışmamızın konusu olan Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'un da bu açıdan değerlendirilmesi gerektiği düşünülmüştür. Çocukluğu sırasında devlet içerisinde yaşanılan iç karışıklıklar karşısında babası II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tutumları, 1243 senesinde gerçekleşen Köseadağ Savaşı sonrası Anadolu'da Moğol istilasının başlaması, Selçuklu devlet yapısında çözümlerin yaşandığı sırada tahta çıkması, Hristiyan olan dayıların etkisi altında kalması, devlet adamları arasındaki mücadeleler ve kardeşleriyle yaşadığı taht kavgaları neticesinde iç karışıklıklarla uğraşması, Moğollara karşı verdiği mücadele ve iki defa sürgün hayatına çıkması psikolojisi ve karakterinin gelişimindeki

¹ Zachary M. Schrag, *Tarihçinin Zanaatı Tarih Araştırması İçin Bir Rehber*, çev. Semih Türkoğlu (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023), 29; Marc Bloch, *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, çev. Ali Berkay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 67.

² Frank E. Manuel, "The use Abuse of Psychology in History", *Historical Studies Today* 100, sy. 1 (1971), 209.

³ Richard W. Noland, "Psikotarih: Teorik ve Pratik", çev. Mustafa Alican, *Tarih Okulu Dergisi*, sy. 6 (Ocak-Nisan 2010): 97; Ahmet Çelikkol, *Tarih Psikiyatri Divanında* (İstanbul: Umut Matbaası, 2002), 20; Mustafa Alican, "Psikotarih", içinde *Tarih İçin Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022), 255.

⁴ Mehmet Elban, "Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih", *Tarih Okulu Dergisi* 24, sy. 11 (Ağustos 2018): 229; Noland, "Psikotarih: Teorik ve Pratik", 105.

⁵ Joan W. Scott, "The Incommensurability of Psychoanalysis and History", *History and Theory* 51, sy. 1 (2012): 82.

⁶ Marcus Weeks, *Dakikalar İçinde Psikoloji*, çev. Demet Yiğitbaş (İstanbul: Kronik Yayınları, 2022), 350; Michel de Certeau, *Tarih ve Psikanaliz*, çev. Ayşegül Sönmez (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 29, 31.

⁷ Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, çev. Hülya Kocaoluk (İstanbul: Yapı kredi Yayınları, 2009), 435; Michel de Certeau, *Tarih ve Psikanaliz*, 31, 45.

⁸ Peter Gay, "Psychoanalysis in History", *Interpretation in Context in Science and Culture* 9, sy. 1 (1988): 243; Mustafa Alican, "Psikotarih", 261.

⁹ Noland, "Psikotarih: Teorik ve Pratik", 97.

¹⁰ Bloch, *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, 23.

¹¹ Nusret Kaya, *Psiko-Tarih Sezgilerimiz ve Takıntılarımız* (Ankara: Abis Yayınları, 2009), 88.

önemli olaylardır.

Kaleme alınan bu çalışmada II. İzzeddin Keykâvus'un ortaya koyulan mücadelede ve aldığı kararlarda psikolojik durumunun etkisi açıklanacaktır. Dönem kaynaklarının ve yapılan araştırma eserlerinin aktardığı bilgiler ışığında psikanaliz yöntemi ve psikolojik teşhisler üzerine yazılmış eserlerden alınan bilgiler doğrultusunda, II. İzzeddin Keykâvus'un kişiliğinin ve aldığı kararların psikotarih yöntemiyle incelenmesi amaçlanmaktadır.

II. İzzeddin Keykâvus 'un Melikliği ve Tahta Çıkışı

II. İzzeddin Keykâvus 'un doğum tarihi hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Dönem müelliflerinden olan İbn Bîbî'ye göre 1238 senesinde dünyaya gelmiştir¹². Çağdaş araştırmacılarından Faruk Sümer doğum tarihini 1235 senesi olarak aktarmıştır¹³. Bir diğer araştırmacı Osman Turan ise diğer iki kardeşinin doğum tarihlerinden hareketle II. İzzeddin Keykâvus'un 1238 senesinde doğmuş olduğunu belirtmiştir¹⁴. Belirtilmiş olan iki tarih doğrultusunda II. İzzeddin Keykâvus'un 1235 senesinde doğduğu düşünülmektedir. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in en büyük oğlu olarak bildiğimiz II. İzzeddin Keykâvus'un diğer iki erkek kardeşi olan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın 1237'de¹⁵, II. Alâeddin Keykubad'ın ise 1239'da doğması¹⁶ 1235 senesinin doğruluk payı olduğunu göstermektedir.

II. İzzeddin Keykâvus 'un babası II. Gıyâseddin Keyhüsrev, annesi ise Konyalı zengin bir papazın kızı olan Prodolulia adıyla da bilinen Berdulîye Hatun'dur¹⁷. Annesinin bir Hristiyan olması münasebetiyle Hristiyan kültürü ekseninde büyüdüğü düşünülmektedir. İnsanlar, anne karnında varlık göstermeye başladıkları andan itibaren bir şeyler öğrenmeye başlamakta ve yaşanan mutluluk, gerginlik, korku, stres gibi duyguları hissetmektedir. Öğrenilen bilgiler ile hissedilenler duygular ise beynin alt tabakasında bulunan alt beyne depolanmaktadır. Bu durum insanların karakter özelliklerinin, kişiliklerinin ve ruh hallerinin gelişimine etki etmektedir¹⁸. Böylece psikolojik anlamda Hristiyan kültüründen etkilenmesinden dolayı bu dini benimsemiş olma ihtimalini akıllara getirmektedir. Döneme şahitlik etmiş Müslüman ya da gayr-ı müslim müelliflerin aktardıklarında Hristiyanlığına dair bir bilginin bulunmaması bu ihtimali zayıf kılmaktadır. Ayrıca babası tarafında eğitimi için görevlendirilen Mubârüziddin Armağanşah ve Cemalüddin Ferruh adlı devlet adamlarının da rol almaları¹⁹, II. İzzeddin Keykâvus 'un Hristiyan olmadığını ve bu kültürden aşırı derece etkilenmediğini göstermektedir. Bu iki devlet adamıyla birlikte Isparta şehrindeki Burgulu bölgesinin yönetiminde bulunmuş, bölgeye melik olarak görevlendirilmiştir. Burada kardeşleri Rükneddin Kılıçarslan ve Alâeddin ile yaşadığı bilinmektedir. Tahta çıkmadan önceki yaşantısı hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır.

Kaynakların aktardığı bilgilere göre II. İzzeddin Keykâvus melikliği sırasında iyi niyetli, yardım sever, cömert, ahlaklı, liyakatli, liderlik vasıflarına ve üstün meziyetlere sahip bir kişi olarak nitelendirilmektedir²⁰. Devlet yönetiminde bulunacak bir sultanın özelliklerini taşımasından dolayı devlet adamları tarafından tahta çıkarılmak istendiği anlaşılmaktadır. Ancak Sultan Gıyâseddin'in vefat etmeden önce yedi yaşındaki oğlu Alâeddin'i veliaht ilan etmesi, yönetimde karışıklıklar meydana getirmiştir²¹. Bu durum karşısında II. İzzeddin Keykâvus nasıl bir psikoloji içerisindeydi sorusu akıllara gelmektedir. Kaynaklarda aktarılanlarla bu soruya net bir cevap vermek mümkün değildir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi liyakatli ve liderlik vasıflarına sahip olması dolayısıyla tahta çıkmak istediğini göstermektedir. Böylece çevresindeki devlet adamlarının da desteğini alarak sorunsuz bir şekilde tahta çıkmayı planladığı düşünülmektedir. II. İzzeddin Keykâvus 'un bu tutumunu psikolojik açıdan kişisel/bireysel psikolojik kuram çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Bu kuramı geliştiren psikolog Alfred Adler'e göre insanlar çevrelerindeki kişilerle olumlu duygular geliştirmesiyle bugünkü yaşam tarzlarını benimsemektedir. Daha sonrasında ise gelecekteki hedeflerini anlamlandırarak rekabet ortamından uzaklaşmakta ve kazandığı başarı neticesinde etrafındakilere hükmetmeye başlamaktadır²². Tercihleri doğrultusunda kendi yaşamlarını

¹² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, c. 2, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 27.

¹³ Faruk Sümer, "Keykâvus II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Temmuz 2024).

¹⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 477.

¹⁵ Faruk Sümer "Kılıçarslan IV", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Temmuz 2024).

¹⁶ Faruk Sümer "Keykubad II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Temmuz 2024).

¹⁷ Rustam Shukurov, "Harem Christianity: The Byzantine Identity of Seljuk Princes", In *The Seljuks of Anatolia*, ed. A.C.S Peacock, Sara Nur Yıldız, (London-New York: I.B. Tauris, 2013), 121; Sümer, "Keykâvus II"; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 477.

¹⁸ Kaya, *Psiko-Tarih Sezgilerimiz ve Takıntılarımız*, 8.

¹⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:88; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 80.

²⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:88.

²¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 477.

²² Kaya, *Psiko-Tarih Sezgilerimiz ve Takıntılarımız*, 268.

belirlemektedir²³. II. İzzeddin Keykâvus 'un liderlik vasıflarını ön plana çıkarması ve sonrasında taht mücadelesinde aktif bir konumda bulunmaması bu çıkarımımızı destekler niteliktedir. Zira Türklerdeki yönetim anlayışında tahta oturacak kişinin liyakatli ve liderlik vasıflarını haiz olması, halkı koruması ve devleti iyi bir şekilde yönetmesi gerekmektedir. Yönetici ailenin soyundan gelen herhangi bir erkek çocuk tahtı elde etmek istemesine rağmen sayılan bu özelliklere sahip değilse tahttan uzak tutulurdu²⁴. Bu durum devlet adamlarının II. İzzeddin Keykâvus 'u tahta geçirmek istemelerine etki etmiştir.

1246 senesinde Sultan Gıyâseddin'in vefat etmesiyle harekete geçen Celâleddin Karatay, Şemseddin Hasoğuz, Eseddin Ruzbe ve Fahreddin Ebu Bekir adlı devlet adamları veliaht Alâeddin yerine II. İzzeddin Keykâvus 'un tahta geçmesi için tüm pürüzleri ortadan kaldırmışlardır. Daha sonrasında II. İzzeddin Keykâvus 'u yönetici olarak bulunduğu Uluborlu'dan Konya'ya getirerek tahta çıkarmışlardır. Bu sırada II. İzzeddin Keykâvus 'un kardeşleri Kılıçarslan ve Alâeddin'de bu törende bulunmuş, abilerinin tahta geçişini onaylamışlardır²⁵. 11 yaşında tahta çıkmayı başaran II. İzzeddin Keykâvus, Moğolların müdahalesi olmadan tahta çıkan son Selçuklu sultanı vasfıyla yönetime geçmiştir. Ancak Anadolu'da Moğol hâkimiyetinin başlamasından dolayı tek başına otoritesini sürdürememiştir. Şemseddin İsfahânî adlı devlet adamı Moğol hanı Batu'dan aldığı bir yarlıkla devlet yönetiminde gücü elinde toplamaya başlamıştır²⁶. Bu durum ilerleyen süreçlerde karışıklıklara, II. İzzeddin Keykâvus 'un psikolojisine ve aldığı kararlara etki etmiş gibi görünmektedir.

Bir başka dönem müellifi Niğdeli Kadı Ahmed ise II. İzzeddin Keykâvus 'un tahta çıkışını “*Sabah ve akşam şarap içen Acem meliklerinden alınma isim taşıyan Sultan Beşinci İzzeddin Keykavus 643 senesinde cülus etti*” şeklinde aktarmıştır²⁷. II. İzzeddin Keykâvus'tan dönemin kaynaklarına göre farklı bahsedilmesinden dolayı bu bilgi oldukça önemlidir. Zira annesinin bir Hristiyan olması ve Hristiyan kültüründen etkilendiği algısının da varlığını göstermektedir. Orta Çağ geleneklerinde Müslüman sultanların şarap içmelerini son derece normal karşılandığı görülmektedir. Ancak bu kaynağın aktarımı doğrultusunda II. İzzeddin Keykâvus 'un zevke, eğlenceye ve şatafata düşkün bir kişi olma ihtimalini de göstermektedir. Ayrıca Niğdeli Kadı Ahmed'in dedesi Kadı Cemâleddin'in II. İzzeddin Keykâvus ile IV. Rükneddin Kılıçarslan arasındaki savaşta hayatını kaybetmesi ve Ahmed'in Rükneddin'i desteklemesi, onun II. İzzeddin Keykâvus 'a karşı bir tavır takınmasına yol açmış olabilir²⁸.

II. İzzeddin Keykâvus'un Şemseddin İsfahânî ve Celâleddin Karatay'a Karşı Tutumu

II. İzzeddin Keykâvus'un tahta geçmesinde devlet adamlarının etkilerinden dolayı yönetimde anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Vezir Şemseddin İsfahânî, Emîr-i Dâd Nusret ve Pervâne Ebu Bekir tarafından yeni bir yönetim kurulmuş, bu kişiler genç yaşta II. İzzeddin Keykâvus üzerinde etkilerini arttırmışlardır. Kurulan yeni düzene karşı Melikü'l-Ümera Şemseddin Hasoğu ile Saltanat Atabegi Emîr Eseddüddin Ruzbe arasında bir ittifak gerçekleşmiştir²⁹. Böylece devlet adamları arasında hâkimiyet mücadelesi yaşanmaya başlamış, iç karışıklıklar meydana gelmiştir. Bu durum karşısında II. İzzeddin Keykâvus'un tutumu doğrultusunda ilerleyecek olursak psikolojik durumunun da anlaşılması kolaylaşacaktır. Kaynaklarda II. İzzeddin Keykâvus'un olaylar karşısındaki tutumu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak Vezir İsfahânî'nin etkisi altında kalmasından dolayı herhangi bir müdahalede bulunmadığı düşünülmektedir. Tahta çıkmasında devlet adamlarının etkisi ve yaşının da küçüklüğünden dolayısıyla yönetimde otoritesini kuramamıştır. Ayrıca tahta çıkarken uyguladığı strateji doğrultusunda mücadelelere dahil olmadığı, kendini geri planda tutarak tahtını korumak istediği de düşünülmektedir.

Vezir İsfahânî devlet içerisindeki otoritesini arttırmak adına II. İzzeddin Keykâvus 'un annesiyle evlenmiştir. Böylece Selçuklu hanedanlığıyla da akrabalık kurarak, yönetimi tek başına elinde tutmak istemiştir. Kendisine karşı gelen devlet adamlarını tek tek görevlerinden uzaklaştıran İsfahânî, güvendiği adamları Tuğracı Mahmud, Reşideddin Cüveynî, Tercüman Bedreddin, Yahya Hatireddin, Zekeriya Şucası ve Celâleddin Karatay'ı önemli konumlara getirmiştir³⁰. Tahtını korumak isteyen II. İzzeddin Keykâvus ise bu atamalar karşısında herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Böylece kendi saltanatını

²³ Halil Aytekin ve Tuğçenur Aytekin, “Alfred Adler'in Bireysel Psikoloji Kuramı ve Temel İlkeleri”, *Elektronik Cumhuriyet İletişim Dergisi* 5, sy. 1 (2023): 41.

²⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 248; Muharrem Kesik, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2021), 25.

²⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2: 89; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 477.

²⁶ Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sy. 1 (1969), 10.

²⁷ Niğdeli Kadı Ahmet, *el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hafidü'l-Halîk*, c. 1, çev. Ali Ertuğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015) 443.

²⁸ Ali Ertuğrul, “Niğdeli Kadı Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Temmuz 2024).

²⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:89-92; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 239; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 479-480.

³⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:100; Mehmet Ersan, *Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı* (Ankara: Altın Ordu Yayınları, 2020), 98-99; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 481; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, 10; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 240.

İsfahânî'nin yönetimi ile bir tutarak, meydana gelen tehditlerin ortadan kaldırılmasına izin vermiştir.

II. İzzeddin Keykâvus'un bu tutumunu kişilerarası ilişkiler kuramı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Kuramı ortaya atan psikolog Harry Stall Sullivan'a göre insanlar çevrelerinden gelen tepkilere göre iyi yahut kötü özelliklerle algılanırlar. Bu algı doğrultusunda da kişilik özelliklerini oluşturarak, içinde bulundukları toplulukta otoritelerini artırırılar. Böylece çevrelerinde oluşmuş olan tehditler karşısında yaşanan olaylara uyum sağlayarak, güvenli bir konumda kalmaya çalışırlar³¹. Sullivan'ın kuramı doğrultusunda II. İzzeddin Keykâvus'un küçük yaşta tahta çıkmasından dolayı saltanatını korumak istediği ve dönemin en güçlü devlet adamı Vezir İsfahânî'ye yakın durduğu anlaşılmaktadır. İsfahânî'nin annesiyle evlenmesine müsaade etmesi ve devlet adamları arasındaki mücadelelerde tarafsızlığını ilan etmesi bu tutumu göstermektedir. 1249 senesinde İsfahânî'nin Moğollar tarafından öldürülmesine kadar bu tavrını sürdürmüştür³².

Moğollar Anadolu'da hâkimiyet kurmalarıyla birlikte Selçukluların içişlerine de karışmaya başlamışlardır. 1246 senesinde Moğol tahtına çıkan Güyük, Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'u huzuruna çağırıştır. Bu teklif karşısında olumsuz bir tutum sergileyen II. İzzeddin Keykâvus ise ülkeden ayrılması halinde çıkacak olan karışıklıkları ve devlet adamları arasındaki mücadeleleri bahane etmiştir. Daha sonrasında kendisini temsil etmesi adına kardeşi Rükneddin Kılıçarslan'ı görevlendirerek, Moğol başkenti Karakorum'a göndermiştir³³. Vezir İsfahânî'nin oluşturduğu düzenden rahatsız olan Bahaeddin Tercüman, Kadı Cemâleddin Huteni ve İzzeddin Muhammed Râzi gibi devlet adamları da Rükneddin Kılıçarslan'a eşlik etmiştir. Güyük'ün huzuruna çıkan devlet adamları İsfahânî hakkında kışkırtıcı sözler söylemişler, rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Güyük ise hem II. İzzeddin Keykâvus'un gelmemesine hem de bu kışkırtıcı sözlerle sinirlenmiş, devletin yönetimini Rükneddin Kılıçarslan'a bıraktığını bildirmiştir. Ayrıca İsfahânî'nin öldürülmesi koşuluyla vezirliği de Bahaeddin Tercüman'a verdiğini ilan etmiştir³⁴. Selçuklu devlet adamları yönetimde varlık göstermek, gidişatı kendi lehlerine çevirmek ve otorite kurmak istediklerinden Moğolların desteğini sağlamak istemişler, içişlerine karışmalarına müsaade etmişlerdir. Bu durum Moğol istilasına karşı birlikte hareket edilmediğini, şahsi çıkarların ön planda tutulduğunu göstermektedir.

Rükneddin Kılıçarslan ise Güyük'ten aldığı destek kuvvetleriyle birlikte 1249 senesinde Sivas'a geldi ve sultanlığını ilan etti³⁵. Konya'da bulunan II. İzzeddin Keykâvus 'a bir elçi gönderip, kendisine bağlılık bildirmesini istedi. Sonrasında ise İsfahânî'yi yakalatarak idam ettirdi. Böylece otoritesini kurarak abisine meydan okudu. Bu durum karşısında II. İzzeddin Keykâvus ise yanında bulunan devlet adamı Celâleddin Karatay'ı devreye sokarak, onu durumu düzeltmesi için görevlendirdi. Hemen harekete geçen Karatay, küçük kardeşin büyük kardeşten üstün tutulmasının şeriatı, örf ve geleneğe uygun düşmediğini Rükneddin Kılıçarslan'a bildirdi. Daha sonrasında Moğolların içişlere karışmaması kaydıyla II. İzzeddin Keykâvus, Rükneddin Kılıçarslan ve Alâeddin'in birlikte tahta oturmasını, hutbeler ve sikkelerde üçünün isminin basılmasını önerdi³⁶. Böylece devletin içinde bulunduğu karışıklıkların ortadan kalkacağını ve düzenin kurulacağını düşündü.

Ortak saltanat fikrinin görüşüldüğü sırada devlet adamları kendi çıkarlarını ön planda tutmuş ve Moğolları bir denge unsuru olarak görmüşlerdir. İki taraf arasında bir savaşın meydana gelmesi ve kazananın sultan olmasının istenmesi neticesinde kışkırtıcı haberler ortaya atılmıştır. Bu kışkırtıcı haberler neticesinde ortak saltanat görüşmeleri son bulmuş, II. İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıçarslan arasında yeni bir savaş baş göstermiştir. 14 Haziran 1249 senesinde Konya-Aksaray yolu üzerinde bulunan Sultan Kervansarayı civarında karşı karşıya gelen iki kardeşten II. İzzeddin Keykâvus galip gelmiştir³⁷. Kaynaklar savaş sonrasında iki kardeşin bir araya gelerek ağladıklarını ve yaşananlardan pişmanlık duyduklarını

³¹ Özlem Ulaş, "Kişilerarası İlişkiler Kuramı: H. S. Sullivan", içinde *Kişilik Kuramları Gerçek Yaşamdan Kişilik Analizi Örnekleriyle*, ed. Dilek Gençtanırım Kurt, Evrim Çetinkaya Yıldız (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2017) 240-241; Kaya, *Psiko-Tarih Sezgilerimiz ve Takıntılarımız*, 274.

³² Anonim *Selçuknâme*, çev. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner (Ankara: Atıf Yayınları, 2019), 44; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 485.

³³ Anonim *Selçuknâme*, 44; Ersan, *Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, 100; Emine Uyumaz, *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011), 88,89; Erdoğan Merçil ve Ali Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 585.

³⁴ Ebû'l-Ferec-İbnü'l-İbri, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yalıtıkaya (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 21-22; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:117-118; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, haz. Altan Çetin, Bilal Koç (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 279.

³⁵ Gregory Abû'l Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, c. 2, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 548; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 484.

³⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:120-122; Gregory Abû'l Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2:549; Zehra Odabaşı, *Siyasetin Dengesi Celâleddin Karatay* (İstanbul: Bilge Kültür Saat Yayınları, 2018), 39.

³⁷ Anonim *Selçuknâme*, 45; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 487; Ersan, *Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, 103.

aktarmaktadırlar³⁸. Ayrıca Karatay'ın önerdiği ortak saltanat fikrini kabul etmişlerdir. Böylelikle devlet içerisindeki iç karışıklıklar ve mücadeleler bir süreliğine durulmuş, toparlanma evresine girilmiştir.

Yaşanılan bu olaylar sırasında II. İzzeddin Keykâvus'un tutumunu iki açıdan incelemek mümkündür. İlk olarak İsfahânî'nin öldürülmesinin ve Celâleddin Karatay ile kurduğu dayanışmanın psikolojik yansımalarını incelemek gerekmektedir. II. İzzeddin Keykâvus'un Karatay'a karşı tutumunu da kişilerarası ilişkiler kuramı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Karatay'ın İsfahânî'nin en güvendiği adamları arasında bulunması bu durumu tetiklemektedir. II. İzzeddin Keykâvus'un burada da çevresinde gelişen bir tehdide karşı kendisini ve tahtını korumak adına hareket ettiği, Karatay'ın kurmak istediği düzen ile saltanatını bir gördüğü anlaşılmaktadır. İkinci olarak ise kardeşi Rükneddin Kılıçarslan'la yaşadığı mücadelenin psikolojik yansımalarını incelemek gerekmektedir. Meliklik döneminden itibaren bir arada yaşadığı, aynı bölgede yöneticilik yaptığı ve birlikte büyüdüğü kardeşiyle ilişkilerin gerilmesinin duygusal bir yansıması meydana gelmiştir. Savaş sonrası iki kardeşin bir araya gelerek ağlamaları bu durumu açıkça göstermektedir. Bu durum II. İzzeddin Keykâvus duygusal yanının ağır basmasından dolayı mı kardeşini affetmiştir sorusunu akıllara getirmektedir. Psikolojik olarak insanlar yapıları gereği birbirleriyle mücadele etme, rakip görme ve hatalar yaparak duygusal anlamda üzülmeye eğilimindedirler. Karşısındaki kişiyle yakınlık durumu, iletişim bağı, yapılan hataların etkisi ve mücadelenin iki tarafın dışında başlaması gibi etmenlerden kaynaklı olarak affetme duyguları da gelişmiştir³⁹. Bu doğrultuda iki kardeşin birbirleriyle yakınlığı ve küçük yaşlarda bulunmaları duygusal bir yaklaşımın meydana geldiğini göstermektedir. Ayrıca yaşanmış mücadelenin devlet adamlarının kışkırtmasıyla ortaya çıkması da II. İzzeddin Keykâvus'un kardeşini affetmesinde etki ettiğini düşündürmektedir.

Karatay'ın oluşturduğu bu sistemde üç kardeş aynı anda tahta çıkmış, hutbelerde ve sikkelerde isimler ortak kullanılmıştır. Ayrıca yapılacak inşaatlardaki kitabelerde de üç kardeşin isimlerinin geçmesi kararlaştırılmıştır⁴⁰. Osman Turan'a göre asıl sultan II. İzzeddin Keykâvus olarak kalmış, diğer kardeşler de yardımcı olarak görev yapmışlardır⁴¹. Böylelikle II. İzzeddin Keykâvus hem kendisine ve tahtına karşı oluşan tehditleri ortadan kaldırmış hem de kardeşlerini kontrol altına alarak herhangi bir tehdidin oluşmasını engellemiştir.

Karatay'ın oluşturduğu yeni düzenin işlediği ve herhangi bir karışıklık yaşanmadığı sırada Moğolların kurduğu bir diğer devlet Altın Orda'nın Han'ı Batu'nun elçileri 1252 senesinde Konya'ya gelmiştir. Batu kendisinin vezirliğe atadığı İsfahânî'nin öldürülme sebebi öğrenmek istemiştir. Karatay ise gelen elçilik heyetinin yanında kendi elçilik heyetini göndererek olayları Batu'ya anlatmak istemiştir. Tuğracı Şemseddin Mahmud başkanlığındaki Selçuklu heyeti Batu'nun huzuruna çıkarak yaşanan gelişmeleri anlatmışlardır. Anlatılanlara inanan ve kendisine gösterilen saygıdan hoşlanan Batu ise huzurundaki devlet adamlarına Anadolu'daki yönetimde yeni görevler vermiştir⁴². Ancak bu yeni düzende çatışmaların yaşanmasına ve Moğolların Selçuklu içişlerine karışmalarına neden olmuştur. II. İzzeddin Keykâvus'un vezirliğine ise Kadı İzzeddin getirilmiştir. İbn Bîbî'ye göre iyilik timsali ve II. İzzeddin Keykâvus'u her türlü kötülükten koruduğu aktarılmıştır⁴³.

1253 senesinde Moğol tahtına oturmuş Mengü'nün elçileri Konya'ya gelerek II. İzzeddin Keykâvus'a huzura çıkması gerektiğini bildirmişlerdir. II. İzzeddin Keykâvus Karakurum'a gelmediği takdirde Anadolu'ya yeni bir ordu gönderileceği ve kendisinin tahttan indirileceği de belirtilmiştir. Bu durum karşısında harekete geçen II. İzzeddin Keykâvus yanına kardeşleri ve Karatay'ı da alarak Karakurum'a gitmek için harekete geçmiştir⁴⁴. Heyet Kayseri'ye geldiği sırada Kayseri Subaşı Kadı Seyfeddin Türkeri tarafından karşılanmıştır. İbn Bîbî'ye göre kötü huylu, kötü meziyetli ve kendi çıkarlarını düşünen Türkeri, II. İzzeddin Keykâvus ile yakınlaşarak onu kumara, içkiye ve zevk hayatına alıştırmıştır. Daha sonrasında ise etkisi altına almış

³⁸ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, c. 2, çev. Ali Öngül (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017), 86; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:124.

³⁹ Naciye Güven, Tuğçe Erdem, "Affetme: Kuramsal Bir Değerlendirme", *Uluslararası Dil, Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 2, sy. 2 (Aralık 2020), 582.

⁴⁰ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 28; *Anonim Selçuknâme*, 45; Gregory Abû'l Ferec, *Abû'l – Farac Tarihi*, 2:549; Mustafa Yıldırım, Ali Tekin, "Side Müzesi'ndeki Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkeleri: II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan, II. Alaeddin Keykubad Dönemi", *İSTEM* 16, sy. 31(2018): 49-51.

⁴¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 488.

⁴² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:127-128; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 136; Uyumaz, *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler*, 89.

⁴³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:131; *Mevlânâ Celâleddin Mektuplar*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1999), 107.

⁴⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:133; Gregory Abû'l Ferec, *Abû'l – Farac Tarihi*, 2:559; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 248; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 490; Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, 138.

ve istediği kişileri devlet görevine aldırmaştır⁴⁵. Diğer dönem kaynaklarında Türkeri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak İbn Bîbî'nin doğrudan şahitlik ettiği olaylara eserinde yer vermesinden dolayı bu bilginin doğruluk payı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca II. İzzeddin Keykâvus'un Kayseri'ye gelmeden önceki süreçte içki içtiğine ve zevkine düşkünlüğüne dair bir bilginin de bulunmaması bu durumu desteklemektedir. Yaşanılanları psikolojik açıdan gaslighting kuramıyla incelemek mümkündür. Bu kurama göre insanlar diğer insanlar üzerinde güç sahibi olmak için kontrol oluşturur, arzularını ve zaafalarını kullanarak istediklerini gerçekleştirirler⁴⁶. Türkeri burada II. İzzeddin Keykâvus'un zaafalarından ve yaşının küçüklüğünden faydalanarak kendi otoritesini kurmayı, devlet içerisinde gücünü arttırmayı amaçlamıştır. Böylelikle II. İzzeddin Keykâvus'u manipüle ederek, istediklerini gerçekleştirmiştir. Türkeri'nin bu girişimi Karatay'ın müdahalesiyle son bulmuştur. Daha sonrasında II. İzzeddin Keykâvus ve kardeşlerini Karakurum'a uğurlamış ve kısa bir süre sonra da vefat etmiştir. Vefat haberini alan II. İzzeddin Keykâvus ise Kayseri'ye geri dönmüştür. Mengü'ye durumu anlatan ve itaatini bildiren bir mektup yazarak kardeşi Alâeddin'le göndermiştir⁴⁷.

1254 senesinde Celaledin Karatay'ın vefat etmesiyle kurulmuş olan yeni düzen bozulmuş, kardeşler ve devlet adamları arasında mücadeleler yaşanmış, iktidar hırsları dolayısıyla Moğollar sürekli Selçuklu içişlerine karışmaya başlamıştır. Bu durum II. İzzeddin Keykâvus'un tutumunda değişiklik meydana getirmiş, İsfahânî ve Karatay'a karşı kurduğu psikolojik yakınlığının benzerini kuramamıştır. Böylelikle kendini ve tahtını korumak adına doğrudan mücadele etmeye başlamış, geri planda kalarak güçlenme ve otoritesini oluşturma amacından vazgeçmiştir. II. İzzeddin Keykâvus'un tutumundaki bu değişiklik Moğollarla olan ilişkilerine de yansımış, tavır ve tutumunda farklılıklar meydana gelmiştir.

II. İzzeddin Keykâvus'un Moğollara Karşı Tutumu ve Sürgün Hayatı

II. İzzeddin Keykâvus ile Moğollar arasındaki ilişkiler iki temel etken çerçevesinde şekillenmiştir. Birinci etken yukarıda da belirtildiği üzere, devlet adamlarının tutumlarıdır. Bu kişiler kendi aralarındaki çıkar çatışmaları ve iktidar mücadeleleri sonucunda yönetimde söz sahibi olabilmek adına Moğolların Selçuklu içişlerine müdahalesine zemin hazırlamışlardır. İkinci etken ise II. İzzeddin Keykâvus ile kardeşleri arasındaki münasebetlerde görülmektedir. Devlet adamları arasındaki çekişmeler, Selçuklu tahtına geçecek kişilerin Moğollar tarafından belirlenmesine yol açmıştır. Bu durum, kardeşler arasında yeni mücadeleleri tetikleyerek II. İzzeddin Keykâvus'un tahtını koruma kaygısıyla hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Nitekim, Moğol Hanı Mengü'ye gönderdiği kardeşi Alâeddin'in ani ölümü de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Dönem kaynakları Alâeddin'in ölümü hakkında farklı bilgiler aktarmaktadır. Aksarayî eserinde Alâeddin'in öldürülmesinde II. İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıçarslan'ın parmağı olduğunu aktarmıştır⁴⁸. Ebü'l-Ferec ise kaleme almış olduğu iki eserinde Alâeddin'in yolda maiyetinin gadrine uğradığını ve Ordu'ya yani Batu Han'a varamadan vefat ettiğini dile getirmiştir. Aynı zamanda bu ani vefatta II. İzzeddin Keykâvus'un parmağının olduğunu da aktarmıştır⁴⁹.

Aksarayî ve Ebü'l-Ferec'in aktardığı bilgiler bu ani ölümde II. İzzeddin Keykâvus tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim II. İzzeddin Keykâvus daha öncesinde diğer kardeşi Rükneddin Kılıçarslan'ı kendi yerine Moğollara göndermesi sonucu tahtı tehlikeye düşmüştü. Bir daha böyle bir riski göze almamak adına kardeşi Alâeddin'i ortadan kaldırması son derece olağan gözükmemektedir. Celaledin Karatay'ın meydana getirdiği ortak saltanat sisteminde de asıl sultanın II. İzzeddin Keykâvus'un olması hasebiyle kardeşlerini tek tek ortadan kaldırarak, yeniden devleti tek başına idare etmek istemesi de düşünülmelidir. Ayrıca babası II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde kendisinin büyük çocuk olmasına rağmen Alâeddin'in veliaht ilan edilmesinden dolayı aralarında düşmanlığın devam etme olasılığı da düşünülmelidir. Bu doğrultuda II. İzzeddin Keykâvus'un içinde bulunduğu psikoloji rakiplerini tek tek ortadan kaldırarak, tahtını korumak adına doğrudan harekete geçtiği anlaşılmaktadır.

Alâeddin'in ortadan kaldırılması sonucu ikili saltanat sistemine geçilmiştir. II. İzzeddin Keykâvus bu süreçten sonra Kayseri'de edindiği alışkanlıklar neticesinde zevke, sefaya, eğlenceye, içkiye ve kadına iyice düşkün bir hale gelmiştir. Ayrıca Hristiyan dayıları Kîr Heye ve Kîr Kadîd'in etkisi altında kalması ve liyakatsiz kişileri devlet yönetimine getirmesi huzursuzluğun çıkmasına etki etmiştir. Bu huzursuzluk neticesinde kardeşi Rükneddin Kılıçarslan ile arası bozulmuş, ikili arasında tartışmalar

⁴⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:134; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 28.

⁴⁶ Thseen Nazir ve Ayşe Özçiçek, "Gaslighting: İki Yüzlü Bir Duygusal İstismarla Yüzleşmek", *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 6, sy. 3 (2022): 245.

⁴⁷ Anonim *Selçuknâme*, 45; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)* II, 136; Ebü'l-Ferec-İbnü'l-İbri, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 26; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 491.

⁴⁸ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 30.

⁴⁹ Ebü'l-Ferec-İbnü'l-İbri, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 27; Gregory Abû'l-Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2:560.

ve kavgalar meydana gelmiştir⁵⁰. Hristiyan dayılar tarafından ölümle tehdit edilen Rükneddin Kılıçarslan, Kayseri'ye gitmiş ve burada sultanlığını ilan ederek, II. İzzeddin Keykâvus'a başkaldırmıştır⁵¹. Böylece devlet içerisinde iç karışıklıklar bir kez daha meydana gelmiş, iki kardeş arasındaki mücadeleler yeniden başlamıştır.

Bozulan ilişkiler karşısında II. İzzeddin Keykâvus hemen art arda elçilik heyetlerini Kayseri'ye göndermiş, kardeşinin bu hatasından vazgeçmesini istemiştir. Rükneddin Kılıçarslan ise bu sözlere kulak asmayarak bağımsızlığını sürdürmüştür. Böylece savaş hazırlıkları başlamış, iki kardeşin ordusu Ahmedhisar adlı mevkide karşı karşıya gelmişlerdir. Mücadelenin kazananı II. İzzeddin Keykâvus olmuş ve kardeşini Amasya'da zorunlu ikamete tabii tutmuştur⁵². Böylece bir kez daha kendisine karşı gelişen tehdidi ortadan kaldırmış, duygusal yönü ağır basarak kardeşini affetmiştir. Böylelikle kendi savunma hakkını kullanan II. İzzeddin Keykâvus gelen tehlikeyi bastırmış ve kontrol altına almıştır. Daha sonrasında tek başına tahta oturarak iktidarını güçlendirmeye ve otoritesini kurmayı amaçlamıştır. İlk olarak otoritesini sağlamlaştıranı kadar İsfahânî ve Karatay gibi güçlü devlet adamlarıyla hareket ettiği, tahtını tehdit eden unsurları ortadan kaldırdığı ve yönetimi ele geçirdiği anlaşılmaktadır.

II. İzzeddin Keykâvus tek başına tahta geçtikten sonra vezirliğe Kadı İzzeddin'i getirmiş, iç karışıklığa son vermiştir. Bu süreç içerisinde Moğol komutanı olan Baycu Noyan olmak üzere birçok noyan Konya'ya elçiler göndermişler ve Selçuklu hazinesinden para istemişlerdir. II. İzzeddin Keykâvus bu durum karşısında Moğol tehdidin önüne geçmek adına istenilen paraları ödemeyi tercih etmişse de devlet adamlarının tepkileri neticesinde bu durumu engellemek istemiş, Moğol hanedanlığının en yaşlı üyesi olan Batu Han'a elçilik heyeti göndermiştir. Buradaki tutum her zamanki gibi tehdidi uzak tutmak ve etkisini azaltmak olduğu anlaşılmaktadır. Batu tarafından verilmiş olan emirler doğrultusunda Moğol komutanlarının Anadolu'ya girişleri ve para istemeleri yasaklanmıştır⁵³. Böylece kısa süreliğine Moğol tehdidi ortadan kalkmış, devlet yönetimi rahatlamış ve II. İzzeddin Keykâvus da merkezi otoritesini arttırmıştır. Bu süreçte başta Ermeniler olmak üzere Ağaç-erili Türkmenlerin çıkardığı isyanları bastırmış, sınırlarında gücünü ispatlamıştır.

1251 senesinde Moğol tahtına çıkmış olan Mengü Han'ın merkezileşme politikası neticesinde batı fetihleri için kardeşi Hülâgû'yü görevlendirmiştir⁵⁴. Bu durum Anadolu ve Selçuklular üzerinde de derin tesirler oluşturmıştır. Ordusuyla birlikte harekete geçen Hülâgû, Baycu Noyan'a haber göndererek Anadolu'ya gitmesini emretmiştir⁵⁵. Emir doğrultusunda harekete geçen Baycu, II. İzzeddin Keykâvus'a bir elçi göndererek durumdan haberdar etmiştir. II. İzzeddin Keykâvus ise Baycu'nun niyetini anlamak adına Pervâne Nizameddin Hurşid'i elçi olarak göndermiştir⁵⁶. Daha sonrasında ise gelişmeleri devlet adamlarıyla istişare etmeye başlamıştır. Devlet adamlarının bir kısmı Baycu'nun gelişinin bir tehlike oluşturmadığı ve barış içinde yaşanması gerektiğini dile getirmiştir. Bu görüşün aksine Baycu'nun yanında Hülâgû gibi yeni bir gücün varlık gösterdiğini ve savaşılması gerektiğini savunanlar da olmuştur⁵⁷. Bu iki görüş karşısında II. İzzeddin Keykâvus ilk olarak barış yapmayı tercih etmiştir. Ancak Moğollarla savaşmak isteyen Vezir Kadı İzzeddin ve diğer devlet adamlarının, Hristiyan dayılarının ve etrafında bulunan Rumların etkisinde kalarak bu isteğinden geri dönmüş, savaşma kararı almıştır⁵⁸. Mehmet Suat Bal'a göre II. İzzeddin Keykâvus'un bu kararı almasında iki neden bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki Moğollara karşı bir bağımsızlık mücadelesi vermek istemesidir. İkincisi ise kardeşine karşı vermiş olduğu saltanat mücadelesidir. Nitekim kardeşini hapsedtikten sonra bazı emirlerin Baycu'nun yanına kaçarak, kendisine karşı bir sefer düzenlemesini istemişlerdir⁵⁹.

⁵⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:136; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 493.

⁵¹ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 30; Anonim Selçuknâme, 45; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 493.

⁵² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:141-142; Niğdeli Kadı Ahmet, *el-Veledü's-Şefik Ve'l-Hafidü'l-Halîk*, 1:443; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 31; Ebü'l-Ferec-İbnü'l-İbri, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s.27, Anonim Selçuknâme, 45; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 494; Tamara Talbot Rice, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, çev. Tuna Kaan Taştan (Ankara: Nobel Yayınları, 2015), 76.

⁵³ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 31; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:143, Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 250; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 28.

⁵⁴ Abulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019), 117.

⁵⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 497; Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan (İstanbul: Post Yayınları, 2017), 104, A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kemaloğlu (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017), 43.

⁵⁶ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 31; Ebü'l-Ferec-İbnü'l-İbri, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 27.

⁵⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:144; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 498.

⁵⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:145; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 31; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 252.

⁵⁹ Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçuklu Devleti Tarihinde Bir Dönüm Noktası; II. İzzeddin Keykâvus Dönemi", *Türk Araştırmaları Dergisi* 24, sy. 38 (2005), 242.

Bal'ın belirttiği bu nedenler doğruluk payı bulunmaktadır. Tahtını korumak ve oluşan tehditleri bertaraf etmek psikolojisi içerisinde bulunan II. İzzeddin Keykâvus, savaş isteyen devlet adamlarının istekleri doğrultusunda Baycu'nun Anadolu'ya geldiğini düşündüğü anlaşılmıştır. Bununla birlikte bu tutumunu savaş psikoloji doğrultusunda da değerlendirilmesi gerekmektedir. Savaşlar vahşet, şiddet, saldırganlık gibi tutumlar dışında savunma, kutsallık, siyasi gibi tutumları da barındırmaktır⁶⁰. II. İzzeddin Keykâvus'un da savunma psikolojisi içerisinde, varlığını ve tahtını korumak için doğrudan harekete geçtiği anlaşılmaktadır. Böylece otoritesini ve hâkimiyetini iyi sağladığını düşünmesi de bu kararı vermesinde başka bir etken olarak değerlendirilebilir.

Savaş hazırlıklarının başlamasıyla ordunun başına Vezir Kadı İzzeddin geçirilmiştir. II. İzzeddin Keykâvus ise doğrudan savaşa katılmak yerine Konya'da kalmayı tercih etmiştir. Savaşın kazanılması durumunda bağımsızlık kazanabileceği gibi kaybedilmesi durumunda da tahtını kaybedeceğinin farkında olarak böyle bir karar aldığı düşünülmektedir. Psikolojik olarak erkekler ailenin devamlılığını, nesiller boyu devam etmesini ve genetik kodlarının aktarılmasını sağlamıştır⁶¹. Bu doğrultuda savaşın kaybedilmesi durumunda bulunduğu yerden ayrılarak, neslinin devamlılığını ve kendi güvenliğini sağlamayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte olumsuz bir durum karşısında halkın ve devlet adamlarının tepkisini kestirememesi, Antalya ve Batı Anadolu sınırlarındaki Türkmenlerden destek alarak yeni bir mücadeleye girişme umuduyla da Konya'da kalmış olabileceği düşünülmelidir. Aksaray yakınlarındaki Sultanhanı civarında gerçekleşen savaşı Moğolların kazanması ve II. İzzeddin Keykâvus'un Konya'yı terk ederek Antalya'ya doğru ilerlemesi bu tespitimizi destekler niteliktedir. Ayrıca Anadolu tamamen Moğol hâkimiyetine girmiş, Rükneddin Kılıçarslan da Moğolların eliyle tahta çıkarılmıştır.

II. İzzeddin Keykâvus, Antalya'ya geldikten kısa bir süre kendini güvende hissetmemiş ve maddi açıdan da zorluklar yaşamaya başlamıştır. İbn Bîbî'nin rivayet ettiğine göre dedesi Sultan I. Alâeddin'in buraya saklamış olduğu hazineyi bulmuştur⁶². Maddi açıdan sorunlarını çözmesinin ardından Hristiyan dayılarının da etkisiyle İznik Rum Devleti'ne sığınmak üzere harekete geçmiştir⁶³.

İznik Rum İmparatoru II. Laskaris ise II. İzzeddin Keykâvus'un sığınma isteğini kabul etmiş ve karşılama için harekete geçmiştir. Kendisinin Konstantinopolis'teki Latinler ile mücadelesinin tıpkı II. İzzeddin Keykâvus'un Moğollara mücadelesine benzemiş olmasından dolayı bu kararı aldığı düşünülebilir. Böylece komşuluk psikolojisi doğrultusunda hareket eden Laskaris'in bu tutumu oldukça önemlidir. Bu durum karşısında II. İzzeddin Keykâvus'un tutumunu psikolojik açıdan bir değerlendirilmesi yapılması mümkün müdür sorusunu akıllara getirmektedir. Soruyu değerlendireceksek ilk olarak aile yapısını ve soyunu devamlılığını sağlamak adına sürgün hayatını seçtiği düşünülebilir. Bir insanın ait olduğu yerden ayrılarak başka bir bölgeye ve devlete gitmesi bu durumu göstermektedir. Ayrıca sürgün hayatını kendisinin seçmesi, gittiği bölgede benliğini geri plana atması gibi etmenler de söz konusudur⁶⁴. Ancak buradaki sürgün yerinin seçiminin tam anlamıyla komşuluk psikolojisi doğrultusunda geliştiğini düşünmekteyiz. Nitekim II. İzzeddin Keykâvus'un sürgün hayatına geçtikten çok kısa bir süre Laskaris'in desteğini sağlamasıyla tekrar ülkesine dönmesi ve tahtını ele geçirmesi bu düşüncüyü desteklemektedir. Üçüncü bir devlete karşı bölge devletlerinin bir arada hareket etmesi ve ortak bir tutum sergilemesi komşuluk psikolojinin önemli bir örneğini karşımıza çıkarmaktadır.

Baycu Noyan ise Anadolu'da otoritesini ve düzenini kurduktan sonra tahta Rükneddin Kılıçarslan'ı çıkarmıştır. Moğolların doğrudan Selçuklu tahtına sultan seçme gelenekleri başlamış, otoritelerini hatırlatan eylemlerde bulunmuşlardır. Nitekim Anadolu'da bulunduğu süre boyunca Rükneddin Kılıçarslan'ı Konya'ya sokmayan Baycu, kendisine bağlı olduğunu hatırlatmıştır. Baycu, Bağdat seferine gitmek üzere Anadolu'dan ayrıldığı sırada Rükneddin'in de Konya'ya girmesine izin vermiştir⁶⁵.

Baycu'nun Anadolu'dan ayrıldığının haberini alan II. İzzeddin Keykâvus, Laskaris'in destek kuvvetleriyle 1257 senesinde Konya'ya gelmiştir. Burada halk tarafından iyi bir şekilde karşılanmış, sürgünden dönen mağlup bir sultandan ziyade muzaffer bir komutan edasıyla şehre girmiştir⁶⁶. II. İzzeddin Keykâvus'un bu şekilde karşılanmasının en önemli sebebi artan Moğol baskısıdır. Onun Moğollara karşı mücadeleye girmesinden dolayı bu baskıyı durdurabileceği algısı oldukça yaygındır. Böylece

⁶⁰ Ofer Zur, "Savaşın Psiko-Tarihi: Kültür, Ruh ve Düşmanın Birlikte Evrimi", *Tarih Okulu Dergisi*, sy. 6 (Ocak-Nisan 2010), 125.

⁶¹ Kaya, *Psiko-Tarih Sezgilerimiz ve Takıntılarımız*, 79.

⁶² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:149.

⁶³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:149; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 253.

⁶⁴ Siegfried Kracauer, *Tarih Sondan Bir Önceki Şeyler*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 103.

⁶⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:151; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 33.

⁶⁶ Georgios Akropolites, *Vekayinâme*, çev. Bilge Umar, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 139; Anonim *Selçuknâme*, 46; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:152; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 254; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 32.

kendi aleyhinde gelişen bir durumu lehine çevirmeyi başaran II. İzzeddin Keykâvus otoritesini güçlendirerek, yönetimi kendi elinde tutmayı amaçlamıştır. Rükneddin ise durumdan Moğolları ve Hülâgû'yü haberdar etmek adına İran'a doğru yola çıkmıştır⁶⁷.

Hülâgû'nün huzuruna çıkan Rükneddin Kılıçarslan yanında bulunan adamı Muîneddin Süleyman Pervane ile olanları anlatmıştır. Yaşananlar karşısında Hülâgû ise Anadolu'nun hâkiminin Rükneddin'in olduğunu belirtmiştir. Daha sonrasında ise vermiş olduğu destek kuvvetle birlikte Konya'ya doğru hareket etmesini emretmiştir. Harekete geçen Rükneddin ve Muîneddin ise II. İzzeddin Keykâvus'un öncü birliklerine yenilmişlerdir. Böylece iç karışıklıklar tekrardan yaşanmaya başlamıştır⁶⁸. Öyle ki, II. İzzeddin Keykâvus savunma psikolojisi doğrultusunda tahtını korumak için harekete geçmiştir. Mücadeleler devam ettiği sırada Mengü Han'dan gelen bir mektup neticesinde Hülâgû, II. İzzeddin Keykâvus'a elçilik heyeti göndererek huzuruna çıkmasını istemiştir. Nitekim Mengü, Anadolu'daki karışıklıkları bitirmek istemiş ve iki kardeşin ortak saltanat sürmesini bildirmiştir⁶⁹.

1259 senesinde huzura çıkan II. İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıçarslan adına Selçuklu toprakları ikiye bölünmüştür⁷⁰. Batı toprakları II. İzzeddin Keykâvus'a bırakılırken; doğu toprakları da Rükneddin'e bırakılmıştır. Böylece kısa süreliğine de olsa iç karışıklıklar son bulmuş, Moğollara bağlı sultanlar iktidara gelmiştir. Ancak burada II. İzzeddin Keykâvus'un tam anlamıyla Moğollara bağlılık bildirmediği anlaşılmaktadır⁷¹. İlerleyen süreçlerde Moğolların istediği vergileri göndermemesi ve yeniden mücadeleye girişmesi bu durumu göstermektedir. Ayrıca yeniden otoritesini sağlamak ve tahtını korumak adına Moğollara bağlı bir sultan gibi gözükmeye arzusunda olma ihtimali de yüksektir. Hülâgû'nün Suriye seferine katılması ve bağlılığını bildirmesi bu psikoloji içerisinde bulunduğunu göstermektedir.

Ülkenin yönetiminin ikiye bölünmesinin ardından II. İzzeddin Keykâvus Konya'da; Rükneddin Kılıçarslan ise Kayseri'de tahta oturmuştur. İki yönetimin ortak veziri ve Moğollarla ilişkileri yönetecek kişi de Şemseddin Mahmud Tuğrâî olmuştur. Tuğrâî'nin kısa bir süre sonra vefat etmesi üzerine II. İzzeddin Keykâvus, Moğolların onayını almadan Fahreddin Ali'yi vezir olarak seçmiştir. Rükneddin Kılıçarslan ise Hülâgû'den onay olarak Muîneddin Süleyman Pervane'yi vezir olarak belirlemiştir⁷². Bu durum II. İzzeddin Keykâvus'un doğrudan bağlılık bildirmediğini, şartları kendi lehine kullanarak otoritesini ve bağımsızlığını arttırmak istediğini göstermektedir. Böylece Moğollar karşısında bağımsızlık kazanmak isteğinin sönmediği anlaşılmaktadır.

Devletin tüm işlerini Vezir Fahreddin Ali'ye bırakan II. İzzeddin Keykâvus, Alanya'ya giderek burada zevk ve sefa hayatına dalmıştır. Ayrıca Hristiyan dayılarının da etkisi altında kalması neticesinde devlet işleriyle ilgilemeyi bırakmış, kurmuş olduğu düzenin devamlılığını sağlayamamıştır. Bu sırada Hülâgû vergilerini tahsil etmek adına elçilik heyetini Konya'ya göndermiştir. II. İzzeddin Keykâvus'u Konya'da bulamayan elçiler doğrudan Alanya'ya gitmişler ve burada huzura çıkmışlardır. Elçilik heyeti vergileri tahsil etmeye geldiklerini bildirmeleri üzerine II. İzzeddin Keykâvus, yollarının üzerinde ilk olarak kardeşinin olduğunu ve ilk ondan vergiyi tahsil etmeleri gerektiğini söyleyerek elçilik heyetini geri göndermiştir. Rükneddin Kılıçarslan'ın huzuruna çıkan elçilerin olanlardan bahsetmesi üzerine Muîneddin Süleyman Pervane harekete geçmiş ve Selçuklu topraklarının tamamının yönetimini ele geçirmek için harekete geçmiştir. Gelişmelerden haberdar olan Hülâgû ise doğrudan II. İzzeddin Keykâvus'a bir mektup yazarak, huzuruna çıkmasını bildirmiştir. Mektubu alan II. İzzeddin Keykâvus ise doğrudan kendisi gitmek yerine Saltanat Nâibi Yâvtâş'ı göndermiştir. Yâvtâş'ın yola çıktıktan kısa bir süre sonra geri dönmüş ve Moğollara karşı II. İzzeddin Keykâvus'u kıskırtmıştır. Böylece iki taraf arasındaki mücadeleler yeniden başlamış, Hülâgû'nün emri doğrultusunda Alıncak Noyan Anadolu'ya hareket etmiştir⁷³.

II. İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıçarslan arasında yaşanan mücadelelerin tamamında devlet adamları ve Moğolların etkisinin olduğu görülmektedir. Bu durum iki tarafında kendi etrafındaki kişilerin etkisinde kalarak hareket ettiklerini göstermektedir. Kitleler halinde ilişkilerin oluşturulması, savaş ya da barışa karar verilmesi gibi ortak bir payda da buluşulması mücadelelerin kısır döngü içerisinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Psikolojik anlamda kitlelerin kendilerini özelleştirme,

⁶⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 504.

⁶⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:152-153; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 45; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, 2:90; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 504.

⁶⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:154; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, 2:91; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 508.

⁷⁰ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, 2:91.

⁷¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:155; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 508; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 257.

⁷² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:156.

⁷³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:158-159; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 49-52; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 512.

varlıklarını koruma ve birbirlerini etkilemesi söz konusu olmuştur⁷⁴. Böylece yaşanan bu mücadelelerde kısır döngü kadar kitlelerin savaşı da olmuş, II. İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıçarslan'ında kitlelerden etkilenmişlerdir.

Eric H. Erikson'a göre insanlar kimliklerini oluşturdıkları sırada içerisinde bulundukları gruplardan etkilenmişler, psikolojik ve biyolojik gelişmelerini bu çerçevede tamamlamışlardır. Böylece kendilerini ispat etme, savunma, iletişim kurma gibi birçok özelliklerini de bu çerçevede geliştirmişlerdir⁷⁵. Erikson'un bu çıkarımı doğrultusunda II. İzzeddin Keykâvus'un izlediği politikalar ve aldığı kararlarda kimliğinin oluşması sırasında psikolojisinin de etkilendiği düşünülmektedir. Tahta geçtiği andan itibaren çevresine karşı hem uyum sağlayarak destek almış hem de savunma halinde bulunmuştur. Devlet adamlarının iktidar mücadeleleri ve Moğollarla olan iş birlikleri neticesinde yeni bir ittifak arayışında olmuş, Hülâgû ile yeniden karşı karşıya gelmesi durumunda bölge devletlerinden Mısır merkezli Memlûkler ve Altın Orda ile bir ittifak kurmayı amaçlamıştır.

Kaynaklarda Memlûk Sultanı Baybars ile II. İzzeddin Keykâvus'un iletişiminin başlaması hakkında çeşitli rivayetler vardır. Memlûk müellifleri Yûnînî (ö.1242) ve İbn Abdüzzâhir (ö.1293) bu ilişkiyi başlatanın Baybars olduğunu aktarmışlardır⁷⁶. Selçuklu müellifi İbn Bîbî ise artan Moğol baskısı neticesinde bu ilişkiyi II. İzzeddin Keykâvus'un başlattığını belirtmiştir⁷⁷. Konumuz gereği buradaki ayrım hakkında detaylı bilgiler verilmeyecektir. Ancak iki tarafında bu ittifakı kurmak istemeleri psikolojik anlamda Moğol algısının etkisini göstermektedir. Moğolların öteki ve kötü olarak algılanması, tehlikeli görünmeleri ve bölgenin ortak bir travması haline gelmelerinden dolayı politik yakınlaşmadaki psikolojik unsurları teşkil etmişlerdir⁷⁸. Yakınlaşma sırasında iki devletin uzak coğrafyalarda varlık göstermeleri, karadan sınırlarının bulunmaması ve göndermiş oldukları elçilerin uzun süren bir yol izlemeleri iletişimde aksaklıklar meydana getirmiştir. İki devlet arasında görüşmelerin sürmesine rağmen kurulmuş ittifak doğrudan bir hamle yapamamıştır. Bu durumun farkında olan II. İzzeddin Keykâvus ise Türkmen beyi Ali Bahadır'la da iletişim kurmuş, Alıncak Noyan'ın gelen ordusu karşısında hazırlıklarda bulunmuştur.

II. İzzeddin Keykâvus, Alıncak Noyan'a karşı ordusunu Ali Bahadır'ın komutasına teslim ederken, bir yandan da Memlûk Sultanı Baybars ile temaslarını sürdürmeye devam etmiştir. Böylece kendisini çift yönlü güvence altına alarak hem Anadolu'daki hâkimiyetini sağlamlaştırmayı hem de Moğollar ile kardeşi Rükneddin Kılıçarslan'ın bertaraf etmeyi hedeflememiştir. Ayrıca ordunun başında bulunmaması, muhtemel bir başarısızlık durumunda ailesiyle birlikte güvende kalmak isteğini yansıtmaktadır. Bu tutum II. İzzeddin Keykâvus'un ailesinin devamlılığını sağlamak istediğini ve savaşın olumsuz sonuçlanması durumunda yeniden sürgünde yaşayabileceğini göstermektedir.

1262 senesinde iki ordu Altın-aba Kervansarayı civarında karşı karşıya gelmiştir. Mücadeleden Ali Bahadır mağlup ayrılmış, II. İzzeddin Keykâvus'un Moğollara karşı son hamlesi de başarısız olmuştur. Bu durum karşısında II. İzzeddin Keykâvus, yukarıda da belirtmiş olduğumuz nedenlerden ötürü çareyi ülkesinden kaçmak ve başka bir bölgede sürgün hayatı yaşamakta bulmuştur.

Ülkesinden ayrılma kararı alan II. İzzeddin Keykâvus'un nereye gideceğine dair iki seçeneği bulunmaktadır. İlk seçenek ittifak girişiminde bulunduğu Memlûklerin hâkim olduğu Mısır'dır. İkincisi ise Rumların hüküm sürdüğü Konstantinopolis'tir. II. İzzeddin Keykâvus burada Konstantinopolis'e sığınmayı tercih etmiştir. Kaynaklarda neden Mısır değil de Konstantinopolis'i seçtiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak daha öncesinde de Rumlara sığınması, Hristiyan dayılarının etkisinde kalması, komşuluk psikolojisinin ağır basması, Mısır'ın bildiği bir coğrafya olmaması gibi etkenler Konstantinopolis'i seçmesinin nedenleri arasında gösterilebilir. Neslinin devamı ve kendini güvende hissetmek istemesi dolayısıyla bildiği bir coğrafyaya gitmesi son derece olağandır.

1262 senesinde Konstantinopolis'e ulaşan II. İzzeddin Keykâvus, Bizans İmparatoru VIII. Mihael Paleologos tarafından iyi bir şekilde karşılanmıştır. İlk olarak Mihael'in sarayına götürülmüş ve burada dilediği gibi yaşayabileceği bildirilmiştir. Daha sonrasında eski Türklerde hükümdarlık alâmetlerinden sayılan kırmızı potinler II. İzzeddin Keykâvus'a giydirilmiş ve esir bir sultan olduğu algısı oluşturmak istenmiştir⁷⁹. Böylece psikolojik anlamda da üstünlük kurularak, sürgün hayatının unutturulmadığı görülmektedir. Tahtını bırakarak sürgün hayatını seçen II. İzzeddin Keykâvus ise gelmiş olduğu topluma ve kültüre yabancılaşmadığından dolayı kolayca uyum sağlamıştır. Ancak gönüllü sürgün hayatını seçmiş her insan gibi psikolojik anlamda etkilendiği, kendini yaşadığı topluma ait hissedemediği ve toplumunda onu kendileri gibi görmediği

⁷⁴ Hüseyin Güleş, vd., "Bir Kısır Döngü Olarak Şiddet", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 4, sy. 1 (2012), 116.

⁷⁵ Eric H. Erikson, *Identity: Youth and Crisis* (New York: W.W. Norton Company, 1968), 139.

⁷⁶ İbn Muhammed Yûnînî, *Early Mamluk Syrian Historiography Yunini's Dhaly Mirat Al-Zaman (English and Arabic Edition)*, c. 2, haz. Lio Guo (Brill: New York, 1998), 160; Muhyiddin b. Abdüzzâhir, *er-Ravzu'z-Zahir fi Sireti'l-Meliki'z-Zahir*, (Riyad: 1972), 126.

⁷⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:158.

⁷⁸ Deniz Ülke Arıboğan, "Politik Karar, Tutum ve Davranışlarımızı Bireyselden Toplumsala Uzanan Bir Yelpazede Anlama ve Açıklama Kılavuzu Olarak Politik Psikoloji", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2020), 54.

⁷⁹ Tamara Talbot Rice, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, 77; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 515.

anlaşılmaktadır⁸⁰.

II. İzzeddin Keykâvus'un sürgün hayatı devam ettiği sırada Memlûkler ile Altın Orda arasında bir yakınlaşma meydana gelmiştir. Kurulmuş bu ittifak II. İzzeddin Keykâvus'un yaşamını da etkilemiş, Hülâgû'nün bölgedeki politikaları neticesinde Mihael ile yakınlaşması söz konusu olmuştur. Bu durum karşısında denge politikası izlemeyi tercih eden Mihael'in hem Memlûkler ile Altın Orda'ya hem de Moğollara karşı aynı mesafede durmaya çalışmıştır⁸¹. Ancak Konstantinopolis'te Moğol ve Memlûk elçilerinin karşılaşması neticesinde bu denge siyasetinden vazgeçmiş, Memlûk elçileri ile II. İzzeddin Keykâvus'u tutuklatmıştır⁸². Bu durum Mihael'in II. İzzeddin Keykâvus'u gözetim altında tuttuğunu ve kendisi hakkında her kararı verebileceğini göstermektedir. Trakya bölgesinde bulunan ve Karadeniz'e kıyısı bulunan Enez/Ainos Kalesi'nde⁸³ tutuklu bulunan II. İzzeddin Keykâvus, halasıyla evli olan Altın Orda Han'ı Berke'nin komutanı Nogay'ın düzenlemiş olduğu sefer neticesinde kurtarılmıştır. Altın Orda himayesine girdikten sonra Kırım'a yerleştirilmiş ve 1279 senesindeki vefatına kadar burada yaşamıştır⁸⁴.

Tahta çıktığı andan itibaren tahtını ve kendini güvence altına almak adına devlet adamları ve diğer devletlerle ilişkilerde bulunan II. İzzeddin Keykâvus'un yaşamı sürgünde son bulmuştur. Buraya kadar ki kısımda yaşantısındaki olaylar hakkında bilgiler verilmiş, bu olaylar psikolojik kuramlar çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Böylece konunun bütünlüğü bozulmayarak II. İzzeddin Keykâvus'un psikolojisini etkileyen olaylar aktarılmaya çalışılmıştır.

II. İzzeddin Keykâvus'un Psikolojik Profili

II. İzzeddin Keykâvus'un psikolojik durumu ve kişilik özellikleri Selçuklu tarihinde beklenmedik ve ilk kez yaşanan olaylara yol açmıştır. Bu başlık altında kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında II. İzzeddin Keykâvus'un psikolojik profili incelenecektir. Ancak çalışmamıza konu olan kişinin geçmiş bir dönemde yaşamış olması, klinik gözlem yapma imkânının olmaması ve dönem kaynaklarının kısıtlılığı göz önünde bulundurulduğunda yapılacak teşhislerin kesinlikten ziyade bir değerlendirme olarak ele alınması gerektiği vurgulanmalıdır.

Kaynaklardan elde edilen veriler ve psikolojik teşhisler doğrultusunda II. İzzeddin Keykâvus'u antisosyal kişilik bozukluğu teşhisi üzerinden değerlendirilmesi düşünülmektedir. Bu teşhisin konulduğu kişiler genelde kendilerini ön planda tutarak başkalarının haklarını ellerinde alma, sık sık yalan söyleme, otoriteye karşı itaat etmeme, sorumluluk almama, güven vermeme ve kişisel çıkarları doğrultusunda verdiği sözleri tutmama, diğer kişileri kandırma gibi özelliklere sahiptirler⁸⁵. Genel olarak bu özellikler ise çocukluk ve ergenlik çağlarında belirtilerini göstermesiyle birlikte genetik yollarla nesilden nesle aktarılmaktadır⁸⁶. II. İzzeddin Keykâvus'un içinde bulunduğu savunma tutumu doğrultusunda devlet adamlarıyla, Moğollarla, diğer devletlerle ve kardeşleriyle ilişkilerinde kendisini ön planda tutmasından dolayı bu teşhis doğrultusunda hareket edilmiştir.

İnsanlar, hayatlarının ilk anlarından itibaren öğrendiği her şeyi beynin alt kısmına depolamaktadır. Anne karnında varlık göstermeleriyle duygusal hisleri oluşmaya başlamış, karakter ve kişilik özelliklerinin gelişmesini sağlamıştır. Böylece hissedilen duygular doğrultusunda psikolojik profilleri de şekillenmiştir⁸⁷. Bu durumu tetikleyen en önemli etken ise anne ile baba arasındaki iletişimdir. Kaynaklarda II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile annesi Berdulîye Hatun arasındaki ilişki hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in diğer eşi Gürcü Hatun'a beslediği sevginin kaynaklara yansımından dolayı ilişkilerinin zayıf olduğu düşünülmektedir. Liderlik vasıfları taşıyan ve büyük çocuk olan II. İzzeddin Keykâvus yerine Gürcü Hatun'un oğlu Alâeddin'i veliaht ilan etmesi de bu durumu desteklemektedir. Mutsuz bir aile ortamında büyüyen, annesi ile babası arasındaki ilişkinin bitmesine şahit olan ve tek ebeveyn tarafından yetiştirilen her bireyde antisosyal kişilik bozukluğu teşhisine rastlanmaktadır⁸⁸. II. İzzeddin Keykâvus'un annesi tarafından yetiştirilmesi ve babası ile arasının bozuk

⁸⁰ Sürgündeki bir insanın psikolojik durumu hakkında bilgi için bkz. Siegfried Kracauer, *Tarih Sondan Bir Önceki Şeyler*, 103.

⁸¹ Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 268.

⁸² Muhyiddin b. Abdülzâhir, *er-Ravzu'z-Zahir fi Sireti'l-Meliki'z-Zahir*, 218-219.

⁸³ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), Resim 6.

⁸⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye* (*Selçuknâme*), 2:161; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 57; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 518.

⁸⁵ Yıldız Bilge, Birgül Sena Mayda, "Antisosyal Kişilik Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması", *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi* 7, sy. 13 (2023), 76; *Amerikan Psikiyatri Birliği, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı [DSM-5]*, çev. Ertuğrul Köroğlu, (Ankara: HYB Yayınları, 2014), 331; Robert A. Baron, *Psychology The Essential Science*, (Massachusetts: Allyn&Bacon, 1989), 428-430.

⁸⁶ *Amerikan Psikiyatri Birliği, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı [DSM-5]*, 331.

⁸⁷ Kaya, *Psiko-Tarih Sezgilerimiz ve Takıntılarımız*, 8; Sinan Bayraktar, Ertuğrul Köroğlu, *Kişilik Bozuklukları*, (Ankara: HYB Yayınları, 2007), 44.

⁸⁸ Beril Yavuz Bozdağ, Müjdat Avcı, "Mükerrer Suçluluk, Davranım Bozukluğu ve Antisosyal Kişilik Bozukluğu'nun Ortak Değişkenleri

olması da nu teşhisin davranışlarını sergilediğini göstermektedir. Ayrıca yapılan çalışmalarda babası II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e de bu teşhisin konulması⁸⁹, genetik yollarla II. İzzeddin Keykâvus'a da geçtiğinin göstergesidir. Tahta geçmeleri sırasında benzer olayları yaşamaları ve aynı tepkileri vermeleri, bu kişilik bozukluğunun II. İzzeddin Keykâvus'a miras kaldığını göstermektedir.

II. İzzeddin Keykâvus'un tahta geçişi sırasında kardeşi Alâeddin'le yaşadığı mücadeledeki tutumu oldukça önemlidir. Antisozyal kişilik bozukluğu olan kişilerde kendilerine sürekli haksızlık yapıldığı, sonuçları ne çıkarsa çıksın haksızlığa karşı durarak bu duruma son verme düşüncesi hâkim olmaktadır⁹⁰. Bu doğrultuda devlet adamlarının desteğini alan II. İzzeddin Keykâvus, iktidarını güçlendirmek adına geri planda kalmıştır. Şemseddin İsfahânî ya da Celaleddin Karatay'ın iktidarını kendi iktidarıyla özdeşleştirmesi ve oluşan tehditlerde ya da mücadelelerden güçlenerek ayrılması psikolojik anlamda bu davranışsal bozukluğu teşhisini göstermektedir. Zira tahtını kaybetme korkusunun söz konusu olması ve kardeşi Rükneddin Kılıçarslan'ın her fırsatta Moğolların desteğiyle mücadeleye girişmesinden dolayı çıkarları doğrultusunda devlet adamlarını kullandığı anlaşılmaktadır. Böylece iktidarını güçlendirerek, Moğollara karşı verdiği mücadelenin etkisini arttırmıştır. Daha sonraki süreçte Moğollara karşı yenilmesi ve tahtını kaybetmesi korkusunu daha da arttırmıştır. Böylece kısa süreliğine Moğollara bağlılık bildirmesiyle, otoritesini tesis ettiği ve yeniden mücadeleye giriştiği anlaşılmaktadır. Memlûk Sultanı Baybars, Altın Orda Han'ı Berke ve Bizans İmparatoru VIII. Mihael ile oluşturduğu ilişkiler bu çerçevede gelişmiş, Moğollar karşısında iktidarını korumak adına çeşitli yollar aramıştır.

Antisozyal kişilik bozukluğu teşhisi konulan bireyler, karşısındaki kişiler üzerinde hâkimiyet kurmadıkları sürece, bu kişilerin kendileri üzerinde hâkimiyet kuracaklarına inanırlar. Bu durum onları başkaları üzerinde güç ve kontrol oluşturma girişimlerine yönlendirir⁹¹. Böylece sürekli olarak savunma psikolojisi doğrultusunda, varlıklarını muhafaza etmek adına her yolun mübah olduğu algısını benimsedikleri görülmektedir. Bu durum II. İzzeddin Keykâvus'un kardeşi Alâeddin'in ölüm emrini verme ihtimalini yükseltmektedir. Veliaht seçimleriyle itibaren aralarında oluşan rekabetten dolayı saf dışı bırakma isteğini açıkça göstermektedir. Antisozyal kişilik bozukluğu olan bireylerin intikam alma isteğinin baskın olması ve yaptığı işlerin sonuçlarından kendilerini sorumlu tutmamaları da⁹² II. İzzeddin Keykâvus'un davranışını açıklar niteliktedir. Bu doğrultuda diğer kardeşi Rükneddin Kılıçarslan'ı kendisine karşı giriştiği mücadeleler sonucunda onu affetme sebebi neydi? Sorusu akıllara gelmektedir. Babasından miras kalan bu davranış bozukluğunun anne karnından itibaren oluşması, anne ile baba arasındaki ilişkiler, babasının kardeşi Alâeddin'in annesine karşı derin sevgi beslemesi ve Alâeddin'in veliaht ilan edilmesi mücadelelerin ana sebebi olmuştur. Böylece II. İzzeddin Keykâvus'un genetik yolla ve alt beyine kaydettiği duygular doğrultusunda Alâeddin'den hiç hazzetmediği anlaşılmaktadır. Bu çıkarım doğrultusunda ona karşı merhamet göstermediği ve Rükneddin Kılıçarslan'a karşı daha merhametli, duygusal ve anlayışlı bir tutum sergilediği görülmektedir.

Antisozyal teşhisi konulan kişilerin bir diğer özelliği ise sorumluluk almaktan kaçmak olmuştur. Ayrıca içki, zevk ve eğlenceye karşı da düşkünlüğünden dolayı dönemsel şartlar ve olaylarla da ilgilenmemişlerdir⁹³. İbn Bîbî, II. İzzeddin Keykâvus'un Kayseri'ye gittikten sonra alkole ve eğlence hayatına alıştığını belirtmektedir⁹⁴. Daha sonraki süreçlerde Hristiyan dayılarının da etkisi altında kalarak bu alışkanlıklarını devam ettirmesi ve devlet işleriyle ilgilenmemesi II. İzzeddin Keykâvus'a koyduğumuz teşhisi doğrulamaktadır. Ayrıca Moğollara karşı giriştiği mücadelelerde ordusunun başında yer almaması da sorumluktan kaçtığı ve kendisini güvende tutmak istediğini göstermektedir. Ancak Baybars ile iletişim kurarak bir ittifak oluşturmaya yaşanan olayları takip ettiğini ve sorumluluktan da kaçmadığını göstermektedir. Bu tutumunu kendi çıkarları doğrultusunda ve güvenliğini sağlamak adına gerçekleştirmiş olabileceği ihtimal dahilindedir. Nitekim Moğollara karşısında aldığı iki yenilgide de kaçmayı ve sürgün hayatı yaşamayı tercih etmesi güvenliğini ile nesillerinin devam etmesini ön planda tuttuğunu, yenilgiler sonrasında sorumluluk almaktan kaçtığını ortaya koymaktadır.

Antisozyal kişilerin toplumu kendilerine göre tasarlamaları ve tehdit unsurlarını ortadan kaldırmaları dışında psikolojik

Üzerine Bir Derleme", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 15, sy. 24 (Nisan 2020), 2920.

⁸⁹ II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kişilik ve psikolojik özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zühal Şen, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Karakter İncelemesi", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 14 (Bahar 2021), 255-284.

⁹⁰ Sinan Bayraktar, Ertuğrul Köroğlu, *Kişilik Bozuklukları*, 51; Mehmet E. Sardoğan, Canani Kaygusuz, "Antisozyal Kişilik Bozukluğu Tanısı Almış ve Almamış Olan Bireylerin Duygusal Zekâ Düzeyleri Açısından İncelenmesi", *Ege Eğitim Dergisi* 7, sy. 1 (2006), 88.

⁹¹ Donald K. Routh, John M. Reisman, "Clinical Psychology", In *Handbook of Psychology: Volume 1, History of Psychology*, haz. Donald K. Routh, John M. Reisman (New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2003), 340; Sinan Bayraktar, Ertuğrul Köroğlu, *Kişilik Bozuklukları*, 47, 51.

⁹² Murat Erdem, Barbaros Özdemir, Cemil Çelik, Adem Balıkcı, Türker Türker, Kamil Nahit Özmenler, "Antisozyal Kişilik Bozukluğu Olgularının Şiddet Suçu Niteliğine Göre Mizaç ve Karakter Özellikleri", *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 13 (2010), 114.

⁹³ Karen J. Derefinko, Thomas A. Widiger, "Antisocial Personality Disorder", *The Medical Basis of Psychiatry*, ed. Hüseyin Fatemi, Paula J. Clayton (New York: Springer Press, 2016), 234; Sinan Bayraktar, Ertuğrul Köroğlu, *Kişilik Bozuklukları*, 59.

⁹⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 2:134.

anlamda bireysel kimlikleri de ön planda olmuştur. Bu kimliğin oluşumunda genetik yapının ve biyolojik kişiliklerin katkısı önemli bir yer edinmiştir. Ancak bireyselliğin oluşmasında toplum normlarının da katkısı fazladır. Bireylerin toplum içerisindeki konumları ve aidiyet hissettikleri gruplarda edinilmiş tecrübeler neticesinde birey, birey olduğunun farkına varmıştır. Böylece psikolojik açıdan genetik kodlarla gelmiş bir mirasın yanı sıra kendi psikolojisini yönetmeyi, geliştirmeyi ve kontrol altında tutmayı başarmıştır. Ayrıca toplum içerisinde kendisini ispat etme, savunma, iletişim kurma gibi birçok özelliğini de geliştirmiştir⁹⁵. Bu doğrultuda II. İzzeddin Keykâvus'un genetik kodlarla gelişen psikolojisini ve Antisosyal kişiliğini kontrol ederek, başarısızlıklarına rağmen içinde bulunduğu şartlar doğrultusunda hareket ettiğini ve bilinçli bir şekilde kararlarını uyguladığını göstermektedir. Öncelikle kendini zararsız göstererek, gerçekleşen olayları iyi analiz etmiş ve daha sonrasında da harekete geçmiştir. Başarısız olduğu girişimlerde de af dileyerek, eski düzene geri dönmüştür. II. İzzeddin Keykâvus'un bu tutumu Antisosyal kişilik bozukluğuna sahip bireylerde de gözlemlenmiştir⁹⁶.

II. İzzeddin Keykâvus'un, Moğollara karşı mağlup olmasından sonra hiçbir sorumluluk altına girmeyerek ülkesini terk etmesi ve gönüllü olarak sürgün yaşamını tercih etmesi hayatında kırılma noktası olmuştur. Zira bir daha ülkesine geri dönememiş, gittiği devletlerde mağlup bir sultan psikolojisine bürünmüştür. Tüm benliğini, kültürünü, yaşadığı çevreyi ve iktidarını geride bırakması tüm zihin yapısını ve psikolojisini etkilemiştir. Nitekim sürgün hayatı yaşamış birçok kişide kendi toplumunu özlemle anmakta, içerisinde bulunulan topluma aidiyet hissetmemekte ve o toplumunda o kişi yabancılaşmaktadır. Bu durumun II. İzzeddin Keykâvus için de geçerliliğini, Hristiyan kültürüne yabancılık çekmese bile devletlerin uyguladığı politikalar neticesinde yaşamı etkilenmiştir. Antisosyal kişilik bozukluğunun yanı sıra mağlup bir sultan psikolojisi içerisinde de olmuştur.

Sonuç

II. İzzeddin Keykâvus melikliğinden itibaren çeşitli psikolojik durumlarla karşılaşmıştır. Babası II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun'a olan aşkıdan dolayı Alâeddin'i tahta geçirmesini içselleştiren II. İzzeddin Keykâvus'un savunma psikolojisine geçtiği görülmektedir. Babasının ölümü sonrası devlet adamları arasındaki mücadelelere karışmamasının nedeni de bu olduğu düşünülmektedir. Böylece kendisinin göstermiş olduğu liderlik vasıfları ve kolay kontrol edilebilir imajı doğrultusunda tahta çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

Şemseddin İsfahânî ve Celaleddin Karatay'ın devlet yönetiminde yükselmeleri ve devlet kademelerine kendi adamlarını atamaları diğer emirler ve yöneticilerle mücadeleler yaşamalarına neden olmuştur. Aynı zamanda her geçen gün Moğolların Selçuklular üzerinde otoritelerini arttırmaları ve gelişen hoşnutsuzluklar II. İzzeddin Keykâvus'un ruhsal yapısını etkilediği anlaşılmıştır. Saltanatı elinde tutarak, kendi güvenliğini sağlamak adına tehdit olarak gördüğü herkesi ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda almış olduğu kararlar hem Moğollarla hem de kardeşleri Alâeddin ve Rükneddin Kılıçarslan'la çatışmalar yaşamasına neden olmuştur.

İçki ve eğlenceye düşkün olmasından dolayı liyakatsiz kişileri yanında barındırmış, devlet kadrolarında görevlendirmiştir. Ortaya koymuş olduğu bu tutumundan dolayı saltanatı sırasında doğru kararlar alamamış, Moğollara karşı girişmiş olduğu mücadeleler sonucunda iki defa ülkesinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Zaafları ve kötü alışkanlıklarının etkisinin artması neticesinde daha öncesinden kendisini desteklemiş olan halkının da güvenini kaybetmiş, Moğollarla karşı verdiği mücadelede ülkesinde güvensiz bir ortamın meydana gelmesini sağlamıştır.

Melikliği döneminden itibaren babasına duyduğu güvensizlik, annesi tarafından yetiştirilmesi, aile ve devlet içerisinde yaşanan çatışmalar gibi durumlar çerçevesinde II. İzzeddin Keykâvus'un psikolojik durumu incelendiğinde günümüz teşhislerinden Antisosyal Kişilik Bozukluğu belirtileriyle örtüştüğü anlaşılmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

⁹⁵ Eric H. Erikson, *Identity: Youth and Crisis*, 139.

⁹⁶ Ayhan Songar, *Psikiyatri* (İstanbul: Gül Matbaası, 1971), 485; Meryem Karaaziz, Sonay Eroğulları, "Antisosyal Kişilik Bozukluğu ve BDT Terapisi Üzerine Sistemik Derleme", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi* 7, 10 (2024), 788.

Kaynaklar

- Alaaddin Ata Melik Cüveynî. *Tarih-i Cihan Güşa*. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Alican, Mustafa. "Psikotarih". İçinde *Tarih İçin Metodoloji*. Editör. Ahmet Şimşek. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022, 255- 264.
- Amerikan Psikiyatri Birliği, *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı [DSM-5]*. Çeviren Ertuğrul Köroğlu. Ankara: HYB Yayınları, 2014.
- Anonim *Selçuknâme*. Çeviren Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner. Ankara: Atıf Yayınları, 2019.
- Arıboğan, Deniz Ülke. "Politik Karar, Tutum ve Davranışlarımızı Bireyselden Toplumsala Uzanan Bir Yelpazede Anlama ve Açıklama Kılavuzu Olarak Politik Psikoloji". *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. sy. 10 (2020): 37-62.
- Ayönü, Yusuf. *Selçuklular ve Bizans*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Aytekin, Halil ve Aytekin, Tuğçenur. "Alfred Adler'in Bireysel Psikoloji Kuramı ve Temel İlkeleri". *Elektronik Cumhuriyet İletişim Dergisi* 5, sy. 1 (2023): 40-47.
- Bal, Mehmet Suat. "Türkiye Selçuklu Devleti Tarihinde Bir Dönüm Noktası; II. İzzeddin Keykâvus Dönemi". *Türk Araştırmaları Dergisi* 24, sy. 38 (2005): 239-258.
- Baron, Rober A. *Psychology The Essential Science*. Massachusetts: Allyn&Bacon, 1989.
- Bayraktar, Sinan ve Ertuğrul Köroğlu. *Kişilik Bozuklukları*. Ankara: HYB Yayınları, 2007.
- Bilge, Yıldız ve Birgül Sena Meyda. "Antisosyal Kişilik Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması". *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi* 7, sy. 13 (2023): 75-91.
- Bloch, Marc. *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*. Çeviren Ali Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Bozdoğan, Beril Yavuz ve Müjdat Avcı. "Mükerrer Suçluluk, Davranım Bozukluğu ve Antisosyal Kişilik Bozukluğu'nun Ortak Değişkenleri Üzerine Bir Derleme". *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 15, sy. 24 (Nisan 2020): 2912-2936.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*. Çeviren Erol Üyepazarcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Certeau, Michel de. *Tarih ve Psikanaliz*. Çeviren Ayşegül Sönmeyaz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Çelikkol, Ahmet. *Tarih Psikiyatri Divanında*. İstanbul: Umut Matbaası, 2002.
- Derefinko, Karen J. ve Thomas A. Widiger. "Antisocial Personality Disorder", In *The Medical Basis of Psychiatry*. Editörler Hüseyin Fatemi, Paula J. Clayton. 229-245. New York: Springer Press, 2016.
- Erdem, Murat, vd. "Antisosyal Kişilik Bozukluğu Olgularının Şiddet Suçu Niteliğine Göre Mizaç ve Karakter Özellikleri". *Klinik Psikiyatri Dergisi*, sy.13 (2010): 113-118.
- Erikson, Eric H. *Identity: Youth and Crisis*. New York: W.W. Norton Company, 1968.
- Elban, Mehmet. "Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih". *Tarih Okulu Dergisi* 24, sy. 11 (Ağustos 2018): 226-248.
- Ersan, Mehmet. *Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*. Ankara: Altın Ordu Yayınları, 2020.
- Galstyan, A. G. *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*. Çeviren İlyas Kemaloğlu. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.
- Gay, Peter. "Psychoanalysis in History". *Interpretation in Context in Science and Culture* 9, sy. 1 (1988): 239-247.
- Georgios Akropolites, *Vekayinâme*. Çeviren Bilge Umar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Gregory Abû'l Ferac. *Abû'l-Farac Tarihi*, C.2. Çeviren Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Güleç, Hüseyin. vd. "Bir Kısır Döngü Olarak Şiddet". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 4, sy. 1 (2012): 112-137.
- Güven, Naciye. Erdem, Tuğçe. "Affetme: Kuramsal Bir Değerlendirme". *Uluslararası Dil, Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 2, sy. 2 (Aralık 2020): 578-607.
- İbn Bîbî. *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*. C. 2. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İbn Muhammed Yûnî. *Early Mamluk Syrian Historiography Yunini's Dhaly Mirat Al-Zaman (English and Arabic Edition)*. C. 2. Hazırlayan Lio Guo. New York: Brill, 1998.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Karaaziz, Meryem ve Sonay Eroğulları. "Antisosyal Kişilik Bozukluğu ve BDT Terapisi Üzerine Sistemik Derleme", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi* 7, sy. 10 (2024): 779-789.
- Kaya, Nusret. *Psiko-Tarih Sezgilerimiz ve Takıntılarımız*. Ankara: Abis Yayınları, 2009.
- Kaymaz, Nejat. *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Kesik, Muharrem. *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2021.
- Kracauer, Siegfried. *Tarih Sondan Bir Önceki Şeyler*. Çeviren Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Manuel, Frank E. "The use Abuse of Psychology in History". *Historical Studies Today* 100. sy. 1 (1971): 187-213.
- Merçil, Erdoğan ve Sevim, Ali. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Mevlânâ Celâleddin Mektuplar. Çeviren Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1999.
- Muhyiddin b. Abdülzâhir. *er-Ravzu'z-Zahir fî Sireti'l-Meliki'z-Zahir*. Riyad: 1972.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II*. Çeviren Ali Öngül. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017.
- Müverrih Vardan. *Türk Fetihleri Tarihi*. Çeviren Hrant D. Andreasyan. İstanbul: Post Yayınları, 2017.
- Nazir, Thseen. Özçiçek, Ayşe. "Gaslighting: İki Yüzlü Bir Duygusal İstismarla Yüzleşmek". *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 6. sy. 3 (2022): 241-250.
- Nigdeli Kadı Ahmet. *el-Veledü's-Şeffik Ve'l-Hafidü'l-Halîk*. C. 1. Çeviren Ali Ertuğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

- Noland, Richard W. "Psikotarih: Teorik ve Pratik". *Tarih Okulu Dergisi*, sy. 6 (Ocak-Nisan 2010): 95-123.
- Odabaşı, Zehra. *Siyasetin Dengesi Celâleddin Karatay*. İstanbul: Bilge Kültür Saat Yayınları, 2018.
- Rice, Tamara Talbot. *Anadolu Selçuklu Tarihi*, Çeviren Tuna Kaan Taştan. Ankara: Nobel Yayınları, 2015.
- Routh, Donald K. Reisman, John M. "Clinical Psychology". Hazırlayan Donald K. Routh ve John M. Reisman. In *Handbook of Psychology: History of Psychology*. C. 1. 337-356. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2003.
- Sardoğan, Mehmet E. Kaygusuz, Canani. "Antisosyal Kişilik Bozukluğu Tanısı Almış ve Almamış Olan Bireylerin Duygusal Zekâ Düzeyleri Açısından İncelenmesi". *Ege Eğitim Dergisi* 7. sy. 1 (2006): 85-102.
- Schrag, Zachary M. *Tarihçinin Zanaatı Tarih Araştırması İçin Bir Rehber*. Çeviren Semih Türkoğlu. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.
- Sevin, Veli. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. C.1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Shukurov, Rustam. "Harem Christianity: The Byzantine Identity of Seljuk Princes". In *The Seljuks of Anatolia*. Editörler A.C.S Peacock ve Sara Nur Yıldız. 115-150. London-New York: I.B. Tauris, 2013.
- Scott, Joan W. "The Incommensurability of Psychoanalysis and History". *History and Theory* 51, sy. 1, (2012): 68-83.
- Songar, Ayhan. *Psikiyatri*. İstanbul: Gül Matbaası, 1971.
- Sümer, Faruk. "Keykâvus II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Temmuz 2024).
- Sümer, Faruk. "Kılıçarslan IV", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Temmuz 2024).
- Sümer, Faruk. "Keykubad II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Temmuz 2024).
- Sümer, Faruk. "Anadolu'da Moğollar". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. sy. 1 (1969): 1-147.
- Şen, Zühal. "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Karakter İncelemesi". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. sy. 14 (Bahar 2021): 255-284.
- Turan, Osman. *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*. Hazırlayan Altan Çetin ve Bilal Koç. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Ulaş, Özlem. "Kişilerarası İlişkiler Kuramı: H. S. Sullivan". İçinde *Kişilik Kuramları Gerçek Yaşamdan Kişilik Analizi Örnekleriyle*. Editörler Dilek Gençtanırım Kurt ve Evrim Çetinkaya Yıldız. 232-269. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2017.
- Uyumaz, Emine. *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Yıldırım, Mustafa. Tekin, Ali. "Side Müzesi'ndeki Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkeleri: II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan, II. Alaeddin Keykubad Dönemi". *İSTEM* 16, sy. 31 (2018): 47-67.
- Yuvalı, Abulkadir. *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019.
- Zur, Ofer. "Savaşın Psiko-Tarihi: Kültür, Ruh ve Düşmanın Birlikte Evrimi". *Tarih Okulu Dergisi*. sy. 6 (Ocak-Nisan 2010), 124-143.
- Weeks, Marcus. *Dakikalar İçinde Psikoloji*. Çeviren Demet Yiğitbaş. İstanbul: Kronik Yayınları, 2022.

Fatih BOSTANCI
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Bağımsız Araştırmacı, Şanlıurfa Türkiye
Independent Researcher, Şanlıurfa, Türkiye
bostanci.fatih@gmail.com

Geliş Tarihi/Received 14.01.2025
Revizyon Tarihi/Revision 06.05.2025
Kabul Tarihi/Accepted 07.05.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 15.05.2025

Atıf:
Bostancı, Fatih. "XIV. Yüzyıl Fars Bölgesi'nde Hâkimiyet Mücadelesi: Emir Timur ile Şah Mansur Savaşı". Ahbar, sy. 3 (Mayıs 2025): 23-31.

Cite this article:
Bostancı, Fatih. "The Struggle for Dominance in the XIVth Century Fars Region: The War between Amir Timur and Shah Mansur". Ahbar, no. 3 (May 2025): 23-31.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

XIV. Yüzyıl Fars Bölgesi'nde Hâkimiyet Mücadelesi: Emir Timur ile Şah Mansur Savaşı

The Struggle for Dominance in the XIVth Century Fars Region: The War between Amir Timur and Shah Mansur

Öz

Bu çalışmada XIV. Yüzyıl Fars bölgesinde yaşanan hâkimiyet mücadelesinde Emir Timur ile Muzafferî hanedanına mensup Şah Mansur arasındaki savaş ele alınmıştır. Emir Timur, Türkistan bölgesinde hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra İran coğrafyasındaki mahallî hanedanları itaat altına almak üzere batı seferlerine çıkmıştır. Diğer tarafta ise İlhanlı Devleti'nin son hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın vefatının ardından yaşanan mahallî kargaşada hâkimiyetini tesis ederek Fars bölgesinde güçlenen Muzafferî Hanedanlığı'nın bölgedeki yayılmaları Emir Timur'a iletilmekteydi. Muzafferîler de İlhanlı topraklarının varisi olarak topraklarını genişletmek isterken, doğudan Emir Timur'un haberlerini almaktaydılar. Emir Timur'un Muzafferî Hanedanlığı'nın da aralarında olduğu mahallî hâkimlere yaptığı seferler Ortaçağ kroniklerinde beş yıllık sefer olarak adlandırılmıştır. Bununla birlikte Timur'un bölge hâkimiyetinin ardından kaynakların da ifadesiyle karşılaştığı çetin rakiplerinden biri Şah Mansur idi. Özellikle Şah Mansur'un cesaretinden övgüyle bahseden Timurlu kronikleri, iki hükümdar arasındaki savaşın cereyanı hakkında da efsanevî bilgiler vermektedirler. Dolayısıyla bu çalışma Emir Timur ile Şah Mansur arasında yaşanan savaşın nedenleri ve sonuçlarını dönemin kroniklerinin sunduklarıyla meydana getirilmiştir. Savaşın sona ermesinden yıllar sonra bile bu savaş hakkında Timurlu sarayında yapılan konuşmalar da bu çerçevede irdelenmiştir. Çalışma iki ana başlık altında incelenmiştir. Emir Timur'u Muzafferîler ile Savaşa Sürükleyen Sürece Dair başlığı ile Timur'un Fars bölgesine seferlerinin nedenleri mütalaa edilmiştir. İkinci alt başlıkta ise Emir Timur'un Muzafferî hükümdarı Şah Mansur ile Savaşı ele alınmıştır. Savaşın başlangıcı, savaş esnası ve sonuçlarının Timurlular ve Muzafferîlere yansımaları ile makale tamamlanmıştır. Bu savaşın sonucunda Muzafferî hanedan üyelerinin tamamı öldürülmüştür. Emir Timur'un bu kararı almasındaki saiklerin de nedenlerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emir Timur, Fars, Muzafferîler, Şah Mansur, Timurlular

Abstract

This study focuses on the war between Amir Timur and Shah Mansur of the Muzaffarid dynasty in the XIVth century Persian region. After consolidating his sovereignty in the Turkestan region, Amir Timur embarked on western campaigns to subjugate the local dynasties in the Iranian geography. On the other side, the expansion of the Muzaffarid dynasty, which had established its sovereignty in the Persian region by establishing its dominance in the local turmoil following the death of Abu Said Bahadır Khan, the last ruler of the Ilkhanid Empire, was being communicated to Amir Timur. While the Muzaffarids, as the heir to the Ilkhanid lands, wanted to expand their territories, they were also receiving news of Amir Timur from the east. Amir Timur's campaigns against the local rulers, including the Muzaffarid dynasty, are referred to in medieval chronicles as five annual campaigns. However, according to the sources, one of the most formidable rivals Timur faced after his domination of the region was Shah Mansur. The Timurid chronicles, which especially praise Shah Mansur's courage, also provide legendary information about the battle between the two rulers. Therefore, this study is based on the causes and consequences of the war between Amir Timur and Shah Mansur as presented by the chronicles of the period. Even years after the end of the war, the conversations about this war in the Timurid court were also analyzed in this framework. The study is analyzed under two main headings. The first sub-heading, On the Process that Led Amir Timur to War with the Muzaffarids, examines the reasons for Timur's expeditions to the Persian region. The second sub-heading deals with the war between Amir Timur and the Muzaffarid ruler Shah Mansur. The article is completed with the beginning of the war, its course and its consequences on the Timurids and the Muzaffarids. As a result of this war, all members of the Muzaffarid dynasty were killed. Emir Timur's motives for this decision are also discussed.

Keywords: Amir Timur, Fars, Muzaffarids, Shah Mansur, Timurids

Giriş

Ebu Said Bahadır'ın vefatından sonra İlhanlı Devleti süratle çöktü. İlhanlıların hâkim oldukları coğrafyada çeşitli bölgelerde Kertler, Serbedarîler, Toga Timurlular, Celayırîlar ve Muzafferîler hüküm sürmeye başladılar. 782/1380 tarihinde ilk defa Ceyhun'u geçerek Horasan'a hareket eden Emir Timur, Kertler, Serbedarîler ve Toga Timurlulara son vererek Horasan'a hâkim oldu. Emir Timur, aynı zamanda Horasan seferleri esnasında İran'ın durumunu yakından takip etti. Bu bölgede yaşanan mahallî hâkimlerin iktidar çatışmalarına bir süre müdahale etmeyerek birbirlerinin güçlerini kırmalarını bekledi. Daha sonra İran'a yapılacak seferin planını belirledi.¹ Emir Timur'un hedefindeki mahallî hanedanlardan biri Muzafferîler idi.

Muzafferî Hanedanlığı'nın önde gelenlerinden Gıyaseddin Hacı, oğulları Ebu Bekir, Muhammed ve Mansur ile birlikte Moğolların batı seferleri esnasında Yezd'de ikamet etmekteydiler. Nitekim Ebu Bekir ile Muhammed, Yezd Atabegi Alaü'd-devle'nin hizmetine girdiler. Ebu Bekir, aynı zamanda Alaü'd-devle tarafından 300 süvariyle Hülegü'nün ordusuna katılıp Bağdat'a gönderildi. Daha sonra Mısır sınırında Benî Hafâce'ye karşı yapılan bir saldırı sırasında öldürüldü. Bunun üzerine kardeşi Mansur onun yerini aldı ve o da Alaü'd-devle'ye tâbi oldu. Ardından Yezd Atabegi Yusuf Şah b. Togan Şah, Mansur'un oğlu Şerefüddîn Muzaffer'i Meybüz valiliğine tayin etti. Şerefüddîn Muzaffer, burada kardeşleri Mübarizüddîn Muhammed ve Zeynüddîn Ali'nin de yardımıyla ileride kendi adını taşıyacak olan Muzafferîler hanedanının temellerini attı. Önce Kirman tarafından Yezd'e saldıran eşkiyanın önünü keserek bölgeyi güvenli hale getiren Muzaffer, Atabeg Yusuf Şah'ın İlhanlı Hükümdarı Argun Han ile ters düşmesi sırasında onun yanında kaldıysa da Argun öldükten sonra 690/1291 tarihinde yerine geçen Gaan Han'ın hizmetine girdi ve ordusunda *emîr-i hezâre* oldu. Olcaytu Han zamanında Kirmanşah-Herat ve Merv-Eberkûh arasındaki yolların güvenliğini sağlamakla görevlendirildi. 713/1313 yılında öldüğünde aile bölgede büyük bir itibar kazanmış durumdaydı.²

İlhanlı Devleti yıkıldığı zaman Muzafferîlerin elinde merkezi Şiraz olmak üzere Fars ve Kirman bulunmaktaydı. Ancak ilerleyen dönemlerde Yezd ve İsfahan gibi şehirler kısa süreli de olsa Muzafferî topraklarına girdi. Öte yandan hanedan içi çatışmalardan ötürü toprağını genişletmek isteyenlerle istemeyenler arasında da anlaşmazlıklar yaşandı. Bir taraf doğudan batıya doğru büyük bir orduyla gelmekte olan Emir Timur'un tabiiyetine girmek isterken, diğer taraf hâkimiyet alanını genişleterek Timur'a karşı ittifaktan yana olmak düşüncesinde idi.³

Ortaçağ'ın önemli hükümdarlarından Emir Timur yaklaşık otuz beş yıl süren hükümdarlığı boyunca, doğudan batıya pek çok sefere katılmış ve bu seferlerde yenilgi yüzü görmemiş bir Türk hükümdarıydı. Emir Timur Çin'den Anadolu'nun batısına kadar pek çok bölgede hâkimiyetini uzun/kısa süreliğine sağlayarak vefatından sonra dahi söz konusu topraklar üzerinde adını ve hükümlerini kalıcı hale getirmiştir. Fakat tüm bunlara rağmen Emir Timur'u da askerî ve siyasî bakımdan meşgul eden, uğraştıran ve hatta zorlayan rakipleri de olmuştur. Bu rakiplerinden biri yukarıda kısaca değinilen Muzafferîlerin son hükümdarı Şah Mansur idi. Şah Mansur'un hâkimiyete geçmesinden önce Muzafferîler Timurluların tabiiyetine girmeyi kabul etseler de kendisi bunu reddederek Emir Timur'a karşı ölümüne kadar mücadele etti. Fars bölgesinde yürüttüğü politikaların sonuçlarını alamayan Şah Mansur, sonunda Emir Timur ile savaşmaktan da kaçınmadı ve bu savaşta vefat etti. Bu çalışmada Emir Timur ile Şah Mansur arasındaki mücadelenin nedenleri, savaşın akıbeti ve Fars bölgesindeki yansımalarına değinilecektir.

Emir Timur'u Muzafferîler ile Savaşa Sürükleyen Süreç

Mübarizüddîn Muhammed zamanında hâkimiyet alanını genişleten Muzafferîler, XIV. yüzyılın başlarında önemli bir güç olan İncü Hanedanlığı'nı da ortadan kaldırdılar. Bu iki hanedanlık, genelde Fars bölgesi özelde Şiraz için yıllardan beri birbirleri ile mücadele içine girdiler. Sonunda Mübarizüddîn Muhammed'in oğlu Şah Şüca zamanında İncü Hanedanlığı'nın son üyesi Şeyh Ebu İshak öldürülerek Fars bölgesinde hâkimiyet Muzafferîlerin eline geçti.⁴ Muhammed Muzaffer, Kirman hâkimi Kutluğ Han'ın kızı ile yaptığı evlilik ile Fars ve Irak'ın tartışmasız hâkimi oldu ve Tebriz'i ele geçirerek Azerbaycan'a sahip olmak üzere harekete geçti. Ancak bu bölgede tutunamadı. Esasen buradaki geçici hâkimiyetinin sebebi, sarayında bulunan münecimler tarafından ona verilen olumsuz haberlerden kaynaklanmaktaydı. Nitekim Tebriz'de kaldığı bir haftanın ardından Celayırî

¹ İsmail Aka, "Timurluların Azerbaycan ile Alakaları", *Türk Kültürü Dergisi* 30, sy. 345 (Ocak 1992): 11.

² Rıza Kurtuluş, "Muzafferîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 31 (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 417.

³ İsmail Aka, *Timur ve Devlet* (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 10.

⁴ Bu iki hanedanlık arasındaki mücadeleye dair tafsilatlı bilgi için bkz. Şihâbüddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdulreşidü'l-Havafî el-Med'u be Hafız-ı Ebrû, *Zeyl-i Cami'u-Tevârih-i Reşidî*, tash. Hanbababa Beyanî (Tahran: İntişarat-ı Şirket-i Tezâmünî-i İlmî, 1317), 142-172; Ebu'l-Abbâs Ebu'l-Hayr Zerkub Şirâzî, *Şiraznâme*, tash. Behmen Kerimi (Tahran: 1350), 75-81; Mahmud Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, tash. Abdülhüseyn Nevayî (Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir-i Kebir, 1364), 41-75; Abbas İkbâl, *Tarih-i Moğol ez Hamle-i Çengiz ta Teşkil-i Devlet-i Timuri* (Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir-i Kebir, 1388), 344-420.

Sultan Üveys'in ordusunun Tebriz'e geldiği haberi ulaştı. Münecimler, Muhammed Muzaffer'e *bu yıl yüzü uzun bir gençten sana büyük bir bela gelecektir* dediler. Bu vasıfların Sultan Üveys'te olduğunu anlayan Muhammed Muzaffer, korkup Tebriz'den ayrılarak Irak-ı Acem tarafına doğru yola koyuldu. Daha sonra burada da tutunamayarak İsfahan'a geldi. İsfahan'da iken oğlu Şah Şüca'nın adamları tarafından gözlerine mil çekildi ve ardından öldürüldü.⁵ Ancak Şah Şüca İsfahan'da vali olan kardeşi Şah Mahmud ile Şah Mahmud'un ölümüne kadar anlaşmazlıklara karıştı. Şah Mahmud, Muzafferîlerin eski düşmanları Celayırlılar'dan yardım istedi ve sonunda İsfahan'ı güvence altına aldığı Şah Şüca, Celayırlı Hüseyin b. Üveys'e karşı Azerbaycan'a bir sefer düzenledi. Fakat Timur'un ayak sesleri İran'da duyulmaya başladı. Şah Şüca büyük fatih karşısında boyun eğmek için acele etti. Ancak halefleri daha az ihtiyatlı davrandılar. Şah Şüca 786/1384 yılındaki ölümünden önce Kirman ve Fars hâkimiyetlerini akrabaları arasında paylaştırdı. Fakat hanedan üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar ve çatışmalar, hanedanın sonunun daha erken gelmesine sebep oldu. Nitekim Fars'ta Zeynelabidin önce Timur'a boyun eğdi, ancak Timur daha sonra vergi tahsildarlarının bir halk ayaklanmasında öldürülmesinin ardından İsfahan'ı yağmaladı. Timur 795/1393'te Batı İran'ın bağımsız güçlerini ortadan kaldırmaya karar verdiğinde, Şah Mansur, tüm Fars ve Irak'ın hâkimiydi. Şah Mansur savaşta öldürüldü ve hayatta kalan Muzafferîlerin çoğu katledildi.⁶

Muzafferî Şah Şüca zamanında Şiraz merkez şehir olup, hanedanlığın veliahdı da oğlu Zeynelabidin olmuştu. Aynı zamanda kardeşlerden Şah Mahmud İsfahan'da, Ahmed de Kirman'a hâkim tayin edilmişti.⁷ Emir Timur'un batıya yaptığı seferler esnasında askerî gücünün farkında olan Şah Şüca, hanedan içindeki taht mücadelelerini de göze alarak Timur'a itaat etmeyi uygun gördü. Kardeşler arasındaki mücadelelerin başlıca sebepleri olsa da⁸ hiçbiri Timur'a karşı koymak gibi bir düşüncede olmadılar. Hattı bazısı birleşerek Timur'a itaat etmektense savaşmayı tercih etseler de bu düşünceleri gerçekleşmedi. Nitekim Şah Şüca bu mücadele içinde hastalanarak oğlunu kendi yerine veliaht tayin etti. Aynı zamanda Emir Timur'a oğlunun kendisine emanet edildiği minvalinde bir mektup gönderdi.⁹

Emir Timur 789/1387 yılında¹⁰ elçilerini Zeynelabidin'in yanına gönderdi¹¹ ve ona şöyle dedi: *Merhum baban bizimle taraftarlık ve dostluk içinde olduğundan, vefat ettiği zaman seni bize emanet ettiğine dair ricada bulunmuştu. Bu hususta uzak ve yakın herkesin bilmesi gerekir ki mevkibimiz bu bölgelere gelmiştir. Bölgeye ulaşmamıza yakın bir mesafe kaldığından duraksamadan inayet ve atıfetimize mahsus olmak için gelmeniz gerekmektedir. Bu inayete mahsus olduktan sonra dostlarınız onurlanmalı, düşmanlarınız hasetlikten perişan olmalılardır.*¹²

Zeynelabidin sadece gitmekten imtina etmedi aynı zamanda elçinin de gönderilmesine izin vermedi. Timur'un öfkelenmesine neden olan bu emir onun kararının Irak ve Fars tarafına hareket etmesine neden oldu. Emir Timur, İsfahan yağmasının ardından¹³ Handmîr'in ifadelerine göre İsfahan'da Zende-rud dışında seyyidler, kadılar ve âlimlerin muhassıllarını himaye ettikleri kimselerden başka kimsenin canlı kalmasını istemedi.¹⁴ Bu olaydan sonra, Timur Şiraz tarafına geldi ve Zeynelabidin Şiraz'ı terk ederek Bağdad'a gitti. Bununla birlikte Timur 789/1387 yılında savaşmadan Şiraz'ı ele geçirdi.¹⁵ Sultan Ahmed, Kirman'dan, Şah Şüca'nın yeğeni ve damadı Şah Yahya Yezd'den, Sultan Üveys'in oğlu Ebu İshak Sircan'dan kulluk ve itaat için Timur'un yanına Şiraz'a geldiler. Timur'un emrine göre, Sultan Ahmed Kirman'da, Ebu İshak Sircan'da kendi

⁵ Hafız-ı Ebrû, *Zeyl-i Cami'u-Tevârîh-i Reşidî*, 191-192.

⁶ Clifford Edmund Bosworth, *The New Islamic Dynasties A Chronological and Genealogical Manual*, In *The New Edinburgh Islamic Surveys* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1996), 435-436.

⁷ Seyed Asghar Seyedtorabi, "Âl-i Muzaffer (Muzafferiler) Dönemi İran Tarihi", *İraniyat Dergisi* 1, sy. 1, (2016), 115-116.

⁸ Mesela Mu'inî Şah Şüca ile kardeşi Şah Mahmud arasında yaşanan mücadele sebeplerinden birinin Hvand Sultan adındaki bir kadını nikâhlarına geçirmek istemelerinden kaynaklandığını zikretmektedir. Bkz. Mu'ineddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârîhi Mu'inî (İskender Anonimi)*, çev. Ahmet Özturhan-Ahmet Korkmaz-Fatih Bostancı (İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2023), 153.

⁹ Bu mektubun teferruatına dair bkz. Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 117-118; Şerefüddîn Ali Yezdî, *Zafername*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 160; Abdülhüseyin Nevayî, *Esnad ü Mekâtibat-ı Tarih-i İran* (Tahran: İntişarat-ı Büngâh-ı Tercüme ü Neşr-i Kitâb, 1355), 13-17.

¹⁰ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 123; Yezdî, *Zafername*, 160.

¹¹ Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîh*, c. 2, haz. Seyyid Kemâl Hac Seyyid Cevâdî (Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1395), 666.

¹² Yezdî, *Zafername*, 160; Nizamüddîn Şamî, *Zafername*, çev. Netaci Lugal (Ankara: TTK Yayınları, 1987), 126; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhvând, *Tarih-i Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, tash. Cemşid Kiyanfer, c. 5-6 (Tahran: İntişârât-ı Esatir, 1385), 4718.

¹³ Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, 436.

¹⁴ Gıyâsüddîn b. Hümâmîddîn Hüseyin-i Hândmîr, *Târîh-i Habîbu's-Siyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, tash. Celâleddin Humâyî, c. 3 (Tahran: İntişârât-ı Hayyam, 1333), 320.

¹⁵ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 123.

hükümetlerinin başında kalmaya devam ettiler.¹⁶ Aynı şekilde Fars hükümetini Şah Yahya'ya tefviz etti.¹⁷

Zeynelabidin Bağdad'da fazla kalamadı. Daha sonra Şuster'e geldiğinde¹⁸ Şah Mansur onu karşıladı. Zeynelabidin ona itimat etti, ancak Şah Mansur onu ele geçirip Şuster'in Selasel Kalesi'ne hapsetti.¹⁹ Ardından Zeynelabidin'in ihanet ettiği şayiasını yaydı.²⁰ Şah Mansur'un Şuster'den ayrılmasından kısa bir süre sonra, Selasel Kalesi muhafızlarının, Şah Mansur'un uygun olmayan dedikodusundan dolayı Zeynelabidin'i serbest bıraktılar.²¹ Zeynelabidin kurtulduktan sonra Burucerd'e gitti. Isfahan halkı onun tarafında olmak üzere hareket ettiler. O vakitlerde Timur'un fermanıyla Isfahan'da hâkim olan Şah Yahya'nın oğlu Sultan Muhammed'in Zeynelabidin'e karşı koyacak gücü yoktu. Bu nedenle Isfahan şehri Zeynelabidin'in eline geçti. Şah Mansur, Şiraz'a hareket etti. Şah Yahya'nın mukavemet edecek gücü olmadığından olay çıkarmadan Şiraz'ı terk etti. Şiraz, Şah Mansur'un eline geçti.²² Zeynelabidin, çoğu zaman babasının yanında bulunan şimdilerde Şah Mansur ile birlikte olan emirlerin çoğunun yanında olmasını beklemek üzere Şiraz'a hareket etti. Şah Mansur onunla karşılaşmak üzere harekete geçip İstahır Kalesi'nin yanında Pol-i Nev'de onunla karşılaştı. Şah Mansur'un ordusu köprü yerine sudan geçip düşmanları gafil avlamak istediler. Bu şekilde Zeynelabidin 791/1389 yılında mağlup oldu.²³ Zeynelabidin bu mağlubiyetle Isfahan'a kaçtı.²⁴ Şah Yahya Yezd'e ulaştığında, Timur'un emriyle Eberkuh valisi olan Pehlivan Müzehhib ile dostluk bağıni kuvvetlendirdi, ancak ona ihanet ederek öldürdü. Bu şekilde Şah Yahya, Eberkuh'u hâkimiyeti altına aldı.²⁵ Yezdî'ye göre Pehlivan'ın Şah Yahya ile dostluk yapmasının sebebi, Şah Mansur'un Eberkuh'u istila etmesinden korkmasıydı.²⁶ Çünkü o vakitlerde Şah Mansur, Şiraz'dan Eberkuh'a hareket etti.²⁷ Şah Yahya'nın adamları kaleye sığındılar. Şah Mansur, Eberkuh'taki askerlerinden bir topluluk ile Yezd'e saldırmaya karar verdi. Ancak bu hamlesinden Şah Yahya haberdar oldu ve kaledeki adamlarına kaleyi Şah Mansur'a Yezd şehrine saldırmaması koşuluyla vermeleri emrini verdi.²⁸ Bu şekilde Şah Mansur Eberkuh'u ele geçirdi.

792/1390 yılında Şah Mansur tekrardan Isfahan'a saldırdı, ancak yine bir sonuç alamadı. Şah Yahya ittifak arayışına girip, bu hedefine ulaşmak için, Zeynelabidin'den Şah Mansur aleyhine Sultan Ahmed'den yardım etmesini talep etti. Zeynelabidin, amcası Sultan Ahmed'den ittifak yapmayı istedi. Nitekim 793/1391 yılı Safer ayında Sircan'da birbirleriyle görüştüler. Bu görüşme için Zeynelabidin ve Sultan Ahmed Sircan'a geldiler. Sultan Ebu İshak, onlara misafirperverlik yaptı.²⁹ Ancak ittifak planını ortaya atan Şah Yahya görüşmeye katılmadı.

Müttelikler, Gernsir yolundan Fars'a gitme kararı aldılar. Tarum'da Hezare kabilesinden bir ordu onlara katıldı. Diğer taraftan Şah Mansur, kalabalık ordusuyla Ferek güzergâhını ele geçirdi. Zeynelabidin ve yanındakiler Hurme'ye gittiler. Şah Mansur daha fazla ordu toplamak için Şiraz'a döndü. Şah Mansur Şiraz'da iken Şah Yahya tarafından bir elçi geldi. Elçi, Şah Yahya'nın çabucak ulaştığı haberini verdi. Aynı zamanda gelişinden önce mütteliklerin Şiraz'a gitmemesini istedi. Buna rağmen emirler ve devlet erkânı mütteliklerin on günde durdurulacağını söylemelerine rağmen, yine de Şah Yahya oraya katılmadı. Her iki ordu Fesa bölgesinde karşılaştılar.³⁰ Savaş başlamadan önce akşam vakti, Şah Mansur askerlerinin tamamının ordugâha gelmelerini istemesinden dolayı barış istedi. Savaşın başlamasıyla, Şah Mansur'un ordusu bir hamlede Kirman ve Isfahan askerlerini mağlup ettiler. Bu askerlerden bir kısmını da esir aldılar. Mağlup olan askerler Kirman'a kaçtılar. Zeynelabidin güzergâhını değiştirdikten sonra Ketru'dan Isfahan'a gitti. Sultan Ahmed de Kirman tarafına gitti. Sultan Ebu

¹⁶ Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, 2:669; Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 123-124.

¹⁷ Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, 2669; Ketebî, 124; Natanzî, *Müntehâbü't-Tevârih-i Mu'inî*, 158.

¹⁸ Natanzî, *Müntehâbü't-Tevârih-i Mu'inî*, 158.

¹⁹ Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, 2:687

²⁰ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 126; Mirza Hasan Hüseyinî Fesayî, *Farsnâme-i Nasirî*, c. 1, tash. Mansur Rastgerfesayî (Tahran: İntişarat-ı Emir-i Kebir, 1382), 321.

²¹ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 126; Yezdî, *Zafername*, 206-207.

²² Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, 2:675; Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 126; Natanzî, *Müntehâbü't-Tevârih-i Mu'inî*, 158; Fesayî, *Farsnâme-i Nasirî*, 1: 321.

²³ Mustafa b. Abdullah Hacı Halife Çelebi, *Tercüme-i Takvîmu'l-Tevârih*, tash. Mirhaşim Muhaddes (Tahran: İntişarat-ı İhya-i Kitâb, 1376), 140.

²⁴ Yezdî, *Zafername*, 207.

²⁵ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 126; Mir Muhammed b. Seyyid Burhaneddin Hâvendşah Mirhând, *Târih-i Ravzâtu's-Safa*, c. 4 (Tahran: İntişarat-ı Merkez-i Hayyam Perviz, 1339), 584.

²⁶ Yezdî, *Zafername*, 207.

²⁷ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 129.

²⁸ Yezdî, *Zafername*, 207-208.

²⁹ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 129-130.

³⁰ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 129-130; Mirhând, *Târih-i Ravzâtu's-Safa*, 4:586-587.

İshak Sircan'da kaldı.³¹ Bu zaferin ardından, Şah Mansur Şiraz'a döndü. Yanında kalan Kirman ve Isfahan askerleri ona katıldılar ve birlikte Isfahan'a hareket ettiler. Onları karşılayacak gücü olmayan Zeynelabidin, Horasan'a doğru gitti. Şah Mansur Isfahan'ı da ele geçirdi. Bu zaferle, Zeynelabidin'in hükümdarlığı o bölgelerde son buldu.³² Zeynelabidin Rey'e ulaştıktan sonra, bölge valisi Musa Cukâr, hileyle Zeynelabidin'i tutuklayıp Şah Mansur'a gönderdi. Şah Mansur aynı gün Zeynelabidin'in gözlerine mil çekti³³ ve onu Kale-i Sefid'e gönderdi.

Şah Mansur bu olaydan sonra Yezd'e hareket etti. O vilayeti harap etti. Sonunda Şah Mansur, Şah Yahya ile oğlu Cihangir'i mülazemetine göndermek şartıyla anlaşma yaptı.³⁴ Şah Mansur, bundan sonra Kirman'a hareket etti. Aynı zamanda Timur'a karşı Sultan Ahmed ile ittifak yapmak istedi. Bu beklentiyle bir temsilciyi onun yanına gönderdi. Şah Mansur, çarenin akrabaları ve onlar tarafından asker desteğiyle ittifak yapmakta olduğunu, bununla Emir Timur'a karşı direnebileceklerini ifade etti. Böylece Ceyhun'a kadar gidip, Çağatay ordusunun suyun öte tarafında kalacakları bir güce sahip olmaları gerektiğini söyledi.³⁵ Şah Mansur, amcası ve sair Muzafferî üyeleriyle Timur'un bölgesi Maverâünnehir'e askerî harekât düzenlemek için beklemekteydi.³⁶ Sultan Ahmed, onun sözlerini hayalden öte görmüyordu. Aynı zamanda Timur'un askerlerinin sayısının çok daha fazla olduğuna³⁷ ve onun karşısında durulamayacağına inanmaktaydı. Yine onun gerçeği yansıtmayan düşüncelerinin Muzafferî Hanedanlığı'nın yok olmasına sebep olacağını düşünmekteydi.³⁸ Bu düşüncelerden dolayı ümitsiz olan Şah Mansur da Şiraz'a dönmeden önce Kirman'ın etrafını yağmaladı.³⁹

Şah Mansur, tekrardan Yezd'e hareket etti. Şah Yahya şehre sığındı. Muharebeden birkaç gün sonra, Şah Mansur'un Gergin adındaki emirlerinden biri öldürüldü. Mansur, bundan şiddetle rahatsız olduğundan dolayı Yezd şehrinin tamamının harap edilmesi emrini verdi ve kendisi Kirman tarafına gitti. Ardından Refsencan'a giderek burayı tahrip etti.⁴⁰ Burada yaptığı tahribatla şehirde imaret ve ziraattan eser kalmadı.⁴¹ Şah Mansur'un askerlerinden biri ondan pek haz etmediğinden Sultan Ahmed'e katıldı.⁴² Şah Mansur, diğer askerlerinin de dağılacağı korkusuyla çaresizce Fars bölgesine dönme kararı aldı ve Sircan'a geldi. O, Ebu İshak'ı Kirman vilayetini ele geçirmek için teşvik etti. Bu teşvikin ardından Germsir'e geçip tekrardan Sircan'a döndü.⁴³

Emir Timur, 794/1392 yılı Recep ayının 15'i Cuma günü Semerkand'ı, İran'a yapacağı hareketten dolayı terk etti.⁴⁴ Şah Mansur, bu haberi duyduktan sonra Timur'a karşı ittifak için son bir hamle yapmaya girişti. Bu şekilde Osmanlı Devleti hükümdarı Yıldırım Bayezid'e bir mektup yazdı. Osmanlı sultanından Emir Timur'a karşı ittifak çağrısı yapıp yardım talep etti. Yıldırım Bayezid, ona verdiği cevabında Timur'un teşebbüslerinden korkmamasını, *Timur'u topal bir eşek gibi Şiraz'ın yeşilliklerine salacağını* bildirdi.⁴⁵ Yıldırım Bayezid aslında sadece Şah Mansur'a içi boş vaatler verdi. Çünkü muhtemelen Bayezid, mektubu yazarken, Timur'un ülkesinin uzak olmasından ötürü hiçbir zaman batıya hareket etmeyeceğini düşünüyordu.⁴⁶ Şah Mansur, Yıldırım Bayezid'in ittifak çağrısına olumlu yanıt vermemesinden duyduğu rahatsızlıktan sonra *kırk gün boyunca halk veya askerlerinden hiç kimse onu görmedi*.⁴⁷ Mirhând da benzer ifadeler kullanmakta ve şöyle söylemektedir: *Kırk gün kırk gece boyunca meclisteki mülazımlarından başka kimse onu görmedi*.⁴⁸

Emir Timur, İran topraklarına geldikten sonra Irak ahalisinin Muzafferîlerden şikâyetçi olmalarından ötürü yönünü o tarafa çevirdi. O, başlarda halkı kendi tarafına çekmek için uğraştı. Sahipkıran bu hedefinde başarılı olmazsa savaşa başvururdu. Emir

³¹ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 129-130.

³² Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 130-131; Mirhând, *Târih-i Ravzâtu's-Safa*, 4:587.

³³ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 131; Yezdî, *Zafernâme*, 210; Mirhând, *Târih-i Ravzâtu's-Safa*, 4:587; Fesayî, *Farsnâme-i Nasirî*, 1:322.

³⁴ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 131.

³⁵ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 131; Mirhând, *Târih-i Ravzâtu's-Safa*, 4: 588; Muhammed Müfid Müstevfî-i Bafkî, *Camî-i Müfidî*, c. 1, tash. İrec Afşar, (Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1385), 322.

³⁶ Fesayî, *Farsnâme-i Nasirî*, 1:322.

³⁷ Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, 2:631; Handmîr, *Habibu's-Siyer*, 3:322; Bafkî, *Camî-i Müfidî*, 1:322.

³⁸ Mirhând, *Târih-i Ravzâtu's-Safa*, 4:588.

³⁹ Handmîr, *Habibu's-Siyer*, 3:322; Bafkî, *Camî-i Müfidî*, 1:322.

⁴⁰ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 131-132.

⁴¹ Mirhând, *Târih-i Ravzâtu's-Safa*, 4: 588.

⁴² Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 132; Mirhând, *Târih-i Ravzâtu's-Safa*, 4:588.

⁴³ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 132.

⁴⁴ Hasan Hub-nazar, *Tarih-i Şirâz: ez Ağaz ta İbtida-i Kerim Han* (Tahran: İntişarat-ı Sohen, 1380), 518.

⁴⁵ Nevayî, *Esnad û Mekâtibat-ı Tarih-i İran*, 49-50.

⁴⁶ Hub-nazar, *Tarih-i Şirâz*, 521.

⁴⁷ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 132.

⁴⁸ Mirhând, *Târih-i Ravzâtu's-Safa*, 4:589.

Timur, İran'ın batısındaki mevcut bağımsız güçleri ortadan kaldırma hareketine girişti.⁴⁹ Şiraz'ı Muzafferîlere bırakan Timur, Şiraz halkının kendisine itaat etmediği sonucuna ulaştı. Bu vakitlerde, Şiraz hâkimi olan Şah Mansur, Timur'un 30 bin kişilik ordusu karşısında, beş bin kişilik bir süvariye sahipti.⁵⁰ Timur, Şiraz'da hamle yapmasının ardından Cemadiyelevvel ayının 10'u Pazartesi günü Kale-i Sefid'e gelip, Şah Mansur'un buradaki hâkimiyetinden beş yıl öncesinden daha sağlam bir kale ile karşılaştı.⁵¹ Timurlular ile Şah Mansur taraftarı arasında meydana gelen savaşta Kale-i Sefid'in ele geçirilmesinden başka bir şey olmadı. Bunun zaferiyle, kale askerlerinin öldürülmesi ve onlar karşısında duran halkın öldürülmesi emrine dair ferman çıktı.⁵² Çocuklar ve kadınlar serbest bırakıldılar.⁵³ Aynı şekilde bu kalede hapis tutulan Zeynelabidin inayete mazhar olup serbest bırakıldı ve düşmanlarından intikam almak için ona zaman verdiler.⁵⁴ Emir Timur, Zeynelabidin'e *Ben senin hakkını Namansur'dan alacağım* dedi.⁵⁵ Emir Timur'un ordusu Fars topraklarına girdiği zaman, Şah Mansur, şehir duvarlarını savunma için hazırladı. Aynı zamanda Kale-i Sefid'in ele geçirildiği haberini duyunca şehri bırakıp gece baskını yaparak düşmana diz çöktürme kararı kaldı.⁵⁶ Pol-i Fesa'da mevzi alıp⁵⁷ arkadan gelen topluluktan Şirazlıların ne söylediklerini sordu. Onlar: *Alaycı dillerini açıp rüzgârın seni uçurduğunu, bunun ardından keçi gibi kaçacağını söylüyorlar* dediler. Bu sebeple Şah Mansur Şiraz'a geri döndü. Şiraz'a hareket etmekte olan Emir Timur, 795/1393 yılı Cemadiyelevvel ayının 14'ü Cuma günü Cuyîm'e ulaştı.⁵⁸ Timur'a, Şah Mansur'un şehirden firar ettiği haberini bu nahiyede iken verdiler.⁵⁹ Şah Mansur'un Şiraz yakınlarında iken yakın adamlarından biri, Timur'un askerlerinden biri tarafından Ran nahiyesinde yaralı bulunup esir edilmişti. Ondan Şah Mansur'un askerlerinin durumu hakkında bilgi aldılar. Bu olaya ilaveten İbni Arabşah'a göre daha da ileri giderek Şah Mansur'un kumandanı olduğu ve ihanet içinde olduğu anlaşıldı. Muhammed b. Zeyneddin Horasanî adındaki bu emir, Timur ile daha önce yaptıkları anlaşmaya göre Şiraz askerlerinin birçoğunu kendisiyle birlikte götürüp, düşmana yani Timur'a katıldı. Bu ihanet, Şah Mansur'un savunma kuvvetlerinin azalmasına neden oldu.⁶⁰

Emir Timur'un Şah Mansur ile Savaşı

Savaşın meydana gelmesi için bir isyanın patlak vermesi yeterdi. Diğer bir deyişle İran coğrafyasında Emir Timur'un itaatini kabul etmeyerek, pek çok taraftan ittifak arayışına giren bir hâkimin yaşama şansı oldukça düşüktü. 789/1387 yılında başlayıp 795/1393 yılında biten bir münasebetin sonunun savaş olacağını belki de iki taraf düşünmemektedir. En azından Timur'un en son tercih edeceği şeyin savaş olacağı bilinmektedir. Nitekim itaat edenin hâkim olduğu bölge ile elinde kaldığı birçok şahsiyetin hikâyesi vardır. Bunlardan biri de Muzafferî hükümdarı Şah Şüca ve oğlu Zeynelabidin iken diğer bir hanedan üyesi Şah Mansur isyanı itaate tercih etti. Elbette durumun savaşa gelmesine kadar pek çok sebebi vardı. Yukarıda zikredilen olaylarda değinilen sebepler arasından biri de muhtemelen Muzafferî üyelerinin Timur'un huzuruna geldiklerinde; Timur tarafından kendilerine verilen bölgelerin paylaşımıydı. Şah Mansur hem Timur'un huzuruna gelmediği gibi hem de önceki taksimattan memnun olmamış olabilirdi. Bazı araştırmacılara göre ise Şah Mansur'un Fars milli duygularıyla hareket ederek İran'ı eski ihtişamına kavuşturmak gibi bir hayalinin olmasıydı.⁶¹ Bununla Muzafferî Hanedanlığı'nı İran coğrafyasında sağlamlaştırarak geniş bir alanda hâkimiyet sürmeyi hedeflediği varsayılmaktadır. Bu nedenle Emir Timur'a itaat etmeyi değil, Emir Timur'a karşı durulması gerektiği kanısındaydı. Bu görüşe kısmen katılmak mümkün olsa bile Ortaçağ'da "Fars milli duyguları" ile hareket etmek düşüncesi akla yatkın gelmemektedir.

Aslında savaş konusunda iki taraf da hem temkinli hem de kaygılıydı. Emir Timur açısından bakıldığında bir asinin bu denli cesaretle hareket etmesi kaygı vericiydi. Karşısında, etrafında kendisine destek arayarak Timur'a karşı ittifak çabasında olan cesur bir hâkim vardı. Şah Mansur tarafından bakıldığında ise pek çok hâkim tarafından korku duyulan, itaatten başka çare

⁴⁹ Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, 444-445.

⁵⁰ Mir Seyyid Şerif Râkım-ı Semerkandî, *Târih-i Râkım*, tash. Manučeher Sutudeh (Tahran: İntişarat-ı Bünyad-ı Müellifât-ı Doktor Mahmud Afşar, 1380), 28.

⁵¹ Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, 2:756; Şamî, *Zafername*, 161-162; Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 134.

⁵² Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, 2:757; Şamî, *Zafername*, 161-162; Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 134.

⁵³ Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, 2:757; Şamî, *Zafername*, 162.

⁵⁴ Şamî, *Zafername*, 162.

⁵⁵ Yezdî, *Zafername*, 210.

⁵⁶ Hub-nazar, *Tarih-i Şirâz*, 527.

⁵⁷ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 135.

⁵⁸ Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, 2:758.

⁵⁹ Râkım-ı Semerkandî, *Târih-i Râkım*, 28; Yezdî, *Zafername*, 210.

⁶⁰ İbni Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 82.

⁶¹ Nurullah Soylar-Muhammed İbrahim Yıldırım, "Emir Timur'un Fars Hanedanlarına Karşı Tutumu: Mar'aşîler ve Muzafferîler Örneği" *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 12, sy. 41, (Aralık 2024): 290-291.

olmayan bir *Emîr*'e karşı mücadeleye yalnız girmek endişe vericiydi. Etrafındakiler tarafından bu savaşın kazananı olmadığını bilmesine rağmen mücadelesini sürdürmeye kararlıydı. Öyle ki savaş zamanı yaptığı stratejik hamlelerle Timur'u endişelendirmişti.

Savaşın anlatımına dair kaynaklarda önemli bilgiler vardır. Bu savaşın detayını veren müelliflerden biri Mu'inî diğeri ise İbni Arabşah'tır. Aslında Mu'inî'nin kayıtları diğer Timurlu müelliflerinin verdikleri kayıtlarla bir bütünlük göstermesine rağmen, İbni Arabşah'ın anlattığı olaylar diğer kaynaklara nazaran daha zayıf kalmaktadır. Nitekim savaşın yapıldığı yeri veren müellif Mu'inî'dir. Ona göre Emir Timur Zeynelabidin'i kaleden çıkardıktan sonra Cûyim mevziinde konakladı. Şah Mansur, ordusuyla birlikte Gûd-ı Pâtîle olarak bilinen mevzide pusu kurdu. Emir Timur'un ordusunda ise Abbas Bahadır'ın oğlu Osman *karavul* olup, pusu kuran Muzafferîlere karşı pusu kurdu. Muzafferî askerleri pusu bölgesine geldiklerinde, başka ayak izleri görünce şaşırıldılar. Osman, pusudan çıkarak Muzafferî askerlerini kovaladı ve ele geçirdiği dört süvari⁶² kumandanını Emir Timur'un huzuruna getirdi. Emir Timur, Şah Mansur ile ilgili haberleri alıp hazırlık yapacağı sırada, muhtemelen emirlerinin tutuklandığını öğrenen Şah Mansur, dört bin süvariyle birlikte Timur'un karargâhına doğru ani bir hamle yaptı.⁶³ Şah Mansur o kadar hızlı hareket ediyordu ki Timurlu askerlerinin arasından sıyrılıp yedek atlardan birine binerek tekrar saldırıyordu. Savaşın başlamasıyla ani bir saldırıya uğrayan Timurlu ordusu ilk hamlede dağıldı. İbni Arabşah'a göre savaş bütün gün sürdü ve gece karanlığı bastırdıktan sonra taraflar kendi kamplarına çekildiler. Yine İbni Arabşah'tan başka bir kaynaktan geçmeyen olaya göre o sırada Şah Mansur'un aklına bir hile geldi. Atlar arasından hızlı bir kısırağı seçerek harar içine konulmuş kırk bakır kazanı kuyruğuna sıkıca bağladı. Kısırağın başını düşmanın ordugâhına çevirip hızlı bir şekilde haydadı. Kısırak düşman kampı içinde koşup kargaşaya sebep oldu. Herkes kılıcını çekip düşman bastı diyerek karanlıkta, kim kime ne yaptığını bilmeden kılıç sallamaya başladı.⁶⁴ İbni Arabşah'ın bu kaydına şüpheyle yaklaşmak gerekir. Çünkü bu sıralarda Emir Timur'un ordusunda olan diğer müelliflerin böyle bir olaya şahit olmaları elbette gerekirdi. Diğer taraftan tek bir atın büyük bakır kazanlarından kırk âdetini kuyruğuyla çekmesi ne kadar mümkün olabilir bilinmemektedir.

Yaşanan bu gelişmelerden sonra Şah Mansur, Timurlu askerlerinin dağılışını fırsat bilerek Timur'un yanına kadar yaklaşım hamle yaptı, ancak askerler toparlanarak Timur'u korudular. Ardından Şah Mansur'u çember içine alarak onu geri püskürttüler.⁶⁵ Şah Mansur yine hamle yapacağı sırada, Emir Timur karşılık vermek üzere mızrağının getirilmesini emretti. Ancak mızraklardan sorumlu Pûlad adındaki gulamı kaçıp gitmişti.⁶⁶ Mu'inî'ye göre Şah Mansur'un Timur'a bu kadar kolaylıkla saldırmasının sebebi *âlemdarın* yanlış yaparak yerini değiştirmesiydi.⁶⁷ Bu esnada Yezdî'ye göre Timur'un etrafında sadece on beş kişi kalmıştı. Şah Mansur, Timur'un üzerine gelerek iki defa kılıç salladı, fakat isabet etmedi. Timur'un emirlerdin Adil Ahtaçı kalkanını Timur'un başına siper etti.⁶⁸ Timur'un bulunduğu merkeze üst üste saldırı yaparak istediğini elde edemeyen Şah Mansur, bu kez askerleriyle birlikte Timurlu ordusunun sağ ve sol kanatlarını yıpratmaya çalıştı. Yine burada İbni Arabşah'ın aktardığı bir rivayete göre Şah Mansur ölümü göze almış halde çılgınca sağa sola, öne arkaya hücum ederek herkese meydan okudu. O sırada Timur'un bulunduğu noktaya ulaştığında Timur'un kaçarak kadınların arkasına girdiğini ve hatta *kadın elbisesi* giyip onların arasında saklandığını ifade etmektedir. Kadınlar, Şah Mansur'un karşısına dikilip *bizler onun haremimiz* diyerek çarpışmakta olan askerleri gösterdiler ve *senin aradığın kişi orada, onlar arasındadır* dediler. Bunun üzerine Şah Mansur geri dönerek kadınların işaret ettiği yere gitti.⁶⁹ İbni Arabşah'ın aktardığı bu kayıtların doğrulukla bir alakasının olmadığı yine dönemin iki *Zafernâme* müelliflerinden görülmektedir. Nitekim Şamî ve Yezdî'de Timur'un etrafında on beş adam kalmasına rağmen mızrağına sarılarak Şah Mansur'a karşı hamle yaptığı kayıtları bulunmaktadır.⁷⁰ Yine kalabalık bir Timurlu ordusunun etrafta olduğu göz önünde bulundurulursa Şah Mansur'un Timur'a ani saldırı yapmasının ardından askerlerin anında olay yerine gelmelerinin çok fazla zaman almayacağı malumdur. Nitekim hemen arkasından Şah Mansur'un Timur'a ulaşamayarak ordunun sağına ve soluna hamle yapması, Timur'un etrafında tekrardan kalabalık bir birliğin olduğuna işaret eder.

Dağılan Timurlu ordusu, emirlerin verdikleri mücadele ile toplandılar. Özellikle Emir Allahdâd'a bağlı meşhur savaşçılar ile

⁶² Semerkandî'ye göre sadece bir süvari kumandanı ele geçirilmişti. Kemaleddîn Âbdurezzak Semerkandî, *Matlau's-Sâdeyn ve Mecmâu'l-Bahreyn*, c. 1-2, tash. Abdulhüseyn Nevâî (Tahran: Müessesesi-i Mütalaât ve Tahkikat-ı Ferhengî, 1372), s. 664.

⁶³ Natanzî, *Müntehâbü't-Tevârîh-i Mu'inî*, 272.

⁶⁴ İbni Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, 82; İbni Arabşah o geceye atıfta bulunarak on bin kişinin telef olduğunu söyleyerek "Lanet olası gece, keşke hiç bitmeseydi" ifadesini kullanmıştır.

⁶⁵ Semerkandî, *Matlau's-Sâdeyn ve Mecmâu'l-Bahreyn*, 1-2:665.

⁶⁶ Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîh*, 2: 759.

⁶⁷ Natanzî, *Müntehâbü't-Tevârîh-i Mu'inî*, 272.

⁶⁸ Yezdî, *Zafernâme*, 212.

⁶⁹ İbni Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, 83-84.

⁷⁰ Şamî, *Zafernâme*, 162-163; Yezdî, *Zafernâme*, 212.

Emir Behram'ın askerleri büyük gayret göstererek merkez kuvvet askerlerini tekrar topladılar. Şahruh Bahadır ve emirler Şah Mansur'un ordusuna saldırarak onu atından düşürdüler. Hafız-ı Ebrû'nun ifadesiyle *biçare Şah Mansur, Şahruhî'nin darbesinden mat oldu*.⁷¹ Bu savaşın önemli figürlerinden biri de Şahruh Bahadır idi. Bu savaşta henüz on yedi yaşında olmasına rağmen Şah Mansur'un karşısına çıkarak onu mağlup edip, başını babasına getiren kişiydi. Ne var ki Şamî, Yezdî, Mu'inî ve hatta Hafız-ı Ebrû bu önemli savaşın Şahruh tarafından sonlandırılması konusuna pek değinmeden Timurlu emirlerinin övgüsünden bahsederler. Fakat Semerkandî, bir kaydında bu savaşın ardından muhtemelen sarayda yapılan bir konuşmadan bahsetmektedir. Konuşmanın yapıldığı yılı belirtmeden Şahruh'un kendisine şöyle dediğini ifade etmektedir: *Hazretin [Şahruh] huzurunda Şah Mansur'un cesaret ve şecaatine dair konuşan topluluğu duyan o hazret cemaate sert çıkıp söze girerek Mansur'u benim koşunum öldürdü. Böylece Şah Mansur'un askerlerinin birçoğu da öldürülmüş oldu. Şahruh'un bu ifadeyi özellikle söylemesinin amacı Yezdî'nin*⁷² bu olayı anlatırken Şah Mansur'u abartmasının altında, eserini Şiraz'da yazmasından kaynaklandığını işaret etmesiydi. Nitekim Şahruh cemaatin konuşmasını bölerek araya girmezdi.

Şah Mansur, pek çok cesurca teşebbüslerine rağmen sonunda canını 795/1393 yılında Timur ile yaptığı Şiraz'daki savaşta kaybetti.⁷³ Hamle yapan Timur, karşısında duran insanların yaptıklarıyla cezalarını verdi. Ordusunu Şiraz'a sürdü. Şah Mansur'u bu yapılanların müsebbibi olarak gördü. Muzafferîler çaresiz itaat arz etmek için Timur'un dergâhına geldiler.⁷⁴ Sultan Ahmed Kirman'dan, Şah Yahya ve oğlu Yezd'den, Şah Şüca'nın oğlu Sultan Mehdi ve Şah Mansur'un oğlu Sultan Gazanfer Şiraz'da idiler.⁷⁵ Ketebî, Sultan Ebu İshak hakkında şöyle diyordu: *Sultan Ebu İshak b. Sultan Üveys b. Şah Şüca, Guderz adındaki kölesini Sircan Kalesi'nde mahkûm edip, Germisir tarafına gitti. Oradan da âlemlerin sığındığı dergâha sığındı. Buraya ulaştığında aynı gün onların tutuklanması yönünde emir sadır oldu*.⁷⁶ Emir Timur 795/1393 yılı Receb ayının 8'inde⁷⁷ veya 10'unda⁷⁸ Muzafferî Hanedan üyelerinin tamamının öldürülmesi emrini verdi.⁷⁹ Bu aile efradı arasında Sultan Şiblî ve Zeynelabidin'i gözleri görmedikleri için verdiği emirden müstesna tuttu. Bu iki şahzadeyi de saygıyla Semerkand'a gönderdi.⁸⁰ Bu şekilde Muzafferîler ailesinin hayat defteri kapanmış oldu.

Sonuç

XIV. yüzyılın son çeyreğinde Emir Timur'un batı seferlerinin yoğunlaştığı alan İran coğrafyası idi. Bölgede İlhanlı hâkimiyeti sona erdiğinden mahallî hâkimlerin güç mücadelesi ortaya çıkmış, bunun neticesinde İlhanlı mirası için çatışmalar yaşanmıştı. Emir Timur, Çağatay topraklarını kontrolü altında bulundururken, İlhanlı topraklarının da hâkimiyetine girmesi için Batı seferlerine çıkmıştır. Bu bölgedeki önemli hanedanlıklardan biri olan Muzafferîler, Timur'un itaatini kabul etmişlerdir. Ancak Muzafferî Şah Mansur, Timur'a karşı direniş göstererek ittifak arayışına girmiştir. Emir Timur ise merkezi bir hükümet yönetiminde çıkacak olan sesleri kırmayı, kalkacak olan başları indirmeyi gerekli görmüştür. Zira bu siyaseti takip etmediği takdirde hâkim olduğu alanlarda çok sesliliğin yaşanacağını, bunun da siyasi birliğe zarar vereceğini öngörmüştür. Bu nedenle devletini inşa ettiği andan itibaren bir bölgeye birden fazla –Moğolistan, Azerbaycan, Deşt-i Kıpçak, Fars bölgelerine– düzenlediği seferler olmuştur. Esasen başta ele geçirdiği bölgenin hâkimini kendisine itaat etmesi şartıyla yerinde bırakmıştır. Fakat bazı hâkimler itaat yerine direnmeyi tercih edince savaş kaçınılmaz olmuştur. Emir Timur ile Şah Mansur arasındaki anlaşmazlığın sebebi de yine kendisine itaat etmekten yüz çevirmesinden kaynaklanmıştır. Aynı zamanda Muzafferî Şah Şüca'nın oğlu Zeynelabidin'i Timur'a emanet etmesi, Şah Mansur'un Zeynelabidin'in gözlerine mil çekerek kaleye hapsetmesi gibi unsurlar da Timur'un İran'a sefer yapmasına neden olan başlıca sebepler olmuştur. Diğer taraftan Timurlu müellifleri Şah Mansur'un cesareti konusunda ittifak etmişlerdir. Emir Timur ile yaptığı savaşta birkaç defa doğrudan Timur'a hamlede

⁷¹ Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, 2: 760.

⁷² Pek çok rivayete göre Şahruh Bahadır ile Timurlu müellifi Şerefüddîn Ali Yezdî arasında uzun zamandan beri anlaşmazlık vardı. Bu anlaşmazlıklardan biri Yezdî'nin Hurufiliğe meyletmesi ile Timurlu Muhammed Sultan'ın isyanında Şahruh'a karşı hareket etmesi vardı. Bu konuya dair detaylı bilgi için bkz. İlker Evrim Binbaş, *Intellectual Networks in Timurid Iran Sharaf al-Din 'Alî Yazdî and the Islamic Republic of Letters* (United Kingdom: Cambridge University Press, 2016), 42-67; 261-265.

⁷³ Şamî, *Zafernâme*, 163-164; Yezdî, *Zafernâme*, 212-213; Çelebi, *Tercüme-i Takvimü'l-Tevârih*, 140; Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, 2: 760.

⁷⁴ Râkım-ı Semerkandî, *Târih-i Râkım*, 29.

⁷⁵ Yezdî, *Zafernâme*, 214.

⁷⁶ Ketebî, *Tarih-i Âl-i Muzaffer*, 136.

⁷⁷ Yezdî, *Zafernâme*, 215.

⁷⁸ Handmîr, *Habibu's-Siyer*, 3: 325; Fesayî, *Farsnâme-i Nasirî*, 1:323.

⁷⁹ Yezdî, *Zafernâme*, 215; Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, 2:762; Fesayî, *Farsnâme-i Nasirî*, 1:323; Natanzî, *Müntehâbü't-Tevârih-i Mu'inî*, 159-160.

⁸⁰ Yezdî, *Zafernâme*, 215; Fesayî, *Farsnâme-i Nasirî*, 1:323; Natanzî, *Müntehâbü't-Tevârih-i Mu'inî*, 159-160.

bulunmuşsa da isabet edememiştir. Sonuç olarak Şah Mansur'un Timur'a itaatsizliği hem kendisinin hem de Muzafferî Hanedanlığı'na mensup fertlerin tamamının sonu olmuştur. Emir Timur, bu tehlikeyi bertaraf etmekle İran coğrafyasında kendisini rahatsız eden bir rakibini de ortadan kaldırmıştır. Aynı zamanda İran coğrafyasındaki hâkimiyetinde meydana gelen ve/veya gelmesi muhtemel çatlaklıları gidermiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Aka, İsmail. "Timurluların Azerbaycan ile Alakaları". *Türk Kültürü Dergisi* 30, sy. 345 (Ocak 1992), 11-17.
- Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Binbaş, İlker Evrim. *Intellectual Networks in Timurid Iran Sharaf al-Din 'Alî Yazdî and the Islamicate Republic of Letters*. United Kingdom: Cambridge University Press, 2016.
- Bosworth, Clifford Edmund. *The New Islamic Dynasties A Chronological and Genealogical Manual*. The New Edinburgh Islamic Surveys. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1996.
- Ebu'l-Abbas Ebu'l-Hayr Zerkub Şirazî. *Şiraznâme*. Tashih Behmen Kerimi, Tahran: 1350.
- Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn Hüseyin-i Hândmîr. *Târih-i Habîbu's-Siyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*. Tashih Celâleddin Humâyî, C. 3. Tahran: İntişârât-ı Hayyam, 1333.
- Hâfız-ı Ebrû. *Zübdetü't-Tevârih*. C. 2. Hazırlayan. Seyyid Kemâl Hac Seyyid Cevâdî, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1395.
- Hub-nazar, Hasan. *Tarih-i Şirâz: ez Ağaz ta İbtida-i Kerim Han*. Tahran: İntişarat-ı Sohen, 1380.
- İbni Arabşah. *Acâibu'l-Makdûr*. Çeviren D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- İkbal, Abbas. *Tarih-i Moğol ez Hamle-i Çengiz ta Teşkil-i Devlet-i Timuri*. Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir-i Kebir, 1388.
- Kemaleddîn Âbulrezzak Semerkandî. *Matlâu's-Sâdeyn ve Mecmâu'l-Bahreyn*. C. 1-2. Tashih Abdülhüseyin Nevâî, Tahran: Müessese-i Mütalaât ve Tahkikat-ı Ferhengî, 1372.
- Kurtuluş, Rıza. "Muzafferîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31: 417-418. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Mahmud Ketebî. *Tarih-i Âl-i Muzaffer*. Tashih Abdülhüseyin Nevayî. Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir-i Kebir, 1364.
- Mir Muhammed b. Seyyid Burhaneddîn Hâvendşah Mirhând. *Târih-i Ravzâtu's-Safa*, C. 4. Tahran: İntişarat-ı Merkez-i Hayyam Perviz, 1339.
- Mir Seyyid Şerif Râkım-ı Semerkandî. *Târih-i Râkım*. Tashih Manuçehr Sutudeh, Tahran: İntişarat-ı Bünyad-ı Müellifât-ı Doktor Mahmud Afşar, 1380.
- Mirza Hasan Hüseyinî Fesayî. *Farsnâme-i Nasirî*. C. 1. Tashih Mansur Rastgerfesayî, Tahran: İntişarat-ı Emir-i Kebir, 1382.
- Mu'ineddîn Natanzî. *Müntehabü't-Tevârihi Mu'înî (İskender Anonimi)*. Çeviren Ahmet Özturhan-Ahmet Korkmaz-Fatih Bostancı, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2023.
- Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhvând. *Tarih-i Ravzatu's-Safa fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*. tash. Cemşid Kiyanfer, C. 5-6. Tahran: İntişârât-ı Esatir, 1385.
- Muhammed Müfid Müstevfî-i Bafkî. *Camî-i Müfidî*. C. 1. Tashih. İrec Afşar, Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1385.
- Mustafa b. Abdullah Hacı Halife Çelebi. *Tercüme-i Takvîmu'l-Tevârih*. tash. Mirhaşim Muhaddes, (Tahran: İntişarat-ı İhya-i Kitâb, 1376.
- Nevayî, Abdülhüseyin. *Esnad ü Mekâtibat-ı Tarih-i İran*. Tahran: İntişarat-ı Büngâh-ı Tercüme ü Neşr-i Kitâb, 1355.
- Nizamüddîn Şamî. *Zafernâme*. Çeviren Necati Lügal. Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Seyedorabi, Seyed Asghar. "Âl-i Muzaffer (Muzafferiler) Dönemi İran Tarihi", *İraniyat Dergisi* 1, sy. 1 (2016): 112-123.
- Soylar, Nurullah ve Muhammed İbrahim Yıldırım. "Emir Timur'un Fars Hanedanlarına Karşı Tutumu: Mar'âşîler ve Muzafferîler Örneği", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 12, sy. 41 (Aralık 2024): 281-296, <https://doi.org/10.33692/avasyad.1510427>.
- Şerefüddîn Ali Yazdî. *Zafernâme*. Çeviren D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Şihâbüddîn Abdullah b. Lutfullah b. Abdulreşîdü'l-Havafî el-Med'u be Hafız-ı Ebrû. *Zeyl-i Camî'u-Tevârih-i Reşidî*. Tashih Hanbababa Beyanî, Tahran: İntişarat-ı Şirket-i Tezâmünî-i İlmî, 1317.

Rıdvan ULUŞIK
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, Türkiye
Institute of Graduate Studies, Ankara Hacı
Bayram Veli University, Ankara, Türkiye
redvanulu@gmail.com

Geliş Tarihi/Received 06.03.2025
Revizyon Tarihi/Revision 28.03.2025
Kabul Tarihi/Accepted 06.05.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 15.05.2025

Atıf:
Uluşık, Rıdvan. "İlhanlıların Dağılma Sürecinde İncûlu Hanedanı: Denge ve Meşruiyet Arayışı". Ahbar, sy. 3 (Mayıs 2025): 32-43.

Cite this article:
Uluşık, Rıdvan. "Injuid Dynasty During the Ilkhanate's Decline: A Quest for Balance and Legitimacy". Ahbar, no. 3 (May 2025): 32-43.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

İlhanlıların Dağılma Sürecinde İncûlu Hanedanı: Denge ve Meşruiyet Arayışı

Injuid Dynasty During the Ilkhanate's Decline: A Quest for Balance and Legitimacy

Öz

Ebû Said Bahadır Han'ın 1335 yılında ölümüyle İlhanlı merkezi otoritesinin çöküşü, bölgesel güç dengelerinde köklü değişimlere yol açarak taşra yöneticilerini, siyasî istikrarsızlık ortamında yeni meşruiyet biçimleri aramaya zorlamıştır. Bu çalışma, İlhanlı dağılma sürecinde İncûlular Hanedanı'nın izlediği siyasi stratejileri ele almakta ve Mahmud Şah İncû'nun başlangıçta merkezi yönetimle kurduğu bağımlı ilişkisini, Fars bölgesinde giderek daha özerk bir güç odağı oluşturma çabasına dönüştürmesini incelemektedir. İlhanlı idari düzeninde incû/incûî unvanıyla görevlendirilen Mahmud Şah, başlangıçta merkezi otoriteye bağlı bir taşra yöneticisi olarak hareket etmiş, ancak zamanla siyasi ve ekonomik gücünü artırarak bağımsız bir iktidar alanı inşa etmeye yönelmiştir. İlhanlı Devleti'ndeki çözülme sürecinde Mahmud Şah İncû, hanedanının geleceğini güvence altına almak amacıyla özerk bir siyasi yapı kurmaya çalışmıştır. Bu süreç, yalnızca hanedana dayalı bir yönetim anlayışıyla sınırlı kalmamış; pragmatik siyasi hamleler, askeri kapasite ve ideolojik meşruiyet inşası gibi unsurlar belirleyici olmuştur. Bu makale, İncûlular örneğinden hareketle imparatorluk sonrası dönemde meşruiyetin değişken, dinamik ve mücadeleyle inşa edilen bir süreç olduğunu; İlhanlı sonrası İran'daki güç boşluğunun bölgesel hanedanlar açısından sunduğu fırsatlar ve getirdiği sınırlamalarla birlikte ele alınması gerektiğini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlhanlılar, İncûlular, Mahmud Şah İncû, siyasi meşruiyet, İran tarihi

Abstract

The dissolution of the Ilkhanid central authority following the death of Abu Sa'id Bahadur Khan in 1335 precipitated profound shifts in the regional balance of power, compelling provincial rulers to devise novel forms of legitimacy within an atmosphere of political turbulence. This study examines the political strategies pursued by the Incuid dynasty during the process of Ilkhanid disintegration and examines Mahmud Shah Incû's transformation of his initially dependent relationship with the central government into an increasingly autonomous power center in the Persian region. Initially operating within the Ilkhanid administrative order as an inju, Mahmud Shah's role was that of a provincial administrator subordinate to the central authority. However, as time progressed, he underwent an escalation in his political and economic power, leading him to establish an autonomous sphere of influence. During the dissolution of the Ilkhanid Empire, Mahmud Shah Inju endeavored to establish an autonomous political structure to ensure the continuity of his dynasty. This endeavor encompassed more than merely dynastic rule; pragmatic political maneuvers, military capacity, and the establishment of ideological legitimacy were also pivotal factors. This article posits that legitimacy in the post-imperial period was a fluid, dynamic, and contested process. It further asserts that the power vacuum in post-Ilkhanid Iran should be analyzed in terms of the opportunities and limitations it presented for regional dynasties.

Keywords: Ilkhanids, Inju dynasty, Mahmud Shah Inju, political legitimacy, History of Iran

Giriş

İlhanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte, hâkim olduğu topraklarda yerel hanedanlıklar güç kazanmış¹ ve VIII/XIV. yüzyılın ortaları "mahalli hanedanlıklar dönemi" olarak adlandırılmıştır². Bu hanedanlardan biri de kurucusu Emîr Şerefeddin Mahmud Şah'ın öncülüğünde ortaya çıkan İncûlular olmuştur. Mahmud Şah, Olcaytu Han tarafından İlhanlı has mülklerinin idaresiyle görevlendirilmiş³ ve onu incûsu olarak belirlemiş⁴; bu görevinden ötürü "İncû" unvanıyla anılmıştır. Kaynaklarda, incû mülklerinin idarecilerinin "incû" veya "incû" olarak adlandırıldığı belirtilmektedir⁵. Mahmud Şah'ın soyunun Heratlı meşhur âlim Hâce Abdullah Ensârî'ye dayandığı ifade edilmekte olup⁶ Ebû Said Bahadır Han döneminde de görevini sürdürmüştür. Ancak zamanla Fars bölgesinde daha bağımsız bir yönetim kurarak hanedanlığının temelini atmıştır.

Ebû Said Bahadır Han'ın 1335 yılında ölümüyle birlikte, İlhanlı Devleti içinde büyük bir otorite boşluğu doğmuş ve bu durum, yerel hanedanların güçlerini artırmalarına imkân tanımıştır⁷. Bu dönem, tarihçiler tarafından "Rakip Hanlar Devri" (1336-1344) olarak adlandırılmakta olup İlhanlı tahtı üzerinde yaşanan mücadeleler ve siyasi istikrarsızlıklarla karakterize edilmiştir. İlhanlıların giderek zayıflaması, bir yandan devletin çöküş sürecini hızlandırırken diğer yandan Anadolu, Azerbaycan ve İran gibi bölgelerde yarı bağımsız ve bağımsız siyasi yapılarının oluşumuna zemin hazırlamıştır⁸. Bu süreçte, İncûlular da kendi yönetimlerini güçlendirerek İlhanlı sonrası İran siyasi yapısının belirleyici aktörlerinden biri haline gelmiştir.

Şerefeddin Mahmud Şah, Fars bölgesindeki incû arazilerinin yönetimine atandıktan sonra orduda aktif görev almış, bölgesel yönetimi ise oğulları aracılığıyla yürütmüştür⁹. Ordu içinde etkili isimlerin himayesine girerek hızla yükselmiş, zamanla devletin en nüfuzlu figürlerinden biri haline gelmiştir. Olağanüstü serveti nedeniyle zamanın Karun'u olarak anılmış¹⁰ ve bu ekonomik gücü, onu Ebû Said Bahadır Han karşısında dahi cesurca konuşabilecek bir konuma taşımıştır. Sahip olduğu siyasi nüfuz, yalnızca yönetimde söz sahibi olmasını değil, aynı zamanda doğrudan Ebû Said'in sarayına saldırı düzenleyebilecek güce erişmesini de sağlamıştır¹¹. Ebû Said'in vefatından sonra, Arpa Han'ın İlhanlı tahtına çıkışında belirleyici bir rol üstlenmiş¹², ancak ilerleyen süreçte başka birini tahta çıkarmayı planladığı iddiasıyla Arpa Han'ın emriyle idam edilmiştir¹³. Bu durum, Mahmud Şah'ın yalnızca bir bölge yöneticisi olmanın ötesinde, İlhanlı Devleti'nin siyasi geleceğini etkileyebilecek kadar güçlü bir aktör haline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

İncûlu Hanedanının İlhanlı Devleti'nin çöküş sürecindeki rolü, bölgesel bir hanedanın yükselişinden öte, merkezi otoritenin zayıflamasıyla ortaya çıkan meşruiyet krizine verilen bir yanıt olarak ele alınmalıdır. Bu çalışmanın temel argümanı, Mahmud Şah İncû'nun başlangıçta İlhanlı merkezi yönetimiyle kurduğu ilişkileri statü kazanmak ve taşradaki otoritesini pekiştirmek amacıyla değerlendirdiği, ancak taht üzerindeki istikrarsızlığın artmasıyla birlikte özerk bir güç odağı oluşturma yoluna

¹ Bertold Spuler, *İran Moğolları : Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, 3. bs (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 144.

² Ali Behranîpûr ve Seyyide Zehrâ Zâreî, "Hâstgâh-i İktidâr ve Makbûliyyat-i İctimâî-yi Silsile-yi Âl-i İncû (725-754 hk.)", *Târîh-i İslâm ve İrân, Dânişgâh-ı Ez-Zehrâ* 20, sy 8 (1389hş.): 30.

³ Ebû'l-Abbâs Mu'înuddîn Ahmed b. Şihâbüddîn Ebî'l-Hayr Zerkûb Şîrâzî, *Şîrâznâme*, ed. İsmâîl Vâiz-i Cevâdî (Tehrân: Çaphane-i Dâverpenâh, 1350), 101; Mehlika Üstündağ, *İran'ın Bilinmeyen Hanedanlığı Muzafferiler* (İstanbul: İraniyat Yayınları, 2018), 44.

⁴ Mu'înuddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'înî (telîf-i 816-817h.k.)*, ed. Jan Uben (Tehrân: Kitapfuruş-i Hayyam, 1336), 171; Rıza Kurtuluş, "İncûlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 22 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 280-81.

⁵ Osman Gazi Özgüdenli, "İncû", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 22 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 281; Firdevs Özen, *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2022), 179.

⁶ Hamdullâh Müstevfî Kazvînî, *Târîh-i Güzîde (Sene 730 Hicrî)*, ed. Abdülhüseyn Nevaî (Tahrân: Müessese-yi İntişârât-ı Emir Kebîr, 1387), 664; Rıza Kurtuluş, "İncûlular", 280.

⁷ Abdülresul Hayrendiş, *Farsiyan der Beraber-i Moğulan* (Tahrân: İntişarat-ı Abadbom, 1394), 159.

⁸ Samet Alıç, "İran'da İncü Hanedanı (Âl-i İncû / İncûlular) (1325-1357)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 55 (Ağustos 2022): 381.

⁹ Mu'înuddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'înî (telîf-i 816-817h.k.)*, 172.

¹⁰ Gıyâsüddîn b. Hemâmüddîn Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbârî Efrâdî'l-Beşer*, c. 3 (Tahrân: Hayyam, 1380), 223.

¹¹ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârîh-i Reşîdî, (Şamil-i vakayı'ı 703-781hk)*, ed. Hânâbâ Beyânî, Çap-ı dovom, şomare 88 (Tehrân: Silsile-i İntişarat-ı Asar-ı Milli, 1350), 187; Kâsım Ganî, *Bahs der Âsar ve Efkar ve Ahvâl-i Hâfız, Târîh-i 'Asr-ı Hâfız yâ Târîh-i Fârs ve Muzâfât ve Eyâlât-i Mücâvire der Karn-i Heştom*, c. 1 (Tehrân, 1340), 75.

¹² Muhammed b. 'Alî b. Muhammed Şebânkâre'î, *Mecma'u'l-Ensâb* (Tehrân: Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1363), 293-94.

¹³ Abdurrezzak b. İshak Abdurrezzak Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, c. 1 (Tahrân: Pûjûheşgâh-i 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâla'ât-i Ferhengî, 1372), 155; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbârî Efrâdî'l-Beşer*, 3:223; Hac Mirza Hasan Hüseyinî Fesaî, *Farsname-i Nasrî*, ed. Mansur Restgar Fesaî, c. 1-2 (Tahrân: İntişarat-ı Emir Kebir, 1378), 292; Abdullah b. Lütfullah Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîh*, c. 1 (Tahrân: Vezâret-i Ferheng ve Erşâd-ı İslâmî, Sâzman-ı Çâp ve İntişârât, 1380), 51.

yöneldiğidir. İlhanlı yönetiminde “incû” unvanıyla yükselen Mahmud Şah, geleneksel İlhanlı idarî yapısına bağlı bir taşra yöneticisi olarak konumlanırken zamanla yerel ve dini unsurları öne çıkaran bir hanedan lideri olma yoluna girmiştir. İncûlular örneği, hanedana dönüşme sürecinin pragmatik siyasi hamleler, askeri kapasite ve meşruiyet üretme becerisiyle mümkün olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, İlhanlı merkezi otoritesinin çöküşü sonrası İncûlu Hanedanının meşruiyetini nasıl inşa ettiğini inceleyerek, bölgesel hanedanların güç kazanma stratejilerine dair yeni bir perspektif sunmaktadır. Özellikle Mahmud Şah İncû'nun başlangıçtaki bağıllık ilişkisini giderek özerk bir siyasi yapıya dönüştürme süreci üzerinden, İlhanlı sonrası İran'daki iktidar dinamiklerine yönelik literatüre özgün bir katkı sağlamaktadır.

Bu makale, İncûlu Hanedanının İlhanlı Devleti'nin çöküş sürecindeki siyasi hamlelerini ve meşruiyet inşa çabalarını üç kısımda ele alacaktır. İlk bölümde, Mahmud Şah İncû'nun İlhanlı sarayında yükselişi, İncû arazilerinin yönetimiyle görevlendirilmesi ve merkezi otoriteyle kurduğu ilişkiler incelenecektir. İkinci bölümde, Mahmud Şah'ın güçlü hamiler edinerek siyasi konumunu sağlamlaştırması, Musafir İnak hadisesindeki meydan okuyucu tutumu ve bu tür olaylara rağmen ordu içindeki varlığını sürdürebilmesi üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde, Arpa Han'ın İlhanlı tahtına çıkarılma süreci ele alınarak Mahmud Şah'ın bu süreçteki kritik rolü analiz edilecektir. Bu bağlamda, Mahmud Şah'ın Arpa Han'ın seçiminde oynadığı rol ve ardından suikast iddialarıyla katledilmesi değerlendirilecektir. Son olarak, Mahmud Şah'ın varislerinin, babalarının intikamını almak amacıyla giriştiği siyasi ve askeri hamleler incelenecek ve Arpa Han'ın infaz edilme süreci ele alınacaktır.

Otorite'ye Bağıllık

İlhanlı yönetiminde öne çıkan emîrlardan biri olan Şerefeddin Mahmud Şah (ö. 736/1336), rakipleri gibi Moğol kökenli değildi dolayısıyla hâkim otoriteden farklı bir soydan gelmekteydi. Kaynaklarda Herat'ın ünlü sûfilerinden Hâce Abdullah Ensârî'nin soyundan geldiği belirtilmektedir. Mustevfî *Târîh-i Güzîde*'sinde Mahmud Şah İncû'nun soyunun Abdullah Ensârî'nin torunlarına dayandığı belirtmekte ve Şerefeddin Mahmud Şah İncû¹⁴'nün Muhammed b. Fazlullah (mülkab Ak Hâce) b. Abdullah bin Es'ed bin Nasrullah bin Muhammed bin Abdullah Ensârî'nin soyundan geldiğini aktarmaktadır.¹⁵ Bu soya mensup olması, özellikle Şiraz halkı nezdinde hanedan üyelerine önemli bir toplumsal itibar ve siyasi meşruiyet sağlamış; yönetimlerinin yerel düzeyde kabul görmesine katkıda bulunmuştur.

Şerefeddin Mahmud Şah'ın kökeniyle ilgili iki farklı görüş bulunmaktadır ve her iki kaynağın da akademik çevrelerde güvenilir olduğu genel olarak kabul edilmektedir. *Târîh-i Güzîde*, Mahmud Şah'ın soyunu ayrıntılı biçimde aktararak onu doğrudan Hâce Abdullah Ensârî'ye dayandırmış ve nesep zincirini detaylı şekilde sunmuştur¹⁶. Dönemin tarihçileri de büyük ölçüde bu soy kütüğünü kabul etmiştir¹⁷. Diğer yandan, Şebankareî *Mecma'u'l-Ensâb*'ında Mahmud Şah'ın Türk kökenli olduğunu belirtse de onun hangi boya ait olduğu veya ailesi hakkında herhangi bir ek bilgi vermemektedir¹⁸. Bu bağlamda, mevcut veriler Mahmud Şah'ın etnik kökeni konusunda kesin bir hüküm vermeyi zorlaştırmakla birlikte, dönem kaynaklarının büyük çoğunluğu *Târîh-i Güzîde*'de sunulan nesep silsilesini esas almaktadır.

İncûlu Hanedanı'nın kurucusu Şerefeddin Mahmud Şah'ın Fars bölgesindeki yönetimle resmen ne zaman ilişkilendirildiğine dair kaynaklar arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu çelişkilerin giderilmesi adına, dönemin birincil kaynaklarının analizi büyük önem taşımaktadır. *Şirâznâme*'nin yazarı Zerkûb Şîrâzî, Mahmud Şah'tan “Melikü'l-Azam Sa'îd Şerefü'd-Devle ve'd-Dîn Mahmud Şah b. Muhammed Fazlullah” unvanıyla bahsetmekte olup onun Fars bölgesine atanmasını Olcaytu Hüdâbende b. Argun'un hükümdarlığının başlangıç yıllarına, yani 703/1304 yılına tarihlendirmektedir¹⁹. Bu bilgi, Mahmud Şah'ın İlhanlı merkezi otoritesiyle olan bağlantısının ve siyasi yükseliş sürecinin daha iyi anlaşılması açısından dikkate değerdir.

Mu'înüddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'înî*'sinde Mahmud Şah İncû'nun İlhanlı yönetimi içindeki yükselişi ile ilgili

¹⁴ İncû kelimesinin kökenine dair yapılan araştırmalar, onun Eski Uygurca ve Moğolca belgelerde farklı biçimlerde kaydedildiğini ve çeşitli anlamlar taşıdığını göstermektedir. Kelimenin ençü, inçü, ençi gibi formlarda geçtiği ve bazı sözlüklerde “emlak-i hâssa, köle, esir, kul, miras, çeyiz” anlamlarıyla karşılandığı tespit edilmiştir. Bkz. Özgüdenli, “İncü”, 281; Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (Oxford, 1972), 220-24; Murtaza Ravendî, *Tarih-i İctima'i-yi İran*, c. 3 (Tahran: Emîr Kebir, 1975), 317; Firdevs Özen, *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)*, 178.

¹⁵ Hamdullâh Müstevfî Kazvînî, *Târîh-i Güzîde (Sene 730 Hicrî)*, 664; John Limbert, *Şiraz in the Age of Hafez: The Glory of a Medieval Persian City* (Seattle and London: University of Washington Press, 2004), 30.

¹⁶ Hamdullâh Müstevfî Kazvînî, *Târîh-i Güzîde (Sene 730 Hicrî)*, 664.

¹⁷ Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 1350, 101; Mu'înüddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'înî (telîf-i 816-817h.k)*, 170.

¹⁸ Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 296.

¹⁹ Ebû'l-Abbâs Mu'înüddîn Ahmed b. Şihâbüddîn Ebû'l-Hayr Zerkûb Şîrâzî, *Şîrâznâme*, ed. Behmen Kerîmî (Tehrân: matbaa Rüşenâî, 1350), 75-76.

daha detaylı bilgi vermektedir. Horasan'dan gelip İlhanlı ordusunda sadakatle hizmet eden Mahmud Şah, bir gün şiddetli bir yağmur altında saray kapısında beklerken hükümdarın dikkatini çekmiş ve bu bağlılığı ona büyük lütuflar kazandırmıştır. Hükümdarın teveccühü sonucunda, Mahmud Şah, "İncû" unvanıyla hükümdarın özel mülklerinin idarecisi olarak atanmış ve bu unvan, zamanla onun ismiyle özdeşleşmiştir²⁰. Bu olay, onun İlhanlı yönetimi içindeki siyasi konumunu ve merkezi otoriteyle ilişkisini güçlendiren dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilebilir.

Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yi Hâfız-ı Ebrû ve Zeyl-i Câmî'ü't-Tevârîh-i Reşîdî*'nde Şerefeddin Mahmud Şah'ın Fars bölgesindeki yönetimine dair önemli ayrıntılara yer vermektedir. Bu kaynaklara göre, Mahmud Şah, Emîr Çoban'ın siyasi nüfuzunun en güçlü olduğu dönemde Fars bölgesinin yönetimine atanmış ve yetenekli bir idareci olarak tanınmıştır. Hâfız-ı Ebrû'nun anlatımı, Mahmud Şah'ın "İncû" unvanının kökenine veya bu unvanla üstlendiği görevlere değil, doğrudan onun Fars bölgesindeki yönetici olarak atanmasına ve buradaki faaliyetlerine odaklanmaktadır²¹.

Muhammed Şebânkârê'î, *Mecma'ü'l-Ensâb*'ında Şerefeddin Mahmud Şah'ın kendisinden yaşça büyük bir kardeşi olduğunu ve ailenin Türk kökenli olduğunu belirtmektedir. Bu aile, uzun yıllardır Fars bölgesindeki İncûların idaresinden sorumlu bulunmaktaydı. Mahmud Şah'ın kardeşi Mübârek Şah, bu görevi üstlenen önemli isimlerden biriydi. Dönemin hükümdarı, Fars bölgesinin vergi gelirlerinin yönetimini bu iki Emîre tevdi etmişti. Her iki emîr de liyakatli, saygın ve önemli şahsiyetler olarak tanınmaktaydı. Görev dağılımı gereği, kardeşlerden biri başkentte kalarak hükümdarın hizmetinde bulunurken, diğeri Fars bölgesindeki idari işleri yürütmekteydi. Sahip oldukları servetler ve hizmetkârlar, dönemin standartlarına göre eşsiz bir düzeydeydi. Adaletli ve insafli bir yönetim sergileyerek idari işlerde büyük bir başarı göstermişlerdi. Emîr Mübârek Şah'ın vefatının ardından, Fars bölgesinin idaresi dönemin hükümdarı tarafından Şerefeddin Mahmud Şah'a devredilmiştir²².

Dönemin temel kaynaklarından biri olan *Târîh-i Âl-i Muzaffer*'in yazarı Mahmud Kutubî, Şerefeddin Mahmud Şah'ın Fars'a atanma süreci, nesebi ve kişisel geçmişi hakkında ayrıntılı bilgi sunmamaktadır. Eserde, yalnızca "Emîr Şeyh Ebû İshak'ın Yezd'e Sefer Düzenleme Zikri" başlığı altında, Mahmud Şah'ın Fars bölgesindeki mülkleri ve valilik göreviyle ilgili kısa bilgilere yer verilmiştir²³. Benzer şekilde, dönemin diğer önemli kaynaklarından *Mevâhib-i İlâhî* de "Mahmud Şah İncû'nun Evlatlarının Fars'ı İstilasası" başlığı altında, Mahmud Şah'ın kendisine dair herhangi bir kayıt sunmamaktadır²⁴. Bu durum, söz konusu eserlerin Mahmud Şah'ın şahsi geçmişinden ziyade, hanedanının sonraki süreçteki siyasi ve askeri faaliyetlerine odaklandığını göstermektedir.

Şerefeddin Mahmud Şah'ın Fars yönetimine atanma süreci, ana kaynaklarda farklı şekillerde değerlendirilmiş ve İncûlu Hanedanı'nın kesin kuruluş tarihinin belirlenmesini zorlaştırmıştır. Zerkûb Şirâzî'nin dönemin tanığı olması, verdiği bilgileri önemli bir referans haline getirirken, Muhammed Şebânkârê'î'nin anlatımları da dikkate değerdir. Ancak, Şebânkârê'î Mahmud Şah'ın atama tarihini ve atayan kişiyi açıkça belirtmemektedir. Buna rağmen, İncû ailesinin uzun süredir bölge yönetiminde etkin oldukları yönündeki ifadeleri, Zerkûb Şirâzî'nin belirttiği tarihin güvenilirliğini destekler niteliktedir. Mahmud Şah'ın atanması, onun yalnızca İncû topraklarını yönetmesini değil, aynı zamanda Fars bölgesinde güç kazanmasını da sağlamıştır.

Ebû Sa'îd, hükümdarlık makamına geçtiğinde, Fars bölgesinde yeni bir yönetim düzeni oluşturma çabası içindeydi. Bu doğrultuda, Salgûrlular olarak bilinen Fars Atabeklerinin son lideri Ebeş/Âbiş Hâtûn'un ve Möngke Timur'un kızı, aynı zamanda Kirmân Karahitay yönetici hanedanından Celâlüddîn Suyurgatmış'ın eşi olan Kerduçin Hâtûn'u 719/1319 yılında Fars'ın idaresine getirme kararı aldı²⁵. Ancak, bu atamalar bölgedeki siyasi istikrarı tam anlamıyla sağlayamadı ve Fars, hâlâ farklı güç odaklarının nüfuz mücadelelerine sahne olmaya devam etti. Bu süreçte, Mahmud Şah'ın Fars bölgesindeki özel arazilerle görevlendirilme süreci de bölgenin değişken siyasi yapısı ve güç dengeleri göz önüne alındığında birtakım belirsizlikler içermektedir. O dönemde bölgede hâlâ etkinliğini sürdüren Tîbî Hanedanı, önemli bir siyasi aktör olarak öne çıkmaktaydı. Nitekim 691-725/1291/1292-1325 yılları arasında hanedanın kurucusu Cemâlüddîn İbrâhîm Tîbî, İlhanlı hükümdarı Geyhatu Han'a yüksek bir meblağ ödeyerek, Fars'taki İncû gelirlerini toplama yetkisini elde etti. Bu gelişme, onun İlhanlı yönetimi

²⁰ Mu'înüddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'înî* (telîf-i 816-817h.k), 171.

²¹ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî'ü't-Tevârîh-i Reşîdî*, (Şamil-i vakayî-i 703-781hk), 187; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yi Hâfız-ı Ebrû*, ed. Sadık Seccadî, c. 2 (Tahrân: Miras-ı Mektup, 1375), 260.

²² Şebânkârê'î, *Mecma'ü'l-Ensâb*, 296.

²³ Mahmûd Kutubî, *Târîh-i Âl-i Muzaffer* (Tahrân: İntişârât-i Emîr Kebîr, 1364), 41.

²⁴ Muineddin bin Celaeddin Muhammed Muallim Yezdî, *Mevâhib-i İlâhî der Târîh-i Âl-i Muzaffer* (Tahrân: Kitabhane ve Çaphane-i İkbâl, 1326), 93.

²⁵ Abdulmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf* (Tehrân: Pijûheşgâh-ı 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâlaât-ı Ferhengî, 1383), 344; Henry H. Howorth, *History of the Mongols : From the 9th to the 19th Century* (London: Longmans, Green, and Co., 1927), 687; Türker Uygur, "İlhanlılar Zamanında Şiraz Şehri (1256-1335)", 2019, 265; Özen, *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)*, 180.

nezdinde nüfuz kazanmasına ve zamanla bölgedeki otoritesini artırmasına zemin hazırladı. 705-706/1306'da vefatının ardından yönetim, oğlu İzzeddîn Abdülâzîz'e geçti. Ancak, onun Fars üzerindeki otoritesi doğrudan değil, vekilleri aracılığıyla sağlanıyordu çünkü kendisi ağırlıklı olarak Moğol ordusundaki faaliyetlerine odaklanmıştı. 725/1325'te Tebriz'de idam edilmesi üzerine yönetim, kardeşi Melik Şemsüddîn'e geçti. Fakat aynı yıl onun da ölümüyle birlikte Tîbî Hanedanı tarih sahnesinden çekildi²⁶. Bu gelişmeler, Fars'taki yönetim yapısının hızla değiştiğini ve Mahmud Şah'ın atanmasının bölgede oluşan güç boşluğuyla doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Fars bölgesindeki siyasi dengeler böyle şekillenirken, 725/1325 yılında Fars, İsfahan ve Kirman bölgeleri, Emîr Çoban'ın torunu ve Hasan-ı Küçek'in oğlu olan Emîr Taleş'in idaresine verilmiştir. Emîr Taleş, söz konusu bu toprakların yönetimini Şerefeddin Mahmud Şah'a devretmiş ve böylece Mahmud Şah, bölgedeki hâkimiyetini güçlendirme fırsatı elde etmiştir²⁷. Ayrıca, Melikü'l-İslam'ın çocuklarının yönetimde olduğu dönemde de Mahmud Şah'ın Fars'ta çeşitli arazileri elinde bulundurduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, bölgedeki siyasi yapılanmada Ebû İshak, Mesud Şah, Şemseddin Muhammed ve Gıyaseddin Keyhüsrev gibi isimler de çeşitli alanlara emîr olarak atanmış²⁸, böylece İncûlu Hanedanının bölgedeki etkisi önemli ölçüde artmıştır.

Şerefeddin Mahmud Şah'a söz konusu bölgelerin yönetimi tevdi edilmiş olmakla birlikte, kendisi bu yerlerin idaresini oğullarına devretmiş ve İlhanlı ordugâhına giderek faaliyetlerini orada sürdürmüştür²⁹. Sultaniye'de İlhanlı sarayında bulunduğu dönemde, Şîrâz ve Fars bölgesinin yönetimi, 726/1326 yılı itibarıyla Celâleddîn Mesudşâh'a bırakılmıştır. Ancak, bu yönetim süreci uzun sürmemiş ve 730/1330 yılına gelindiğinde, bölge üzerindeki kontrolün Mahmudşâh'ın diğer oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'e geçtiği kaydedilmiştir³⁰. Şebankare'nin aktardığına göre "Emîr Çoban öldürülünce, emîr-i ulus³¹ makamı ona tevdi edildi ve onun adına düzenlenen fermanlar memleketin her köşesine yayıldı³².

Böylece Şerefeddin Mahmud Şah, Fars, Kirman, Yezd, Kiş, Bahreyn ve İsfahan'dan Fars Körfezi'ne kadar uzanan geniş bir bölgenin yönetimini üstlenerek kısa sürede bölgesel gücünü pekiştirmiştir³³. Ebû Said Bahadır Han nezdinde büyük bir itibara sahip olan Mahmud Şah, yöneticilik yetkinliği ve serveti sayesinde İlhanlı yönetimiyle doğrudan müzakere edebilecek bir konuma ulaşmıştır. Şîraz ve Şebankare'den elde ettiği yıllık 100 tümenlik (1.000.000 dinar) gelir, ekonomik ve siyasi gücünü daha da artırmıştır³⁴. Vezir Gıyaseddin Muhammed'in desteğini arkasına alan Mahmud Şah, divan işlerinde daha bağımsız hareket etme imkânı elde etmiş ve İlhanlı ordusunda önemli bir danışman olarak rol üstlenmiştir. Ayrıca, Vezirin kızı ile oğlu Mesud Şah'ın evliliği, hanedanlar arasında güçlü bir ittifak kurulmasını sağlayarak Mahmud Şah'ın siyasi konumunu daha da sağlamlaştırmıştır³⁵.

Taşrada Güç Mücadelesi

İlhanlı Devleti'nin merkezi otoritesi zayıfladıkça taşra yöneticileri arasındaki güç mücadelesi de giderek daha belirgin hale geldi. Bu bağlamda Şerafeddin Mahmud Şah İncû, Fars bölgesi üzerindeki otoritesini iki temel stratejiyle sağlamlaştırmaya ve genişletmeye çalıştı. İlk olarak, İlhanlı sarayının iç dinamiklerini yakından takip ederek kendi çıkarlarına hizmet eden bir güç dengesi sağladı. İkinci olarak, yerel yönetimi güçlendirerek bölge üzerindeki kontrolünü artıran daha sağlam bir yönetim

²⁶ Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 1350, 73-75; Limbert, *Şiraz in the Age of Hafez: The Glory of a Medieval Persian City*, 28; Akif Rençber, "İlhanlılar İdaresinde Şîrâz (684/1286-735/1335)", *İran Çalışmaları Dergisi* 2, sy 2 (Şubat 2019): 89, <https://doi.org/10.33201>; Türker Uygur, "İlhanlılar Zamanında Şiraz Şehri (1256-1335)", 267; Özen, *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)*, 179-80.

²⁷ Hüseyinkulî Sutûde, *Târîh-i Âl-i Muzaffer*, c. 1-2 (Tehrân, 1385), 74-75; Hâdi Pîrûzân, *Tarih-i İctimai-yi Şiraz der Seddehâ-yi Hefhom ve Heştom-i Hicri* (Tahrân: Neşr-i Hamuş, 1398), 87.

²⁸ Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 1350, 102.

²⁹ Bu uygulama, bu dönemin genel bir geleneği olarak görülmektedir. Bölge hâkimi, kendi çıkarlarını korumak için asla yerleşik bir şekilde bölgede yaşamaz, temsilcileri aracılığıyla yönetimi sürdürürdü. Böylece ordugâha nezaret eder ve orada şekillenen entrikaları etkisiz hale getirmeye çalışırdı. Bkz. Denis Aigle, *Seytere-i İlhanan ber Fars: Kargüzaran-ı Moğul ve Bozorganî İranî*, çev. Zehra Felah Şahrudî (Tahrân: Müessese-i Abî Parsî, İntişarat-ı Pol-i Firuze, 1401), 142.

³⁰ Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 1350, 76.; Türker Uygur, "İlhanlılar Zamanında Şiraz Şehri (1256-1335)", 269.

³¹ İlhanlı Devleti, askerî yönetimi dört büyük Ulus'a bölerek organize etmiş ve her bölgenin en üst düzey komutanına "Emîr-i Ulus" unvanı vermiştir. Bu emîrler, yalnızca askerî liderler olarak değil, aynı zamanda idari otoriteye sahip yöneticiler olarak da devletin yönetim mekanizmasında kritik bir konumda bulunmaktaydılar. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 255; İbrahim Güneş, "İlhanlılarda Eyalet Teşkilatı", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 41, sy. 72 (Eylül 2022): 176.

³² Şebânkâre'î, *Mecma'u'l-Ensâb*, 297.

³³ Özen, *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)*, 180.

³⁴ Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Târîh-i Moğûl (Ez Hamle-i Cengiz tâ Teşkil-i Devlet-i Teymûr)* (Tehrân: Mü'essese-yi İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1388), 411.

³⁵ Şebânkâre'î, *Mecma'u'l-Ensâb*, 297; Kâsım Ganî, *Bahs der Âsâr ve Efkar ve Ahvâl-i Hâfız*, 1:74.

sistemi oluşturdu. Ancak Musafir İnak'ın Ebû Said Bahadır Han tarafından Fars valisi olarak atanması Mahmud Şah'ın otoritesine doğrudan bir meydan okuma anlamına geliyordu.

Bunca güce ve nüfuza erişen Şerefeddin Mahmud Şah, çok geçmeden ciddi bir tehdit ile karşı karşıya kalmıştır. Ebû Said Bahadır Han, Mahmud Şah'ın yerine, en güvendiği adamlarından biri olan Musafir İnak'ı Fars valisi olarak atamıştır³⁶. Farsça kaynakların çoğu, bu atamanın 734/1333-1334 yılında gerçekleştiğini bildirmektedir³⁷. Bu karar, Mahmud Şah'ın bölgedeki hâkimiyetini sarsacak nitelikte olup onun İlhanlı merkezi otoritesiyle olan ilişkilerini yeni bir sınavdan geçirmiştir.

Şebankare'nin anlatımı, Şerefeddin Mahmud Şah'a duyduğu olumlu yaklaşım nedeniyle subjektif bir izlenim taşısa da olayların gelişimine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Rivayete göre, Mahmud Şah'ın oğlu Mesud Şah ile Ebû Said Bahadır Han'ın himayesindeki Musafir İnak arasında bir içki meclisinde anlaşmazlık çıkmıştır. Tartışmanın ardından Musafir İnak, durumu İlhan'a bildirerek onun korumasına sığınmıştır. Bu gelişme karşısında büyük bir öfkeye kapılan Ebû Said, Mahmud Şah'ı sert bir dille azarlamış ve ona hitaben, "İran ve Turan'ı senin ve çocuklarının idaresine bıraktım, ancak oğlun benim huzurumda saygısızlık etmeye cüret ediyor" şeklinde sert sözler sarf etmiştir³⁸. Bu olay, Mahmud Şah'ın İlhanlı merkezi yönetimiyle olan ilişkilerinde kritik bir dönüm noktası olmuş ve onun bölgesel gücünü tehdit eden gelişmelerin başlangıcını oluşturmuştur.

Kaynaklar, Ebû Said'in Fars bölgesinin yönetimini Şerefeddin Mahmud Şah'tan alarak Musafir İnak'a devrettiği konusunda hemfikirdir. Hâfız-ı Ebrû'nun aktardığına göre Mahmud Şah, Şiraz, Şebankare ve Fars'a bağlı bölgelerdeki özel mülklerden yılda yüz tümenlik yüksek bir gelir elde etmekteydi. Ancak yönetimin Musafir İnak'a devredilmesi, onun hem mali gücünü zayıflatmış hem de bölgesel nüfuzunu sarsmıştır. Bu durum karşısında Mahmud Şah, atamaya boyun eğmek yerine, Musafir İnak'a karşı ordugâhta bir suikast planlamış ve onu etkisiz hale getirmeye yönelik bir girişimde bulunmuştur³⁹. Mahmud Şah'ın Musafir İnak'a karşı düzenlediği suikast girişimi, yalnızca bireysel bir hamle olmayıp, dönemin önde gelen emîrleri tarafından da desteklenmiştir. Bu komploya, Mahmud Şah'ın oğlu Celâleddin Mesud Şah ile birlikte, önemli devlet adamlarından Muhammed Bik, Mahmud bin İsen Kutluğ, Muhammed Pîlten, Eretna ve Sultan Şah bin Nikrûz da katılmıştır⁴⁰. Bu olay, Mahmud Şah'ın yalnızca bölgesel bir yönetici olmanın ötesine geçerek, İlhanlı sarayında ne derece etkili bir figüre dönüştüğünü göstermektedir.

Emîr Musafir İnak, Şah Mahmud İncû ve müttefik emîrlerin askeri bir güçle kendisini hedef aldığını öğrendiğinde, gizli bir yoldan kaçarak İlhan Ebû Said'in sarayına sığınmıştır. Ancak Mahmud İncû ve destekçileri, onu takip ederek doğrudan Ebû Said'in sarayına yönelmiş ve Musafir İnak'ın kendilerine teslim edilmesini talep etmiştir. Gerilim, doğrudan hükümdarın sarayına yapılan bir baskına dönüşmüş ve saray duvarlarına kadar ok atılmıştır. Olaylar, Musafir İnak'ın teslim edilmesine ramak kala, Hâce Lü'lü, Emîr Sargan bin Emîr Çoban ve hükümdarın yakın çevresindeki hizmetkârların müdahalesiyle seyrini değiştirmiştir. Gelen destek kuvvetleri, sarayın savunmasını sağlayarak Mahmud İncû ve müttefiklerinin girişimini başarısızlığa uğratmış böylece isyan girişimi kontrol altına alınmıştır⁴¹.

Ebû Said, suikast girişimine karışan tüm isyancıların idam edilmesini emretmişse de Vezir Gıyaseddin Muhammed'in müdahalesi sayesinde bu karar iptal edilmiştir. Bunun yerine, suikast girişiminin liderleri çeşitli bölgelere sürgün edilerek kalelerde hapsedilmişlerdir. Emîr Mahmud İsen Kutluğ Horasan'a, Sultan Şah bin Nikrûz Sircan Kalesi'ne, Emîr Muhammed Pîlten Bem Kalesi'ne, Emîr Muhammed Kuşçî Natanz Kalesi'ne, Emîr Şerefeddin Mahmud Şah İncû İsfahan'daki Taberek Kalesi'ne gönderilmiş, oğlu Celâleddin Mesud Şah ise Anadolu'ya, dönemin güçlü figürlerinden Emîr Şeyh Hasan-ı Bozorg'un yanına sürgün edilmiştir. Bu isimler, Ebû Said'in ölümüne kadar hapis hayatı yaşamışlardır. Ancak, Vezir Gıyaseddin Muhammed'in çabalarıyla Mahmud Şah İncû kısa süre içinde hükümdarın takdirini kazanmış ve serbest bırakılarak ordugâhta ikamet etmesine izin verilmiştir. Öte yandan, Mesud Şah Anadolu'da serbest bırakılmış, ancak Emîr Şeyh Hasan-ı Bozorg'un

³⁶ Mîrhând, *Ravzâtü's-Safâ*, ed. Dr. Abbas Zeryâb, c. 4-5-6 (Tahran: İntişârât-ı İlmî, 1373), 972; Firdevs Özen, "İlhanlı Devleti'nin Son Hükümdarı Ebû Sa'îd Bahâdır Han'ın Emîr Çoban'ın Ölümünden Sonraki Faaliyetleri ve Ölümü (728-736/1327-1335)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 74 (2022): 273.

³⁷ Zerkûb Şirâzî, *Şîrazname*, ed. İsmail Vaiz Cevadî (Tahran: İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran, 1350), 103-4.; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârîh-i Reşîdî*, (Şamil-i vakay'ı 703-781hk), 187.; Abdurrezzak Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, 1:128.; Aştîyânî, *Târîh-i Moğûl* (Ez Hamle-i Cengiz tâ Teşkil-i Devlet-i Teymûr), 411.; Kâsım Ganî, *Bahs der Âsâr ve Efkar ve Ahvâl-i Hâfız*, C. I:75.

³⁸ Şebânkârê, *Mecma'u'l-Ensâb*, 296-97.; Aigle, *Seytere-i İlhanan ber Fars: Kargüzaran-ı Moğul ve Bozorganî İranî*, 162.

³⁹ Sheila S. Blair, "The Coins of the Later Ilkhanids: A Typological Analysis", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 26, sy .3 (1983): 309.

⁴⁰ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârîh-i Reşîdî*, (Şamil-i vakay'ı 703-781hk), 187.; Abdurrezzak Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, 1:128.

⁴¹ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârîh-i Reşîdî*, (Şamil-i vakay'ı 703-781hk), 187.; Kâsım Ganî, *Bahs der Âsâr ve Efkar ve Ahvâl-i Hâfız*, 1:75.

yanında nâib olarak kalmaya devam etmiştir. Mesud Şah, Ebû Said'in ölümüne kadar Anadolu'da kalarak fiilen Emîr Şeyh Hasan-ı Bozorg'un himayesi altında siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür⁴².

Emîr Musafir İnak, Fars'taki görevine başlamak üzere yola çıkmış; ancak Şah Mahmud İncü'nün oğlu Melik Gıyâseddin Keyhüsrev, bu atamayı kabul etmeyerek çeşitli engeller çıkarmıştır. Keyhüsrev, Musafir İnak'ın Şîraz'a girişine müsaade etmemiş ve onun şehir dışında kalmasına zorlamıştır. 13 Rebîülâhîr 736'da (30 Kasım 1335), İlhan Ebû Said'in vefat etmesi üzerine Keyhüsrev durumu fırsat bilerek harekete geçmiş, Musafir İnak'ı yakalayarak hapsedmiş ve bir süre sonra onu başkente göndermiştir⁴³.

Taht Oyunları

Bağdat seferi sırasında Ebû Said Bahadır Han, Deşt-i Kıpçak hâkimi Özbek Han'ın Arrân ve Azerbaycan'a saldırdığı haberini aldı. Bunun üzerine, Vezir Gıyaseddin Muhammed'e düşmanı püskürtme emri verdi. Aldığı talimat doğrultusunda vezir, büyük bir orduyla Karabağ'a hareket etti. Bu süreçte Ebû Said de sefere katılmak için geri dönerek Karabağ'da vezirin ordusuyla birleşti. Ancak sefer sırasında Karabağ'da hastalanan hükümdar, kısa süre sonra Şirvan sınırında 736/1335'te hayatını kaybetti⁴⁴.

Ebû Said'in ölümü, İlhanlı Devleti'nde büyük bir siyasi boşluk yaratmış ve hanedanın geleceğini belirsiz hale getirmiştir. Tahtın doğrudan bir varisinin olmaması, yönetici sınıfı hızla bir çözüm arayışına itmiştir. Tek umut, hükümdarın eşi Dilşâd Hatun'un doğmamış çocuğuydu; ancak mevcut siyasi istikrarsızlık ve Altın Orda Hükümdarı Özbek Han'ın saldırıları, devletin acil bir şekilde bir hükümdar seçmesini zorunlu kılmıştır. Bu kritik süreçte, Vezir Gıyaseddin Muhammed, Ökrenc, Artukşah b. Alku ve Suyurgan'ın katılımıyla yapılan istişareler sonucunda, Arık Buka soyundan gelen Arpa Han'ın İlhanlı tahtına çıkarılması kararlaştırılmıştır⁴⁵. Bazı kaynaklar, Ebû Said'in vefat ettiği gece, Vezir Gıyaseddin Muhammed ve Şerefeddin Mahmud Şah'ın hükümdarın yanında bulunduğunu aktarmaktadır. Tahtın boş kalmasıyla ortaya çıkan siyasi krizin derinleşmesini önlemek için hızla harekete geçmeleri gerekiyordu. Bu doğrultuda, devlet erkânının acil istişareleri neticesinde, 18 Rebîü'l-Ahîr 736 (5 Aralık 1335) tarihinde Karabağ'da toplanan meclis, İlhanlı tahtına Arık Buka soyundan gelen Arpa Han'ı çıkarmaya karar vermiştir⁴⁶. Bu tercih, mevcut kriz ortamında İlhanlı tahtının boş kalmasını engellemek ve siyasi istikrarı sağlamak amacıyla alınmış stratejik bir karardır.

Başka bir rivayete göre Ebû Said, ölümünden önce Hülegü Han soyundan uygun bir aday bulunamaması durumunda, İlhanlı tahtına Arpa'nın geçirilmesi yönünde bir vasiyette bulunmuştu. Özbek Han'a karşı sefere çıkan Ebû Said'in sağlık durumu giderek kötüleştiğinde, Vezir Gıyaseddin Muhammed, ordugâhta bulunan Arpa Han ile görüşmek için bir haberci gönderdi. Bu görüşme kısa sürede gerçekleşmiş ve taraflar taht meselesini müzakere etmişlerdir. O gece, Ebû Said'in vefatıyla birlikte tahtın boş kalması, yönetici sınıfını hızlı bir şekilde karar almaya zorlamıştır. Bu çerçevede, Vezir Gıyaseddin Muhammed, Ebû Said'in yerine Arpa Han'ı halef olarak ilan etmiş ve ertesi gün düzenlenen geleneksel Moğol töreniyle hatunlar, emîrlar ve devlet erkânının onayıyla Arpa, Karabağ-Arrân'da resmen İlhanlı tahtına çıkmıştır⁴⁷.

Mecmaü'l-Ensâb'da aktarılan başka bir rivayete göre Ebû Said, ölümünün yaklaştığını fark ettiğinde, "Eğer ecelimiz gelip çatarsa, Tuluy'un soyundan olan ve Arpa adıyla bilinen şehzadeyi tahtıma varis kıldım; onu tahta çıkarınız," şeklinde bir vasiyette bulunmuştur. Bu ifadeler, orada bulunan Emîr Şerefeddin Mahmud Şah'ın dikkatini çekmiş ve onun Vezir Gıyaseddin Muhammed'in bu vasiyeti gerçekleştirme niyetini fark etmesini sağlamıştır. Emîr Mahmud Şah, Arpa'yı yakından tanıyor ve ona güven duyuyordu. Bu doğrultuda, bir gece yarısı Arpa'nın evine giderek onu bizzat haberdar etmiş ve kendisiyle gelmesini istemiştir. Arpa, başlangıçta tereddüt etse de Emîr Mahmud Şah tarafından sakinleştirilmiş ve yanına kılıcını alarak yola koyulmuştur. Ebû Said'in çadırına vardıklarında, Sultan'ın annesi Hacı Hatun ve kız kardeşi Satı Bik de Arpa'ya bağlılıklarını sunarak ona biat etmişlerdir. Ertesi gün Ebû Said'in ölüm haberi ilan edilmiş, ardından yapılan resmî törenlerle Cuma hutbesi

⁴² Sutûde, *Târîh-i Âl-i Muzaffer*, 1-2:75.; Hac Mirza Hasan Hüseyinî Fesâî, *Farsname-i Nasrî*, 1-2:291.; Aliç, "İran'da İncü Hanedanı (Âl-i İncü / İncülular) (1325-1357)", 383. ; Kâsım Ganî, *Bahs der Âsâr ve Efkar ve Ahvâl-i Hâfız*, 1:75.; Aigle, *Seytere-i İlhanan ber Fars: Kargûzaran-ı Moğul ve Bozorganî İranî*, 163.; Spuler, *İran Moğolları : Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, 143.; Hüseyin Peyrovi Milâni, "Ebû Said Bahadır Han (1316-1335)" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1971), 160.

⁴³ Şîrazî, *Şîrâzname/Cevadî*, 104. ; Firdevs Özen, "İlhanlı Devleti'nin Yıkılışı (1335-1350)" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2021), 264,265.; Akif Rençber, "İlhanlılar İdaresinde Şîrâz (684/1286-735/1335)", *İran Çalışmaları Dergisi* 2, sy 2 (Şubat 2019): 97-98.,; Türker Uygur, "İlhanlılar Zamanında Şîraz Şehri (1256-1335)", 270.

⁴⁴ Hasan Pîrniya ve Abbas İkbâl Aştîyânî, *Tarih-i İran ez Âğaz ta İnkıraz-ı Silsile-i Kacariyye* (Tahran: Neşriyat-ı Heyyam, 1380), 541.; Necm Ebûbekr Kutbî Eherî, *Târîh-i Şeyh Uveys (Ceride)*, ed. İrec Efşâr (Tebriiz: İntişarat-ı Sotûde, 1388), 217.

⁴⁵ Kutbî Eherî, *Târîh-i Şeyh Uveys (Ceride)*, 217.; Pîrniya ve Aştîyânî, *Tarih-i İran ez Âğaz ta İnkıraz-ı Silsile-i Kacariyye*, 542.

⁴⁶ Aigle, *Seytere-i İlhanan ber Fars: Kargûzaran-ı Moğul ve Bozorganî İranî*, 167-68.

⁴⁷ Mîrhând, *Ravzâtü's-Safâ*, 4-5-6:974; Özen, *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)*, 47.

Arpa Han adına okutulmuş ve kendisine “Sultan Muizzü’l-dünya ve’l-din Mahmud” unvanı verilmiştir⁴⁸.

Arpa Han, tahta çıktıktan sonra Altın Orda tehdidine karşı hızla harekete geçti ve yönetimini sağlamlaştırmak adına çeşitli adımlar attı. Kış şartlarına rağmen Derbend’e düzenlediği seferde, Özbek Han’ın ordusuna karşı zafer kazandı ve İlhanlı topraklarının güvenliği açısından büyük bir rol oynadı. Hülegü Han soyundan gelmemesi nedeniyle taht üzerindeki iddiasını güçlendirmek için Ölceytü Han’ın kızı Satı Bik ile evlendi ve böylece hanedan içindeki konumunu sağlamlaştırmaya çalıştı. Öte yandan, Ebû Said’in eşi Bağdat Hatun’un hükümdarı zehirlediği ve Altın Orda ile gizli yazışmalar gerçekleştirdiği iddiaları, Arpa Han’a saray içindeki muhaliflerini etkisiz hale getirme fırsatı sundu. Onun emriyle Bağdat Hatun idam edildi⁴⁹ ve böylece İlhanlı sarayındaki siyasi dengeler, Arpa Han’ın otoritesini pekiştirecek şekilde yeniden şekillendi.

Arpa Han, taht üzerindeki otoritesini pekiştirme yönündeki adımlarına devam etmiş ve bu doğrultuda kritik bir karar almıştır. Devletin en nüfuzlu ve servet sahibi emîrlerinden biri olan, halk arasında “zamanın Karun’u” olarak anılan Said Şerefeddin Mahmud Şah İncü’yu, herhangi bir istişare yapmadan idam ettirmiştir (736 receb / 1336 şubat). Bu infazın gerekçesi olarak, Mahmud Şah’ın Hülegü Han’ın oğlu Konkurtay’ın soyundan gelen bir şehzadeyi koruma altına aldığı ve onu İlhanlı tahtına çıkarmayı planladığı iddiaları öne sürülmüştür⁵⁰. Arpa Han, yalnızca Konkurtay’ın soyundan gelen şehzadeyi değil, Hülegü Han’ın neslinden olan diğer iki şehzadeyi de idam ettirerek taht üzerindeki olası rakiplerini ortadan kaldırmıştır. Bunun yanı sıra, Mâverâünnehir’den gelen ve Ögedey Han’ın soyuna mensup olduğu bilinen Şehzade Tukul Kutluğ, düşmanlarından kaçarak Mahmud Şah’a sığınmak istemiştir. Ancak bu girişim herhangi bir sonuç doğurmamış ve şehzade, iki oğlu ile birlikte diğer hanedan mensuplarıyla aynı kaderi paylaşarak öldürülmüştür⁵¹.

Şebankâreî, Şerefeddin Mahmud Şah’ın ölümüne giden süreci farklı bir perspektiften ele alarak olayları farklı bir bağlamda değerlendirmiştir. Ona göre, Emîr Şerefeddin Mahmud Şah, Arpa Han’ın devleti için büyük çaba sarf etmiş ve başkentte görevini sadakatle yerine getirmiştir. Ancak, onun yükselişini ve etkisini kıskanan bazı kişiler, vezirle arasını açmak için çeşitli fitneler yaymışlardır. Bu grup, Emîr Şerefeddin’e vezirin artık kendisine güvenmediğini söylerken, vezire de emîrin ona karşı saygısızlık ettiği yönünde iddialarda bulunmuştur. Arpa Han’a ise, Emîr Şerefeddin’in Özbek Han ile haberleştiği, Anadolu’da Şeyh Hasan ile irtibat kurduğu ve hatta Ebû Said’in dayısı Emîr Ali Paşa ile gizli bir ittifak içinde olduğu yönünde iftiharlar taşınmıştır. Bu tür entrikalar, Şerefeddin Mahmud Şah’ın konumunu sarsmış ve onun ölümüne giden süreci hızlandırmıştır⁵².

Yaşanan gelişmeler ve Emîr Şerefeddin Mahmud Şah hakkında çıkan söylentiler nedeniyle Arpa Han ve veziri, zamanla Mahmud Şah’a karşı güvenlerini yitirdikleri görülmektedir. Dönemin yönetim anlayışı gereği, hükümdarın bir kişiden şüphelenmesi, genellikle o kişinin sonunu hazırlayan bir durum olarak kabul edilirdi. Bu bağlamda Arpa Han, bir Türk askerine Emîr Şerefeddin’i ortadan kaldırma emri vermiştir. Suikastı gerçekleştirecek kişi, kendisini vergi tahsildarı olarak tanıtarak Emîr Şerefeddin’in yanına gitmiş ve vergilerle ilgili bir görevle gönderildiğini söylemiştir. Bu hileli yaklaşıma tepki gösteren Emîr Şerefeddin, herhangi bir tehdit sezmeden cevap vermiştir. Ancak, tahsildar kılığındaki suikastçı, ani bir hamleyle onu öldürmüştür. Cinayet sonrası suikastçı, vezirin huzuruna çıkıp, “Emîr Şerefeddin Mahmud, Arpa Han’ın emriyle öldürüldü,” bilgisini paylaşmıştır. Vezir, bu gelişmeden habersiz olduğu için büyük bir şaşkınlık yaşamış ve “Onu tahta çıkarmak için uğraşan birine böyle vefasızlık ettiyse, bizim akıbetimiz ne olur?” diyerek endişesini dile getirmiştir⁵³. Şebankâreî, bu olayı aktarırken, Emîr Şerefeddin’in ölümüne duyduğu üzüntüyü vurgulamış ve onun uğradığı akıbeti kaderin bir cilvesi olarak değerlendirmiştir.

Şerefeddin Mahmud Şah’ın öldürülmesi, Vezir Gıyaseddin’in de ifade ettiği gibi, kendisini bu mevkiye taşıyan birine karşı

⁴⁸ Şebânkâre’î, *Mecma’u’l-Ensâb*, 293-94.

⁴⁹ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi’ü’t-Tevârîh-i Reşîdî*, (*Şamil-i vakay’-i 703-781hk*), 191.; Şebânkâre’î, *Mecma’u’l-Ensâb*, 296. ;Kâsım Ganî, *Bahs der Âsâr ve Efkar ve Ahvâl-i Hâfız*, 1:76.; Kutbî Eherî, *Târîh-i Şeyh Uveys (Ceride)*, 217-18.; Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü’t-Tevârîh*, 1:50.; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü’s-Siyer fî Ahbârî Efrâdî’l-Beşer*, 3:222.; Özen, “İlhanlı Devleti’nin Yıkılışı (1335-1350)”, 51.;

⁵⁰ Abdurrezzak Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn ve Mecma’-ı Bahreyn*, 1:155.; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü’s-Siyer fî Ahbârî Efrâdî’l-Beşer*, 3:223.; Hac Mirza Hasan Hüseyin Fesaî, *Farsname-i Nasirî*, 1-2:292.; Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü’t-Tevârîh*, 1:51.; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi’ü’t-Tevârîh-i Reşîdî*, (*Şamil-i vakay’-i 703-781hk*), 192.; Zeyneb Musevî, “Uvzâ’-i İctimâî ve Ferhengî-yî Fârs der Ahd-i Âl-i İncû” (*Payanname-i karşınası-yi Erşed, Dânişgâh-ı Şehîd Çâmrân-ı Ahvaz*, 1390), 16-17.

⁵¹ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi’ü’t-Tevârîh-i Reşîdî*, (*Şamil-i vakay’-i 703-781hk*), 192.; Özen, “İlhanlı Devleti’nin Yıkılışı (1335-1350)”, 52.

⁵² Muhammed b. ‘Ali b. Muhammed Şebânkâre’î, *Mecma’u’l-Ensâb (Hânedanlar Târîhi)*, çev. Fahri Unan (Ankara: TTK Yayınları, 2021), 255-56.

⁵³ Şebânkâre’î, *Mecma’u’l-Ensâb*, 298-99.; Ebû’l-Fazl Nebeî, eserinde tarihçi Ebûbekr El-Kutbî’den aktardığı bilgilere dayanarak, Şerefeddin Mahmud Şah’ın idamının arkasındaki sebebin, Gıyaseddin Muhammed Reşîdî ile vezirlik makamı konusunda yaşadığı rekabete bağlamaktadır. Ebû’l-Fazl Nebeî, *Çûpâniyân, der Târîh-i İlhanîyân yâ Târîh-i Âl-i Çûpân* (Tehrân: Çaphane-i Daniş-î İmrüz, 1352), 237.; Kutbî Eherî, *Târîh-i Şeyh Uveys (Ceride)*, 218.

sergilenen bu tutumun hayret verici olduğunu ortaya koymaktadır. Dönemin en zengin ve itibarlı emîrlerinden birinin, yalnızca söylentilere dayanarak idam edilmesi, tarihî gerçeklik bağlamında ikna edici görünmemektedir. Bununla birlikte, Şeyh Hasan-ı Küçük ile mektuplaştığı ve Emîr Ali Padişah ile bir ittifak kurduğu iddiaları gibi suçlamalar, oldukça ciddi niteliktedir ve bu durum, Şabankâreî'nin anlatımına belirli bir gerçeklik zemini sağlamaktadır. Ancak, Şabankâreî'nin aktarımındaki duygusal ton ve dini içerikli söylemler, olayları tarihî bir gerçeklikten çok ahlaki bir çerçevede ele aldığı izlenimini vermektedir. Bu durum, anlatının subjektif bir perspektife dayandığını düşündürmektedir.

Arpa Han'ın Ebû Said tarafından ölüm anında varis olarak ilan edilmesi ve Şerefeddin Mahmud Şah'ın onu önceden tanıyıp dostane ilişkiler kurduğu iddiası, Mahmud Şah'ın başka taht adaylarıyla da temas kurmuş olabileceğini düşündürmektedir. Her iki anlatımda da vurgulanan suçlamalar, onun idamına giden sürecin temel gerekçesi olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan, Arpa Han'ın hanedan içindeki konumunun zayıf olması ve taht üzerindeki meşruiyet sorunu, rakip unsurların tehdit oluşturduğu bir ortam yaratmıştır. Bu çerçevede, Şerefeddin Mahmud Şah'ın sahip olduğu ekonomik ve sosyal gücün potansiyel bir risk olarak görülmesi, onun tasfiyesini siyasi açıdan mantıklı bir hamle haline getirmiştir.

از آن کافتاب فلک بود چرخ ز روی زمین سایه برداشت

جهان را همان يك جوانمرد بود حسد برد گردون و نگذاشت

Güneş gibi bir yıldızdı gök kubbede, Yeryüzünden gölgeyi çekip aldı o.

Dünya için bir tek yiğit adamdı o, Kışkandı felek, bırakmadı.⁵⁴

Şerefeddin Mahmud Şah İncü, idam edildiğinde oğulları Cemaleddin Ebû İshak ve Mesud Şah İncü Tebriz'de bulunmaktaydılar. Babalarının idam haberini aldıktan sonra Mesud Şah İncü Anadolu'ya (Rum'a)⁵⁵ geçerek Şeyh Hasan-ı Bozorg'un yanına sığınmıştır. Ebû İshak İncü ve Şemseddin Muhammed ise Diyarbakır'a giderek Ali Padişah'a iltica etmiştir.⁵⁶

Daha önce de belirtildiği gibi, Arpa Han taht üzerindeki konumunu tam anlamıyla güçlendirememiştir. Kısa süre içinde, ona karşı hoşnutsuzluk duyan grupların etkisi artmış ve bu durum, siyasi dengelerin aleyhine dönmesine neden olmuştur. Bu çerçevede, Ebû Said'in dayısı Emîr Ali Padişah öncülüğünde bir muhalefet cephesi şekillenmiş, Baydu Han'ın torunlarından Musa bin Ali rakip hükümdar olarak ilan edilmiştir⁵⁷. Böylelikle, Arpa Han'ın meşruiyetine doğrudan meydan okuyan bir karşı hareket oluşmuş ve İlhanlı tahtı üzerindeki mücadele yeni bir boyut kazanmıştır.

Emîr Ali Padişah, Baydu'nun torunlarından Musa Han'ı İlhanlı tahtına çıkararak siyasi gücünü pekiştirdikten sonra, ordusuyla Diyarbakır'dan Azerbaycan'a doğru ilerledi. 17 Ramazan 736 (29 Nisan 1336) tarihinde Çağatu Nehri kıyısında gerçekleşen savaşta, Arpa Han'ın kuvvetlerine ağır bir yenilgi yaşatarak İlhanlı yönetiminde yeni bir dönemin kapısını araladı. Bu savaşta, Arpa Han'ın ordusu dağılırken, Vezir Hâce Gıyaseddin Muhammed de mağlup edilerek gücünü kaybetti. Kaçmaya çalışan Arpa Han, Zencan civarında yakalanarak Emîr Ali Padişah tarafından, daha önce babaları öldürülen Şerefeddin Mahmud Şah'ın oğullarına teslim edildi. Babasının intikamını almak isteyen Emîr Celaeddin Mesud Şah, kısas ilkesine dayanarak, 3 Şevval 736 (15 Mayıs 1336) tarihinde Arpa Han'ı infaz etti⁵⁸.

Mahmud Şah İncü'nün idamı, hanedan açısından büyük bir kayıp olmasına rağmen, İncülular siyasi ve toplumsal nüfuzlarını korumayı başarmışlardır. Bu durum, hanedanın yalnızca bölgesel bir yönetici zümre olmanın ötesinde, İlhanlı dağılma sürecinde belirleyici bir güç olarak varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Arpa Han'ın infazıyla sonuçlanan gelişmeler, İncüluların siyasi meşruiyetlerini muhafaza etme yeteneklerini gözler önüne sermektedir. Tüm bu süreçler, hanedanın dönemin karmaşık siyasal atmosferinde etkin bir aktör olarak hareket ettiğini ve bölgesel güç mücadelesinde hâlâ önemli bir

⁵⁴ Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 1350, 102.

⁵⁵ Celayirli Şeyh Hasan-ı Bozorg'un Anadolu valiliği yaptığı dönemde, Anadolu şu sancaklardan oluşmaktaydı: Aksaray, Niğde, Kayseri, Sivas, Ankara, Bayburt, Gümüşhane, Erzurum, Amasya ve bu bölgeye bağlı olarak Sinop, Samsun, Şarkî Karahisar, Çorum ve Tokat. Ş. Cem Tuysuz, "İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2004), 172.

⁵⁶ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî'ü't-Tevârîh-i Reşîdî*, (*Şamil-i vakayî-i 703-781hk*), 192.; Yahyâ b. Abdullatîf el-Hüseynî el-Kazvînî, *Kitâb-ı Lübbü't-Tevârîh*, ed. Seyyid Celâlüddîn Tehrânî (Tehrân: matbaa-i Yemînî, 1314), 159-60.; Hac Mirza Hasan Hüseyinî Fesaî, *Farsname-i Nasirî*, I-II:292.; Kâsım Ganî, *Bahs der Âsâr ve Efkar ve Ahvâl-i Hâfız*, 1:76.; Kadî Ahmed Gaffârî Kazvînî, *Târîh-i Cihân Ârâ* (Tahrân: İntişârât-ı Kitâbfuruşî-yi Hâfız, 1963), 221.; Pîrniya ve Aştîyanî, *Tarih-i İran ez Âğaz ta İnkıraz-ı Silsile-i Kacarîyye*, 542.; Fasîhî Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, ed. Mahmûd Farruh, c. 3 (Meşhed: Kitâbfuruşî-i Bâstân, 1339), 47.

⁵⁷ Kâsım Ganî, *Bahs der Âsâr ve Efkar ve Ahvâl-i Hâfız*, 1:82.; Spuler, *İran Moğolları : Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, 145.; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017), 288.; Özen, "İlhanlı Devleti'nin Yıkılışı (1335-1350)", 53.; Pîrniya ve Aştîyanî, *Tarih-i İran ez Âğaz ta İnkıraz-ı Silsile-i Kacarîyye*, 542.

⁵⁸ Fasîhî Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, 3:47-48.; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî'ü't-Tevârîh-i Reşîdî*, (*Şamil-i vakayî-i 703-781hk*), 196.; Sutûde, *Târîh-i Âl-i Muzaffer*, 1-2:77.; Mir Muhammed b. Seyyid Burhaneddin Havendşah (Mirhand), *Târîh-i Ravzâtü's-Safâ*, c.5 (Tahrân: İntişârât-ı Hayyam, 1339), 539-40.; Aigle, *Seytere-i İlhanan ber Fars: Kargüzaran-ı Moğul ve Bozorganî İranî*, 170-71.; Hac Mirza Hasan Hüseyinî Fesaî, *Farsname-i Nasirî*, 1-2:293.; Kutbî Eherî, *Târîh-i Şeyh Uveys (Ceride)*, 220.; Özen, "İlhanlı Devleti'nin Yıkılışı (1335-1350)", 65.

konumda bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Musa Han, tahtta çok kısa bir süre kalmış ve birkaç ay içinde yönetimi son bulmuştur. Şevval 736'da (Mayıs 1336) başlayan yönetimi, Zilhicce'nin 14'ünde (Temmuz 1336) son bulmuştur. Bu ani düşüşün temel sebebi, güçlü emîrlerin hızla ona karşı cephe alması olmuştur. Özellikle iki önemli figür, Musa Han'ın meşruiyetine karşı çıkmış ve onu devirmeye yönelik hareket başlatmıştır. Bunlardan ilki, Anadolu topraklarını yöneten Emîr Hüseyin'in oğlu Emîr Şeyh Hasan-ı Bozorg, diğeri ise 732'den (1332) itibaren Ermenistan ve Diyarbekir'i yöneten Emîr Sutay'ın oğlu Hacı Tuğay'dır⁵⁹.

Emîr Şeyh Hasan-ı Bozorg, İlhanlı tahtında Musa Han'ın zayıf yönetimine karşı bir alternatif oluşturmak amacıyla, Hülagü Han'ın torunlarından Muhammed Han'ı hükümdarlık için aday gösterdi. Bu hamleyle hem kendi siyasi gücünü pekiştirmeyi hem de İlhanlı hanedanına dayalı meşru bir yönetimi yeniden tesis etmeyi hedefledi. Muhammed Han'ın liderliğinde bir yönetim oluşturmak isteyen Şeyh Hasan-ı Bozorg, güçlü bir orduyla Azerbaycan'a doğru harekete geçti⁶⁰. Zilhicce 736'da (Temmuz 1336), İlhanlı taht mücadelesinde belirleyici bir an yaşandı. Musa Han ve Muhammed Han'a bağlı ordular Aladağ civarında karşı karşıya geldi. Bu çatışmanın, tarafların siyasî kaderini tayin edecek nitelikte belirleyici bir mücadele olacağı aşikârdı. Savaşın ilk safhasında Musa Han üstünlük sağladı ve Muhammed Han mağlup düştü. Muhammed Han, savaş alanından kaçmayı planlarken, Emîr Şeyh Hasan-ı Bozorg'un, Musa Han'ın en önemli destekçilerinden biri olan Emîr Ali Padişah'ı öldürmesi, savaşın gidişatını tamamen değiştirdi⁶¹. Musa Han, Aladağ'daki yenilginin ardından, siyasi konumunun giderek zayıfladığını fark ederek, içinde bulunduğu kargaşadan kurtulmak amacıyla Bağdat'a kaçtı. Onun kaçıışı, taht mücadelesinde belirleyici bir dönemeç oldu. Bu durumdan faydalanan Emîr Şeyh Hasan-ı Bozorg, Muhammed Han'ı Tebriz'e getirerek resmen İlhanlı tahtına oturttu⁶². Ancak, Muhammed Han'ın hükümdarlığı sembolik bir karakter taşıyordu; asıl güç ve yönetim yetkisi tamamen Emîr Şeyh Hasan'ın elinde bulunuyordu. Böylelikle, İlhanlı Devleti, nominal bir hükümdarın gölgesinde, fiilen güçlü emîrlerin hâkimiyetinde ilerleyen bir döneme girdi.

Aladağ'daki savaşta sergilediği üstün başarılar sayesinde Mesud Şah İncû, yeni yönetimde önemli bir konuma yükseltilmiştir. Emîr Şeyh Hasan-ı Bozorg, Hâce Reşidüddin Fazlullah'ın ailesine özel bir ilgi göstererek onları himaye etmiş ve çeşitli lütuflarda bulunmuştur. Bu çerçevede, Hâce Reşidüddin'in oğlu Hâce Gıyaseddin Muhammed'in damadı olan Emîr Celaledin Mesud Şah İncû ve yeğeni Hâce Muhammed Zekeriya, Muhammed Han'ın vezirlik görevine getirilmişlerdir⁶³. Bu gelişme, Mesud Şah İncû'nun askeri başarılarının yanı sıra siyasi ve bürokratik süreçlerde de etkin bir aktör haline geldiğini ortaya koymaktadır. Onun vezirlik makamına getirilmesi, sadece şahsi kabiliyetlerinin değil, aynı zamanda dönemin siyasi ilişkiler ağı içinde stratejik bir konuma sahip olduğunun bir göstergesidir. İlhanlı yönetiminde yetki paylaşımının sıkça rastlanan bir uygulama olduğu düşünüldüğünde, Mesud Şah İncû'nun bu atamayla hanedanını daha güçlü bir konuma taşıdığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

İlhanlı Devleti'nin çöküşü, merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte bölgesel hanedanların meşruiyet arayışlarını ve yeni güç dengelerinin oluşumunu da hızlandırmıştır. Bu bağlamda, İncû Hanedanı, özellikle Mahmud Şah İncû'nun liderliğinde, taşrada özerklik kazanmaya çalışan bir siyasi yapı olarak dikkat çekmiştir. Başlangıçta İlhanlı otoritesine bağlı bir taşra yöneticisi olarak hareket eden Mahmud Şah, zamanla kendi iktidarını güçlendirme çabasına girmiş ve bu süreç onu hem rakip emîrlerle hem de merkezi yönetimle doğrudan karşı karşıya getirmiştir. Büyük bir servet ve siyasi nüfuz edinerek dönemin en etkili aktörlerinden biri hâline gelen Mahmud Şah, İlhanlı Devleti'nin dağılmasıyla ortaya çıkan taht mücadelesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Mahmud Şah İncû'nun Arpa Han'ı destekleyerek İlhanlı taht mücadelesine doğrudan müdahil olması, hanedanının uzun vadeli gücünü tahkim etmeye yönelik stratejik bir girişim olarak değerlendirilebilir. Ancak Arpa Han, taht üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmeye çalışırken, Mahmud Şah'ın hem taşradaki artan nüfuzunu hem de saraydaki etkinliğini bir tehdit olarak algılamış ve onu ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Bu tasfiye süreci, yalnızca Mahmud Şah'ın şahsî hatalarına indirgenemez; aksine, İlhanlı sonrası İran'da siyasi güç mücadelelerinin ne denli çetin olduğunu ve bölgesel aktörlerin kaderlerinin bu mücadeleler tarafından nasıl belirlendiğini açıkça göstermektedir.

⁵⁹ Kâsım Ganî, *Bahs der Âsâr ve Efkar ve Ahvâl-i Hâfız*, c. 1:82.

⁶⁰ Pîrniya ve Aştiyanî, *Tarih-i İran ez Âğaz ta İnkıraz-ı Silsile-i Kacariyye*, 544.

⁶¹ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârîh-i Reşidî*, (Şamil-i vakay'ı-i 703-781hk), 198.

⁶² Şebânkârî, *Mecma' u'l-Ensâb*, 305.; Kâsım Ganî, *Bahs der Âsâr ve Efkar ve Ahvâl-i Hâfız*, c. 1:82-83.

⁶³ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârîh-i Reşidî*, (Şamil-i vakay'ı-i 703-781hk), 199.; Kutbî Eherî, *Târîh-i Şeyh Uveys (Ceride)*, 222.; Abdurrezzak Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, 1:163.; Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârîh*, 1:61.; Kâsım Ganî, *Bahs der Âsâr ve Efkar ve Ahvâl-i Hâfız*, c. 1:83.; Hac Mirza Hasan Hüseyinî Fesaî, *Farsname-i Nasirî*, 1-2:224.

Mahmud Şah'ın idamı, İncû Hanedanı'nın varlığını tamamen sona erdirmemiş, ancak hanedan içindeki liderlik boşluğu yeni iktidar mücadelelerini de beraberinde getirmiştir. Oğulları Cemaleddin Ebû İshak ve Mesud Şah, hanedanlarını ayakta tutabilmek için farklı siyasi güç odaklarına sığınmak zorunda kalmışlardır. Mesud Şah'ın Anadolu'ya, Ebû İshak'ın ise Diyarbakır'a gitmesi, İncûluların İlhanlı sonrası dönemde yeni ittifaklar kurma çabalarını yansıtmaktadır. Ancak bu süreç, sadece askeri ve ekonomik gücün yeterli olmadığını; bölgesel hanedanların varlıklarını sürdürebilmeleri için diplomatik esneklik ve güçlü müttefiklere duydukları ihtiyacı da ortaya koymuştur.

Arpa Han'ın kısa süren hâkimiyeti, İlhanlı sonrası siyasi yapının istikrarsızlığını açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Mahmud Şah'ı tasfiye eden Arpa Han, taht üzerindeki otoritesini sağlamlaştırmak adına rakiplerini etkisiz hâle getirmeye çalışmış, ancak kendisi de aynı güç mücadelesinin kurbanı olmuştur. Onun yenilgisi ve infazı, İlhanlı sonrası İran'da siyasi dengelerin hızla değiştiğini ve bölgesel hanedanların bu tür çalkantılardan doğrudan etkilendiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Mahmud Şah'ın oğullarının, özellikle Mesud Şah İncû'nun, Arpa Han'ın devrilmesinde oynadığı rol, hanedanın İlhanlı sonrası dönemde de etkili bir siyasi aktör olarak varlığını sürdürmeye çalıştığını kanıtlamaktadır.

Bu makale, mevcut sorulara yanıt sunmanın yanı sıra yeni araştırma alanlarını da gündeme getirmektedir. Özellikle, hanedanın resmen kuruluş sürecinde Şiraz halkının neden destek verdiği ve bu desteğin Fars bölgesinde kısa süreli de olsa bir refah döneminin oluşumuna nasıl katkıda bulunduğu, incelenmeye değer bir meseledir. İncûluların İlhanlı sarayına yakınlıklarının kültürel ve sanatsal faaliyetlere verdikleri destekle nasıl bir bağ kurduğu, üzerinde durulması gereken bir mesele olarak öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda, hanedanın merkezi otoriteyle geliştirdiği güç dinamikleri ve meşruiyet inşa süreçleri, bağımsızlık kazandıktan sonra Şiraz'daki sosyo-kültürel yapının oluşumuna ne tür katkılarda bulunduğu da dikkatle incelenmesi gereken bir konu olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, İncû Hanedanı'nın İlhanlı çöküş sürecindeki deneyimi, bölgesel hanedanların merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde nasıl yükseldiğini, hangi stratejilerle varlıklarını sürdürebildiğini ve hangi dinamikler sonucunda güç kaybettiklerini gözler önüne sermektedir. Mahmud Şah İncû'nun siyasi kariyeri, taht mücadelelerinin ne denli hızlı değişebildiğini ve bölgesel güç dengelerinin kırılgan doğasını yansıtan bir örnek olarak değerlendirilebilir. İlhanlı sonrası İran, bölgesel hanedanların yükseliş ve çöküş süreçleriyle şekillenen bir dönem olmuş; İncû Hanedanı da bu sürecin en önemli aktörlerinden biri olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Bu örnek, hanedanların yalnızca askeri ve ekonomik güce dayanmadığını, aynı zamanda ittifaklar kurma becerisi, diplomatik manevralar ve değişen siyasi atmosferi doğru analiz etme yetisiyle ayakta kaldığını ortaya koymaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Abdulmuhammed Âyetî. *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*. Tehrân: Pijûheşgâh-i 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâlaât-ı Ferhengî, 1383.
- Abdurrezzak Semerkandî. Abdurrezzak b. İshak. *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*. C. 1. Tahran: Pûjûheşgâh-i 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâlaât-ı Ferhengî, 1372.
- Aigle, Denis. *Seytere-i İlhanan ber Fars: Kargûzaran-ı Moğul ve Bozorganî İranî*. Çeviren Zehra Felah Şahrudî. Tahran: Müessese-i Abî Parsî, İntişarat-ı Pol-i Firuze, 1401.
- Aliç, Samet. "İran'da İncû Hanedanı (Âl-i İncû / İncûlular) (1325-1357)". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 55 (Ağustos 2022): 365-88.
- Aştîyânî, Abbâs İkbâl. *Târîh-i Moğul (Ez Hamle-i Cengiz tâ Teşkîl-i Devlet-i Teymûr)*. Tehrân: Mü'essese-yi İntişârât-ı Emir Kebîr, 1388.
- Behranîpûr, Ali, ve Seyyide Zehrâ Zâreî. "Hâstgâh-i İktidâr ve Makbûliyyat-ı İctimâî-yi Silsile-yi Âl-i İncû (725-754 hk.)". *Târîh-i İslâm ve İrân, Dânişgâh-ı Ez-Zehrâ* 20, sy 8 (1389hş.): 29-53.
- Blair, Sheila S. "The Coins of the Later Ilkhanids: A Typological Analysis". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 26, sy 3 (1983): 295-317.
- Boyle, John Andrew. "Dynastic And Political History Of The Il-Khâns". In *The Cambridge History Of Iran: The Saljuq and Mongol Periods*, Editör J. A. Boyle. 303-422. Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
- Ebû'l-Fazl Nebe'î. *Çûpâniyân, der Târîh-i İlhanîyân yâ Târîh-i Âl-i Çupân*. Tehrân: Çaphane-i Daniş-î İmruz, 1352.
- Fasîhî Hâfî. *Mücmel-i Fasîhî*. Editör Mahmûd Farruh. C. 3. Meşhed: Kitâbfuruşî-i Bâstân, 1339.

- Gerard Clauson. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: 1972.
- Güneş, İbrahim. "İlhanlılarda Eyalet Teşkilatı". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 41, sy. 72 (Eylül 2022): 162-85.
- Hac Mirza Hasan Hüseyinî Fesaî. *Farsname-i Nasirî*. Editör Mansur Restgar Fesaî. C. 1-2. Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, 1378.
- Hâfız-ı Ebrû. *Coğrafya-i Hâfız-ı Ebrû*. Editör Sadık Seccadî. C. 2. Tahran: Miras-ı Mektup, 1375.
- Hâfız-ı Ebrû. *Zeyl-i Câmî'ü't-Tevârîh-i Reşîdî, (Şamil-i vakayî'-i 703-781hk)*. Editör Hânâbâ Beyânî. Çap-ı dovom, Şomare 88. Tehrân: Silsile-i İntişarat-ı Asar-ı Milli, 1350.
- Hâfız-ı Ebrû, Abdullah b. Lütfullah. *Zübdetü't-Tevârîh*. C. 1. Tahran: Vezâret-i Ferheng ve Erşâd-ı İslâmî, Sâzman-ı Çâp ve İntişârât, 1380.
- Hamdullâh Müstevfî Kazvînî. *Târîh-i Güzîde (Sene 730 Hicrî)*. Editör Abdülhüseyn Nevaî. Tahran: Müessesese-yi İntişârât-ı Emir Kebîr, 1387.
- Hândmîr, Gıyâsüddin b. Hemâmüddin. *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdî'l-Beşer*. C. 3. Tahran: Hayyam, 1380.
- Hayrendiş, Abdülresul. *Farsiyan der Beraber-i Moğulan*. Tahran: İntişarat-ı Abadbom, 1394.
- Howorth, Henry H. *History of the Mongols : From the 9th to the 19th Century*. London: Longmans, Green, and Co., 1927.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Kadı Ahmed Gaffârî Kazvînî. *Târîh-i Cihân Ârâ*. Tahrân: İntişârât-ı Kitâbfuruşî-yi Hâfız, 1963.
- Kâsım Ganî. *Bahs der Âsâr ve Efkar ve Ahvâl-i Hâfız, Târîh-i 'Asr-ı Hâfız yâ Târîh-i Fârs ve Muzâfât ve Eyâlât-i Mucâvire der Karn-i Heştom*. C. 1. Tehrân, 1340.
- Kutbî Eherî, Necm Ebûbekr. *Târîh-i Şeyh Uveys (Ceride)*. Editör İrec Efşâr. Tebriz: İntişarat-ı Sotûde, 1388.
- Kutubî, Mahmûd. *Târîh-i Âl-i Muzaffer*. Tahrân: İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1364.
- Limbert, John. *Şiraz in the Age of Hafez: The Glory of a Medieval Persian City*. Seattle and London: University of Washington Press, 2004.
- Milânî, Hüseyin Peyrovi. "Ebû Said Bahadır Han (1316-1335)". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1971.
- Mir Muhammed b. Seyyid Burhaneddin Havendşah (Mirhand). *Târîh-i Ravzâtü's-Safâ*. C. 5. Tahran: İntişârât-ı Hayyam, 1339.
- Mîrhând. *Ravzâtü's-Safâ*. Editör Dr. Abbas Zeryâb. C. 4-5-6. Tahran: İntişârât-ı İlmî, 1373.
- Mu'înüddîn Natanzî. *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'înî (telîf-i 816-817h.k)*. Editör Jan Uben. Tehrân: Kitapfuruşî-i Hayyam, 1336.
- Muineddin bin Celaeddin Muhammed Muallim Yezdî. *Mevahib-i İlâhî der Târîh-i Âl-i Muzaffer*. C. 1, Tahran: Kitabhane ve Çaphane-i İkbâl, 1326.
- Özen, Firdevs. *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2022.
- Özen, Firdevs. "İlhanlı Devleti'nin Son Hükümdarı Ebû Sa'îd Bahâdır Han'ın Emîr Çoban'ın Ölümünden Sonraki Faaliyetleri ve Ölümü (728-736/1327-1335)". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 74 (2022): 268-81.
- Özen, Firdevs. "İlhanlı Devleti'nin Yıkılışı (1335-1350)". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2021.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "İncü". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 22:281. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Pirniya, Hasan, ve Abbas İkbâl Aştıyanî. *Tarih-i İran ez Âğaz ta İnkıraz-ı Silsile-i Kacarîyye*. Tahran: Neşriyat-ı Heyyam, 1380.
- Pîrûzân, Hâdi. *Tarih-i İctimai-yi Şiraz der Seddehâ-yi Hefhom ve Heştom-i Hicri*. Tahran: Neşr-i Hamuş, 1398.
- Ravendî, Murtaza. *Tarihî İctimâî-yî İran*. C. 3. Tahran: Emir Kebir, 1975.
- Rençber, Akif. "İlhanlılar İdaresinde Şîrâz (684/1286-735/1335)". *İran Çalışmaları Dergisi* 2, sy 2 (Şubat 2019): 83-102. <https://doi.org/10.33201>.
- Rıza Kurtuluş. "İncülular". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 22:280-81. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Spuler, Bertold. *İran Moğolları : Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*. Çeviren Cemal Köprülü. 3. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Sutûde, Hüseyinkulî. *Târîh-i Âl-i Muzaffer*. C. 1-2. Tehrân, 1385.
- Şebânkâre'î, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed. *Mecma'u'l-Ensâb*. Tehrân: Müessesese-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1363.
- Şebânkâre'î, Muhammed b. 'Ali b. Muhammed. *Mecma'u'l-Ensâb (Hânedanlar Târîhi)*. Çeviren Fahri Unan. Ankara: TTK Yayınları, 2021.
- Şîrâzî, Ebû'l-'Abbâs Mu'înüddîn Ahmed b. Şihâbüddîn Ebî'l-Hayr Zerkûb. *Şîrâznâme*. Editör Behmen Kerîmî. Tehrân: matbaa Rûşenâî, 1350.
- Şîrâzî, Ebû'l-'Abbâs Mu'înüddîn Ahmed b. Şihâbüddîn Ebî'l-Hayr Zerkûb. *Şîrâznâme*. Editör İsmâîl Vâiz-î Cevâdî. Tehrân: Çaphane-î Dâverpenâh, 1350.
- Şîrazî, Zerkûb. *Şîrâznâme*. Editör İsmail Vaiz Cevadî. Tahran: İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran, 1350.
- Tuysuz, Ş. Cem. "İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.
- Türker, Uygur. "İlhanlılar Zamanında Şiraz Şehri (1256-1335)", 2019.
- Üstündağ, Mehlika. *İran'ın Bilinmeyen Hanedanlığı Muzafferiler*. İstanbul: İraniyat Yayınları, 2018.
- Yahyâ b. Abdullatîf el-Hüseyinî el-Kazvînî. *Kitâb-ı Lübbü't-Tevârîh*. Editör Seyyid Celâlüddîn Tehrânî. Tehrân: matbaa-i Yemînî, 1314.
- Yuvalı, Abdulkadir. *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- Zeyneb Musevî. "Uvzâ'-ı İctimâî ve Ferhengî-yî Fârs der Ahd-i Âl-i İncü". Payanname-i karşınası-yi Erşed, Dânişgâh-ı Şehîd Çâmran-ı Ahvaz, 1390.

Yavuz Selim ALTINOK
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Akdeniz Üniversitesi, Demre Dr. Hasan Ünal
Meslek Yüksek Okulu, Antalya, Türkiye
Demre Dr. Hasan Ünal Vocational School,
Akdeniz University, Antalya, Türkiye
yselimaltinok@akdeniz.edu.tr

Geliş Tarihi/Received 10.03.2025
Kabul Tarihi/Accepted 07.05.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 15.05.2025

Atıf:
Altınok Yavuz Selim. "Anadolu'da Türk
Kent Kültürünü Oluşturan Mekânsal
Yapılanmalar (XI. Yüzyıldan XIII. Yüzyılın
Sonuna Kadar)". Ahbar, sy. 3 (Mayıs
2025): 44-58.

Cite this article:
Altınok, Yavuz Selim. "Spatial Structures
Forming the Turkish Urban Culture in
Anatolia (From the 11th Century to the
End of the 13th Century)". Ahbar, no. 3
(May 2025): 44-58

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

Anadolu'da Türk Kent Kültürünü Oluşturan Mekânsal Yapılanmalar (XI. Yüzyıldan XIII. Yüzyılın Sonuna Kadar)

Spatial Structures Forming the Turkish Urban Culture in
Anatolia (From the 11th Century to the End of the 13th
Century)

Öz

XI. yüzyıldan itibaren Türkistan ve İran'dan Anadolu'ya göç etmeye başlayan Türkler, aynı yüzyılın ikinci yarısında bu coğrafyayı kendilerine yurt edinmeye başlamışlardır. Bu göç hareketinin siyasal-yönetimsel ürünü olarak Bizans egemenliğindeki Anadolu'da, Danişmendliler, Saltuklular, Mengücekliler, Artuklular gibi Türk Beylikleri ve Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuştur. Bu dönemde Türkler, Bizans'tan devraldıkları kentleri oluştururken üç farklı yol takip etmiştir. Bunlardan ilki kentlerdeki mevcut durumu koruyarak kullanmaktır. İkincisi, Bizans devrinde kullanılan ancak tahrip olan kentlerin yakınlarına veya hemen üzerlerine yeni kentlerin inşa edilmesidir. Üçüncüsü ise Türkler tarafından yeni kentlerin kurulmasıdır. Bu sayede kentlerin mekânsal olarak yeniden teşkilatlanması sağlanmıştır. Bu araştırmanın amacı; Türkistan'da ortaya çıkan Türk kentleşmesinin ve kent kültürünün mekânsal öğelerinin, göç yolları üzerinde bulunan İran'daki yerel unsurlarla harmanlanarak Anadolu'da Bizans'tan devralınan ya da yeniden kurulan kentlerde gözlemlenmesidir. Çalışma kapsamında, Anadolu'da ilk Türk Beylikleri ve Anadolu Selçuklu Devleti devirlerinde teşkilatlanan güvenlik sistemleri, mahalle yapısı, meydan yapısı, saray yapıları ve ulaşım sistemi gibi kenti oluşturan unsurlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, İlk Türk Beylikleri, Anadolu Selçuklu, Kent, Kent Kültürü

Abstract

From the 11th century onward, Turks began migrating from Turkestan and Iran to Anatolia, and in the second half of the same century, they started to establish this region as their homeland. As a political-administrative outcome of this migration movement, Turkish principalities such as the Danişmendids, Saltuqids, Mengüekids, and Artuqids, as well as the Anatolian Seljuk State, were founded in Byzantine-controlled Anatolia. During this period, Turks followed three different approaches in shaping the cities they inherited from the Byzantines. The first approach was to preserve and utilize the existing urban structures. The second was to build new cities either near or directly on the ruins of cities that had been used during the Byzantine era but had suffered destruction. The third approach involved establishing entirely new cities. Through these processes, the spatial reorganization of cities was achieved. The aim of this study is to observe how the spatial elements of Turkish urbanization and urban culture, which emerged in Turkestan, were blended with local elements in Iran along the migration routes and how they were reflected in the cities inherited from Byzantium or newly established in Anatolia. Within the scope of this study, the components that shaped cities during the periods of the first Turkish principalities and the Anatolian Seljuk State—such as security systems, neighborhood structures, public squares, palace structures, and transportation networks—have been examined.

Keywords: Anatolia, First Turkish Principalities, Anatolian Seljuk, Urban, Urban Culture

Giriş

Anadolu coğrafyası, jeopolitik konumundan dolayı tarihin her devrinde büyük öneme sahip olmuş ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Türk fethi ve iskânından önce Anadolu'ya hâkim olan son devlet Roma İmparatorluğu'dur. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması ile birlikte Anadolu toprakları Roma'nın devamı olarak kabul edilen Bizans İmparatorluğu'nun (Doğu Roma) kontrolüne geçmiştir. Roma İmparatorluğu ve devamında Bizans İmparatorluğu Anadolu'da kentler kurarak bu coğrafyada bir kent kültürünün oluşmasını sağlamışlardır. Türklerin Anadolu'ya göçleri ise XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra hızlanarak, XIII. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Anadolu'ya yapılan bu göçler Türklerin özellikle siyasi ve sosyal alanda yeni bir oluşumla birlikte değişim ve dönüşüm geçirmelerine neden olmuştur.

Bu çalışmada XI-XIII. yüzyıllar arasında Anadolu'ya yerleşen ve ilk siyasi teşekküllerini oluşturan Türklerin, Türkistan¹ ve İran coğrafyasından getirdikleri kent kültürlerini meydana getiren öğeleri, Anadolu'da İslâmî olmayan yerel unsurların ve geleneklerin kültür anlayışlarıyla nasıl bir etkileşim içerisine girip geliştirdikleri ve değiştirdikleri incelenmiştir. Ayrıca bu dönemde Türklerin fethettikleri ve yeni kurdukları kentlerde mekânsal olarak teşkilatlandıkları güvenlik sistemleri, mahalle yapısı, meydan yapısı, saray yapıları ve ulaşım sistemi gibi unsurlar ele alınarak Türk kent kültürünün Anadolu'da nasıl oluşturulduğu değerlendirilmiştir.

Araştırmanın zaman aralığı, XI-XIII. yüzyıllar arasındaki yaklaşık iki yüz yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Çalışma, bahsi geçen zaman aralığında Anadolu'daki Türk kültür medeniyetinin oluşumunu sağlayan mekânsal yapılanmaları konu edinen dönemin ana kaynaklarından, siyasi, sosyal, kültürel çalışmalardan, seyahatnamelerden ve mimari yapılardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bizans Kentlerinin Türkleşme Süreci ve Türk Kentleşme Politikası

Anadolu, Asya ve Avrupa kıtaları arasında yer alması ve jeostratejik önemi nedeniyle çok eski çağlardan beri çeşitli etnik unsurlara vatan olmuş bir coğrafyadır. Anadolu'da M.Ö. 2000 yıllarından başlayarak M.Ö. III. yüzyıla kadar Hurritler, Hititler, Urartular, Frigler, Lidyalılar, İyonlar, Persler ve Kimmerler gibi devletler hâkimiyet sağlamışlardır. M.Ö. III. yüzyıl ile M.S. I. yüzyıla kadarki zaman zarfında ise Hellenistik çağ olarak bilinen ve Türklerin Anadolu'ya egemen olduklarında karşılaştıkları etnik yapının şekillendiği süreç gerçekleşmiştir. M.S. I. yüzyıldan başlayarak XI. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan devrede Anadolu'da Roma egemenliği ve devamında ise Bizans İmparatorluğu dönemi yaşanmıştır.²

Bizans İmparatorluğu sınırlarını, güneyde Suriye ve Filistin toprakları ve Büyük Sahra çölünü de dâhil olmak üzere Kuzey Afrika, kuzeyde Batı Kafkaslar ve Karadeniz, batıda Güney İtalya, Sicilya, Balkanlar ve Yunanistan, doğuda ise Pers İmparatorluğuna kadar olan Anadolu coğrafyası oluşturmaktadır.³ Bu bölgeler içerisinde Anadolu, Bizans İmparatorluğu için ayrı bir önem arz etmektedir. Bu coğrafya kontrol altında tutulduğunda imparatorluk refah seviyesi yüksek, zengin ve güçlü bir yapıya ulaşıyor, bölgenin kontrolü kaybedildiğinde ise imparatorluk küçük bir devlet haline geliyordu.⁴ Bizans İmparatorluğu için Anadolu'nun önemi VII. yüzyılda başlayan Müslüman saldırılarından sonra daha da artmıştır. Bunun nedeni Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika gibi jeostratejik önemi olan yerlerin Bizans İmparatorluğu tarafından kaybedilmesidir.⁵ Bununla beraber Anadolu, VI. yüzyılın başlarından itibaren XI. yüzyıla kadarki süreçte çeşitli devletlerin saldırılarına ve yağma hareketlerine maruz kalmıştır. Bu nedenle bölgede siyasi otorite boşluğu oluşmuş ve ekonomi kötüleşmiştir. Bu durum doğal

¹ Türkistan; coğrafi, tarihi ve etnografik olarak İran'ın Horasan coğrafyasından başlayan, Afganistan'ın kuzeyini içine alan Pamir ve Hindukuş-Kunlun dağlarının kuzeyinden Çin'deki Tun-huang'a, oradan Mançurya bölgesinin batısına ulaşan, Moğolistan ve Güney Sibirya topraklarının tümünü içine alan, batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı yere kadar olan sahanın XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar tarihî kaynaklardaki adına verilen isimdir. Bkz. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 2; Ahmet Taşağıl, "Türkistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 41 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 556.

² William M. Ramsey, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş (Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1960), 23-24; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı* (Ankara, Sevinç Matbbası, 1988), 12-18; Bahaeddin Ögel, vd. *Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu* (Ankara: Boğaziçi Yayınları, 1992), 1; Mahshid Mikaeili, "Anadolu Tarihî Kentlerinde Sınır Kavramı", *Kesit Akademi Dergisi* 8, sy. 32 (2022): 162.

³ John, Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, çev. Ali Özdamar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), 12-18

⁴ M. Murat Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)* (Ankara: Phoenix Yayınları, 2009), 16.

⁵ Işın Demirkent, "Bizans", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 232; Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, çev. A. Müfit Mansel (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 269; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 103; Henri Pirenne, *H. Muhammed ve Charlemagne*, çev. M. Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Yayınları, 2006), 172; Jean-Claude Cheynet, *Bizans Tarihi*, çev. İsmail Yerguz (Ankara: Dost Kitabevi, 2008), 51.

olarak Anadolu'daki köy ve kasabalara da yansımış güvenlik sıkıntısı baş gösteren yerleşimlerden büyük kentlere göçler başlamıştır.⁶ Bu gelişmeler kentlerdeki ekonomik yapının bozulmasına ve sosyal hayatın neredeyse bitme noktasına gelmesine neden olmuştur.⁷

Anadolu coğrafyası, dönem olarak VI.-XI. yüzyıllar arasında yukarıda da anlatıldığı üzere sürekli savaşların yapıldığı ve bu savaşlar neticesinde egemenliklerin bölgesel de olsa durmadan el değiştirdiği bir yer olmuştur. Bu durumun ekonomik, sosyal ve mekânsal olarak Anadolu'yu etkilemesi, kentlerin de sürekli olarak değişkenlik göstermesine yol açmıştır. İşte bahsi geçen bu dönemin sonlarına doğru Selçuklu Türkleri bu coğrafyaya ilk keşif seferlerini yapmaya başlamışlardır.

Türklerin Selçuklular ile birlikte Anadolu'ya ilk girişleri XI. yüzyılın başlarında Gazneli ve Karahanlı Devletleriyle olan münasebetlerinin bozulması sonucunda yeni yurt arayışı neticesinde gerçekleşmiştir. Bu amaçla Çağrı Bey 1018 yılında yaklaşık 3000 kişiden oluşan bir kuvvetle Doğu Anadolu'ya bir sefer düzenlemiştir.⁸ 1040 yılında Dandanakan Savaşı sonrasında Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması ve akabinde Tuğrul Bey'in sultan olmasıyla Doğu Anadolu'ya yapılan Türk akınları artarak devam etmiştir. Tuğrul Bey Anadolu'nun fethi görevini İbrahim Yinal, Kutalmış, Hasan, Yakuti, Alp Sungur gibi Selçuklu meliklerine vermiştir.⁹ 1055 yılında Tuğrul Bey bu kez kendisi Anadolu'ya seferler düzenlemiş, Bargiri (Muradiye) ve Erciş kalelerini fethetmiştir. Bu seferlerden sonra Tuğrul Bey bir daha Anadolu'ya fetih harekâtı düzenlememiş olsa da aynı tarihlerde Türklerin Anadolu içlerine akınları devam etmiştir.¹⁰

Bu akınlar bir plan ve düzen içerisinde gerçekleştirilmiş, sonucunda Anadolu'nun güneybatısında Misis, Tarsus, Anazarba, Haruniye, Maraş, Hısn-ı Mansur, Besni kentlerinden kuzeydoğuya hareket edilerek Malatya, Erzincan, Erzurum, Hınıs, Malazgirt, Ahlat, Erciş kentlerini içine alan siyasal sınırlara ulaşılmıştır. 1064 yılında Bizans İmparatorluğu'nun hem dinî hem de gelişmişlik bakımından en önemli kentlerinden olan Ani'nin fethiyle batıya doğru ilerleme başlamıştır.¹¹

Bizans İmparatorluğu'na karşı 26 Ağustos 1071 yılında gerçekleşen ve galibiyetle neticelenen Malazgirt Savaşı Türk göçleri ve fetih hareketlerine yeni bir nitelik kazandırmıştır. Bu savaş; Anadolu'nun içtimaî, dinî ve fikrî yapısını değiştirerek Hristiyanlığın gerilemesini İslam'ın bu coğrafyada hâkim unsur olmasını sağlamıştır. Savaşın hemen akabinde Sultan Alp Arslan kumandanlarına fethedilen ve fethedilecek yerlere yerleşmelerini ve Anadolu'yu mamur hale getirmelerini emretmiştir. Bu sayede Anadolu'nun Türkiyeleşme süreci başlamıştır.¹²

Bu kumandanlar fethettikleri yerlerde Saltuklular (1071-1202), Mengüçükler (1071-1252), Danişmendliler (1071-1175), Artuklular (1102-1409) gibi kendi beyliklerini kurarak Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamışlardır.¹³ Anadolu'da kurulan bu beylikler fethettikleri yerlerde imar ve iskân faaliyetlerine başlamışlar, bu amaçla camiler, mescitler, kervansaraylar, medreseler, kümbetler inşa ederek Türk-İslam kültür ve medeniyetinin bu coğrafyada hızla yayılmasını sağlamışlardır. Yapılan bu faaliyetler neticesinde Anadolu'nun hem Türkleşmesi hem de İslamlaşmasının ilk aşaması gerçekleştirilmiştir.¹⁴

XI. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu hâkimiyeti için Türk Beylikleri ve Bizans İmparatorluğu arasında gerçekleşen mücadelelere aynı yüzyılın sonunda ortaya çıkan Haçlı Seferleri de eklenince Anadolu'daki kentlerde, kasabalarda yıkımlar

⁶ Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, 27.

⁷ Joan Hussey, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century: Some Different Interpretations", *Transactions of the Royal Historical Society* 32, (1950): 72. Doğan Kuban, "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, sy. 7 (1968): 56-57; Sefer, Solmaz, "Danişmendlilerin İskân Politikası", içinde *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine: Mehmet Altay Köymen Armağanı*, ed. Mehmet Ali Hacıgökmen (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2011), 146-148.

⁸ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* (İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1944), 35-36.; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", içinde *Fuad Köprülü Armağanı* (1953), 259-274.; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 39-42.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018), 45.

⁹ Anadolu'nun fethi ile görevlendirilen Selçuklu melikleri farklı yerlere akınlar düzenlemişlerdir. Erzurum ve Pasin ovasına sefer düzenleyen Hasan Bey buraları fethetmiş ancak sonrasında Bizans kuvvetlerinin pususu sonucunda şehit olmuştur. Bu olay sonrası 1048 yılında Tuğrul Bey'in emri ile İbrahim Yinal ve Kutalmış birleşerek Pasin ovasında Bizans İmparatorluğu ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmışlardır. Bkz. *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev: Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer, Prof. Dr. Halil Yinanç (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 85-90.

¹⁰ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013), 57-58.

¹¹ Gregory Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, c.1, çev. Ö. Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 316; Ernest Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev: Fikret Işıltan (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970), 185-186.;

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 17; Tülay Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak Orta Çağ Türk Şehri* (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 22.

¹³ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 122.

¹⁴ Uğur Tanyeli, "Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci 11-15. Yüzyıl" (Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1987), 4-5, 108.

meydana gelmiş, ekonomi zarar görmüş ve göçler nedeniyle nüfus azalmıştır.¹⁵ Yaşanan olaylar sonucunda Anadolu’da siyasi otorite boşluğu oluşmuş, bu durum Türk iskân hareketleri için uygun bir ortamın oluşmasını sağlamıştır. Bu iskân faaliyetlerinde Türkistan’da öğrenilen ve İran coğrafyasında İslam dininin de etkisinde geliştirilerek Büyük Selçuklu Devleti aracılığıyla devam ettirilen iskân geleneğinin unsurları ön planda tutulmuştur.¹⁶

Türkler, Anadolu’daki kentlerde egemenliklerini tesis edip teşkilatlanmaya başlamalarıyla beraber bu kentlerin Türkleşmelerini üç yolla sağlamışlardır. Bunlardan ilki; eski kentlerin canlandırılması yoluyla geliştirerek yeni kentler kurmak, ikincisi; yeni kentler kurmak, üçüncüsü ise göçebe Türkmenleri yerleşik yaşama hazır hale getirip kentlileşmelerini sağlamaktır.¹⁷ Bahsi geçen kent modellerinin bir değişim ve gelişim gösterdiği muhakkaktır. Birinci sırada ele aldığımız kentlere örnek olarak; Konya, İznik, Sivas, Erzurum, Tokat, İzmir, Malatya, Mardin, Bayburt, Erzincan, Bitlis, Diyarbakır, Maraş, Karaman, Niğde Kastamonu, Elbistan, Çankırı, Amasya, Kayseri, Antalya, Kütahya, Samsun, Alaiye, Afyonkarahisar ve Sinop kentleri gösterilebilir. İkinci sırada ele aldığımız kentlere ise; Aksaray, Beyşehir, Seydişehir, Çorum, Kırşehir ve Ereğli örnek teşkil etmektedir.¹⁸

Anadolu’daki kentlerin Türkleşmesi, fiziki yapıda bir değişim ve dönüşüme neden olmuştur. Bu durumdan yola çıkarak kentleri, “Uç Bölgesi Kentleri” ve kenti sınırlayan surları da dikkate alarak “Açık ve Kapalı Kentler” diye ikiye ayırabiliriz.¹⁹

Türk fetihlerinin ilk döneminde Anadolu’ya göç edenlerin bir kısmı kentleşmenin yoğun olduğu iç kısımlar yerine daha batıya giderek özellikle Akdeniz bölgesinde yarı göçebe bir hayatı benimsemişler ve bu sayede hem Türkistan’daki gelenekleri ile yaşam biçimlerini devam ettirmişler hem de uç kentlerini oluşturmaya başlamışlardır.²⁰ Bu durum uç kent modelinde iki yapıyı bir görünüme neden olmuştur. Bunlardan ilki Bizans İmparatorluğu dönemini yansıtan kale-kent modelinin çekirdeğini oluşturan eski kenttir. İkincisi ise bu bölgelere göç eden Türklerin fiziksel yapılardan bağımsız oluşturdukları yerleşimlerdir. Uç kentlere Ankara, Eskişehir ve Kütahya örnek olarak gösterilebilir.²¹

Türkler tarafından uç kentlerin oluşturulması çeşitli amaçlara da hizmet etmiştir. Örneğin bu kentler sayesinde Selçuklu sınır bölgelerinin güvenliği sağlanmış, ayaklanmalar bastırılmış, başkente giden elçilerin güvenliği temin edilmiş, devlete vergi toplanmış, belli sayıda insan beslenerek Selçuklular’ın yapmış oldukları savaşlar için asker temin edilmiştir.²²

Açık kent modeli olarak tanımlanan Türk kentleri her ne kadar sur yapısı olmayan kentler gibi düşünülse de özellikle Anadolu Selçuklu devrinde sur yapısı olmayan veya kalesi bulunmayan bir kent düşünülmemelidir. Anadolu’daki Türk kentlerinin neredeyse hepsinde bir savunma (güvenlik) sistemi mevcuttur. Bu savunma sistemi Türkler için her dönem önemli olmuş bu çerçevede kale veya surların bakım ve onarımı devamlı olarak yapılmıştır. Açık kent modelinin bir başka önemli özelliği ise ticaret yerlerinin sur dışında toplanmasıdır. Erzurum, Kayseri, Tokat, Kırşehir, Afyon, Amasya ticaret yerleri sur dışında toplanan açık kentlere örnektir.²³

Kapalı kent modelinde, Anadolu Türk kentinin büyük bir kısmı sur yapısıyla çevrelenmiştir. Bu durumun yanında az da olsa

¹⁵ İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl-I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev. Onur Özatağ (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 1-6; Peter Charanis, “Economic Factors in the Decline of the Byzantine Empire”, *The Journal of Economic History* 13, sy. 4 (1953): 424; Michael Angold, *The Byzantine Empire 1025-1204; A Political History* (New York: Longman, 1997), 35-115; Alan Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200* (Cambridge University Press, 2002), 245; Osman Turan, “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi* 9, sy. 4 (1951): 448.

¹⁶ Tuncer Baykara, “Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri”, içinde *Selçuklu I. Uluslararası Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler*, (2001), ed. Osman Eravaşar (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001), 150.

¹⁷ Claude Cahen, *The Formation of Turkey; The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century* (London, 2001), 112-114.; Koray Özcan, “Anadolu’da Erken Dönem Türk Kent Morfolojisi: Selçuklu Başkenti Konya”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 4, sy. 19 (2011): 177.

¹⁸ Tuncer Baykara, “Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler”, içinde *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, c. 1, ed. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 277-278.

¹⁹ Uğur Tanyeli, “Anadolu-Türk Kentinde”, 40-41.

²⁰ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, çev. O. Şaik Gökyay (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 12; Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu’sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. Müfit Güray (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), 34-35.

²¹ Faruk Sümer, “Anadolu’ya Türkler Yalnız Göçebe olarak mı Geldi?”, *Belleten* 24, sy. 96 (1960): 572-573; Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 32.

²² Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey; Empire of the Gazis, The Rise and Decline of the Ottoman Empire: 1280-1808*, c. 1 (London: Cambridge University Press, 1976), 9-10.

²³ D. Türkan Kejanlı, “Anadolu’da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale Ve Merkez-Çarşı Gelişimi”, *Social Sciences* 5, sy. 3 (2010): 292; Koray Özcan, “Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i”, *Bilgi (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, sy. 38 (2006): s. 172-173; Yavuz Selim Altınok, “Ortaçağ Erzurum’unda Kentleşme Kültürü İle Sosyo-Kültürel Hayata Dair Bazı Tespitler”, *Amisos* 9, sy. Prof. Dr. Ergin Ayan’a Armağan Özel Sayı (2024): 9.

sur dışını taştan yerleşim yerleri de bulunmaktadır. Bütün kapalı kentlerin en önemli özelliği iç kalelerinin olmasıdır. Ayrıca kapalı kentlerdeki yerleşme biçimi kamusal ve anıtsal yapıların dağılımı bakımından homojenlik göstermektedir. Bu durum kentteki yoğunluğun eşit olarak dağılmasını sağlamaktadır.²⁴ Kentin en önemli unsurlarından olan ticaret yerleri ise sur içinde yer almakta ve merkezde konumlanmaktadır.²⁵

Anadolu'daki kentlerin tamamen Türkleşmesi XIII. yüzyılın ortalarından sonra olmuştur. Bu görüş bazı yabancı araştırmacılar tarafından o dönemde inşa edilen ve bazıları günümüze ulaşan cami, medrese, külliye gibi birçok mimari eserin varlığı belirtilerek desteklenmektedir.²⁶ Bu dönemde Anadolu'da dönemin ana kaynaklarında ve bazı seyahatnamelerde 25-30 civarında Türk kenti olduğu belirtilmektedir.²⁷ Bizans İmparatorluğu'ndan devralınan bu kentlerde Türkler tarafından yapılan önemli değişikliklerden birisi de kent isimlerinin Türkçeleştirilmesidir. Örneğin; Nicaea (İzmit), Erzen (Erzurum), Prusa (Bursa), Smyrna (İzmir), Meliten (Malatya), Sebasteia (Sivas), Pergamon (Bergama), Magnesia (Manisa), Kotiaion (Kütahya), İconium-Konya (Konya) ismi Türkçeleştirilen kentlerdir. Türkçeleştirilen bu kent isimlerinin yanında Bizans İmparatorluğu döneminde kent yaşantısı olmayan ancak Türklerin bölgeye gelmesiyle beraber kentleşmenin olduğu yeni iskân yerlerine Türkçe isimler verilmiştir. Bugün Aydın civarında yer alan Güzelhisar bu duruma örnek olarak gösterilebilir.²⁸

Anadolu Türk Kentinde Güvenlik (Savunma) Sistemleri

Anadolu'daki Türk kentlerinin düzenlenmesinde İslam kent anlayışının göz önünde bulundurulduğu söylenebilir. Bu kentlerin oluşumuna katkı sağlayan çok sayıda unsurdan bahsedilebilir. Bu unsurlardan birisi de şüphesiz kentin savunması düşünülerek inşa edilen yapılardır. Bu yapılar, surlar, iç kale, ahmedek, burçlar ve zindan'ın bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.²⁹ Anadolu'daki Türk kentlerinde kalesi bulunan yerleşim yerlerinin tamamına yakınında bir iç kale ve ahmedek bulunmaktadır. Bizans İmparatorluğu devrinde Anadolu'daki küçük kentlerde savunmaya yönelik kaleler inşa edilmişken, büyük kentlerin etrafı tümüyle surlar ile çevrelenmemiştir. Bu durumun yanında Anadolu'nun Türkleşmesiyle birlikte kentler tamamen surlarla çevrelenmiştir.³⁰ Yapılan surlar içerisine yerleşen Türkler ile gayrimüslimler arasında meydana gelebilecek herhangi bir güvenlik problemine karşı yeni surlar yapılarak ikinci bir sur daha inşa edilmiştir.³¹ Türklerin, kentlerin etrafını surlarla çevrelemesi geleneği Bizans İmparatorluğundan öğrenilen bir durum olmayıp, Türkistan ve İran'da öğrenilen ve sentezlenerek Anadolu'da uygulanan bir yöntemdir.³² Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd devrinde kent hayatını etkileyen önemli değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Yaklaşan Moğal tehlikesine karşı sultan Konya, Sivas, Kayseri, Amasya, Malatya ve Erzincan'daki surları tamir ettirerek güçlendirmiştir.³³

Kentleri çevreleyen sur duvarlarının yükseklikleri 15-20 metreye kadar çıkabiliyordu. Sur yapımında sağlam taşlar kullanılır ve bu surlar burçlar ile desteklenirdi. Burçların sayıları surların genişliğine göre değişiklik gösterirdi. Ancak hiçbir zaman bu mesafe bir ok atımından uzak olmazdı. Örneğin Konya'daki surlarda 140 burç bulunurken, Malatya'daki surlarda 70-75 burç yer almaktaydı.³⁴

²⁴ Özcan, "Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit", 180-181.

²⁵ Kejanlı, "Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi", 292; Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri", *İtüdergisi/a* 6 sy.1 (2010): 10.

²⁶ Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*. çev: Aykut Kazancıgil-L. Arslan Özcan (İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2015), 262.

²⁷ İbn Sa'id el Mağribi, *Kitâb el-Coğrafya*, nşr. İsmail el-Arabi (Beyrut, 1970), 186; Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu (Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2006), 49; Ebü'l Fidâ, *Ebü'l Fidâ Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017), 301-307.;

²⁸ Metin, *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 32.

²⁹ Celil Arslan, "Ahlat Şehri Kent Dokusu ve Eski Eserleri", *KARE*, sy. 5 (2018): 7.

³⁰ Semavi Eyice, "Kale", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 240.

³¹ Baykara, "Türkiye Selçuklularında Şehir", 277.

³² Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1977), 72; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987) 110-113.

³³ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, trc. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), 271-274.; Özcan, "Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit", 164.

³⁴ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 36; Nezih Başgelen, *Bir Zamanlar Malatya* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1998), 6.

Kaleler

Kentlerin kuruluşunda ve gelişmesinde kalelerin önemi yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konulmuştur.³⁵ Kaleler; genel olarak ana yol, yol kavşağı, geçit yerleri ve boğazlar, köprübaşları, kıyı kesminden biraz uzakta olan adacıklar, denize uzanan burunlar gibi arazinin doğal özelliklerinden de yararlanılarak stratejik açıdan önemli yerlerde güvenliği tesis etmek ve yeteri kadar askeri barındırmak için inşa edilen yapılardır. Kaleler, kalın duvarlar ve bu duvarların üzerine yerleştirilen burçlardan meydana gelirdi. Gelebilecek dış saldırılara karşı genelde iki kat inşa edilir, ok atmak için siper ve mazgallar bulunur, duvarlarının dışına hendek oyulurdu.³⁶

Türkler, Anadolu'da fethettikleri iç bölgelerdeki kentlerde kalelerle karşılaşmışlardır. Bu kaleler, Bizans İmparatorluğu için kentlerin mekânsal yapısını oluşturan ve dini amaçlı kullanılan kilise ile ticari amaçlı kullanılan pazar yeri gibi ana unsurlardan olan iç kalelerdir.³⁷ Batı Anadolu ve Akdeniz'deki kaleler ise kentleri tamamen çevrelemektedir. Bu kaleler Türkler tarafından aslına çok fazla dokunulmadan kullanılmıştır. Sadece iç kaleler üzerinde bazı değişiklikler ve bakım-onarım çalışmaları yapılmıştır. Bunun yanında Türk kentlerinin bazılarında kenti çevreleyen surlar yerleşim yerlerinin hepsini içine almamaktadır.³⁸ Bu duruma Konya surları örnek olarak gösterilebilir. Konya'da bazı mahalleler surların dışına kurulmuştur. Bu nedenle surlar kentin her yerini içine almamaktadır.³⁹

Anadolu Türk kentlerinin savunma yapısı içerisinde yer alan ve bulunduğu konumdan dolayı önem arz eden iç kaleler, Türk kentlerinin tamamına yakınında bulunmaktadır ve bu iç kaleler iki şekilde konumlandırılmıştır. Bunlardan ilki dış kaleyi çevreleyen surların hemen bitişiğinde inşa edilmiş olanlardır. Alaiye, İzmit, Kayseri, Tokat, Ankara ve Amasya bu tür iç kalelere örnek olarak gösterilebilirler. İkinci şekildeki iç kaleler ise coğrafyanın durumuna göre dış kaleden ayrı olarak yüksek bir tepeye inşa edilenlerdir. Yüksek tepeye kale inşa etme geleneği Anadolu'nun fethinden önce de Büyük Selçuklu Devleti'nde görülen bir durumdur. Büyük Selçuklu Devleti'nde yüksek kaleye Zeberin, aşağıda inşa edilene ise Furudin denirdi. Konya ve Sivas'taki iç kaleler Anadolu'daki bu tür yüksekte yer alan iç kalelere örnektir. İç kalelerde devlet idarecilerinin ikametleri yer alır ve idari işler burada yürütülürdü. Konya ve Sivas iç kalelerinde sultan sarayına da yer tesis edildiği bilinmektedir.⁴⁰

İç kalelerde idari kurumların yanında cami, mescit, depo, darphane, hamam, pazar yeri, cephanelik gibi yapılar da vardır. Giriş ve çıkışın gerçekleşmesi için bir ya da iki adet kapı yer almaktadır. Bunların yanında iç kalenin dış dünyayla bağlantısını sağlayan dehlizler ve gizli geçitleri de bulunmaktadır.⁴¹

Anadolu'daki kaleler ortaçağ boyunca önemini her zaman korumuş, kent hâkimiyeti ve savunması için başta gelen unsur olmuştur. Kalelerin ne kadar önemli olduğuna Moğol Hükümdarı Hülâgû'nun Harran Kalesi'ni ele geçirmek için verdiği uğraş ve yaşadığı sıkıntılar örnek olarak gösterilebilir. Öyle ki Hülâgû Harran'ı ele geçirdikten sonra kalesini ve surların şerefelerini yıktırmıştır.⁴² Kaleler, Türk hâkimiyeti döneminde önemini artırarak devam ettirmiştir. Türkler, Anadolu'daki kaleleri fethederek bölgeye yeni iskân faaliyetlerinde bulunmuşlar ve ele geçirilen her kaleye asker bırakmışlardır. Bu sayede hem bölge kontrol altında tutulmuş hem de bölgenin Türkleşmesi hızlanmıştır. Ayrıca fethedilen kalelerde kalan askerler daha sonra buralara ailelerini getirerek bir kale-kent olgusunun oluşmasına zemin hazırlamışlardır.⁴³

Ahmedek ve Kale Kapıları

Anadolu Türk kentlerinde savunma amaçlı inşa edilen yapılardan birisi yukarıdaki bölümde de bahsedildiği üzere ahmedeklerdir. Ahmedekler içerden surlara bitişik olarak inşa edilirdi. Bu sayede dış surların bir parçasıymış gibi görünürlerdi. Ahmedeklerin inşa nedeni tamamen savunma amaçlı olup, ordu için kışla vazifesi görürdü. Ayrıca bazı durumlarda zindan olarak da kullanılmışlardır. Konya'daki Ahmedek, kentin güneybatı kısmında inşa edilmesi ve dış surların parçasıymış gibi görünmesi açısından iyi bir örnektir.⁴⁴ Alaiye, Sivas ve Kayseri'deki ahmedekler de yine dış kalenin

³⁵ Maximilian Streck, "Kale". *İslam Ansiklopedisi*, c. 6 (Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1997), 124-125.

³⁶ Jere L. Bacharach, "İç Kale İslam Şehrinde Gücün Sembolü". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 13, sy. 2 (2000): 227.

³⁷ Hüseyin Hakan Gazioğlu, "Orta Çağ Bizans Kentleşmesi ve Kentsel Canlanmanın Ekonomik Dinamikleri". *Ege Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sy. 2 (2022), 95; Merve Özkaynak Yolcu, "Anadolu'daki kale-kentlerin karşılaştırmalı morfolojik analizi". *GRID-Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi* 6, sy. 2 (2023): 618.

³⁸ Osman Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c.7, ed. H. Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 336.

³⁹ Baykara *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, 42.

⁴⁰ Baykara, "Türkiye Selçuklularında Şehir", 280.; Metin.; *Selçuklu Çağında Yaşamak*, 42.

⁴¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, (3. C., 1. Kitap), haz. Yücel. Dağlı ve S. Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 293.

⁴² Ali Öngül, *Urfa Tarihi İslam Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar (639-1517)* (Manisa: Emek Matbaası, 2004): 174.

⁴³ Ali Boran, "Türk Sanatında Kale Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 7, ed. H. Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 880.

⁴⁴ Ahmet Alkan, *Konya Tarihi Kentin Planlama Sorunları* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1994), 90; Abdurrahman Okuyan, "Şehir

bitiminde, iç kalede ayrı olarak inşa edilmişlerdir.⁴⁵

Kale kapıları savunma amaçlı inşa edilen bir diğer önemli unsurdur. Kale kapıları çevre ile bağlantıyı sağlar, kente ulaşan yolları kalelere bağlar. Bu yollar sur kapılarının önünde toplanır, iç kesimlere gidildikçe daralmaya başlar. Bu sayede kentin ana artellerinin meydana ulaşması sağlanırdı.⁴⁶ Türk kent anlayışında kale kapıları güneye, kuzeye, doğuya ve batıya olmak üzere dört ana yöne açılırdı. Kentin büyüklüğüne göre kale kapılarının sayıları da artabilirdi. Kapıların çeşitli isimleri olur ve bu isimler genellikle kapıdan çıkan yolun istikametindeki en önemli kentin ismini alırdı. Bir de kent meydanına (gök meydana) açılan kapı olur buna da meydan kapısı denirdi.⁴⁷ Kente giriş çıkışlar kale kapılarından kontrollü şekilde sağlanır, gece olunca kentin kapıları kapatılırdı. Yolcuların giriş için geç kalmaları durumunda surun hemen yakınında gecelemeleri sağlanır, sabah olunca gece geç kalanların sorguları yapıldıktan sonra kente girişlerine izin verilirdi.⁴⁸

Mahalleler

Mahalle, kentlerdeki semtler için kullanılan isimdir ve konaklanan yer anlamına gelmektedir. Kentlerin fiziki, sosyal birimlerini oluşturan mahalleler kentin ana unsurudur, bir cami ya da mescit çevresinde toplanan evlerin bir araya gelmesi sonucu oluşmuşlardır.⁴⁹ İlk Türk Beylikleri ve Anadolu Selçuklu devirlerinde Anadolu Türk kentlerinin mekân içerisinde tarihlendirilmesini yapmak eldeki kaynakların yetersizliği nedeniyle çok zordur. Dönemin vakıf kayıtlarından hareketle mahallelerin varlığından haberdar olabilmekle beraber, mahallenin sınırları, niteliği, kent içerisindeki yeri, hane sayıları hakkında kesin bilgilere ulaşamamaktayız.⁵⁰

Anadolu'da oluşturulan Türk mahallelerinin isimleri, genelde cami, mescit yaptıranlar tekke/zaviye kurucuları ya da yine aynı mahallede ikamet eden zengin ve varlıklı kişilerin isimleri olurdu. Örneğin, Musa, Abdülkerim, Muhyiddin'ül-mütetabbib gibi şahıs isimleri mahalle isimleri olmuştur. Bunun yanında mahalleler isimlerini mescitlerden veya kale kapılarından da alabilmektedir.⁵¹

Selçuklu devri Türk mahalleleri idari yapılanma olarak düzenlenmiş olsa da sınırları kesin çizgilerle ayıramamıştır. Mahallede ikamet edenlerin idare ile olan ilişkilerini iğdiş⁵² denilen kişiler takip ederdi.⁵³ Bu dönemde Arap ve İran kentlerinde görünen mahallelerin bir duvar vasıtasıyla bölünmesi geleneği Anadolu Türk kentinde de uygulanıyordu. Bununla beraber mahalleler fiziksel açıdan bir bütünlük sergilemektedir. Yol ağı ise iki ayrı mahalleyi birbirinden ayıran unsurdur.⁵⁴

Selçuklu devrinde Türk kentlerinin fiziki yapısının oluşumunda, gelişip büyümesinde en önemli faktörler camiler, mescitler ve pazar yerleridir. Anadolu'da fethedilen büyük kentlerin tamamında hemen cami inşasına başlanmış, kısa sürede bu camiler ibadete açılarak yakınlarına pazar yerleri eklenmiş, bu sayede kentin çekirdeği meydana getirilmiştir.⁵⁵ İlk dönem yapılan camiler surların iç kısımlarına inşa edilmiş, bazıları ise eski kiliseler üzerine yapılmıştır. Daha sonraki dönemde iç kalede inşa edilen camiler de vardır. Bu duruma örnek olarak Konya Alaeddin Cami gösterilebilir.⁵⁶ Pervâne Muînüddin tarafından fethedilen Sinop kentinde eski bir kilisenin temelini bir cami yapıldığı bilinmektedir.⁵⁷ Fetihler arttıkça cami ile mescitler

Tarihi Açısından Anadolu Selçuklu Şehirlerinin Sosyal ve Fiziki Yapısı", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9 (2019): 54-55.

⁴⁵ Ayşe Değerli, "Osmanlı Şehirlerinin Savunma Sistemi: Konya Örneği", *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar* 7, sy. 35 (2007): 548.

⁴⁶ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", 337; Okuyan, "Şehir Tarihi Açısından Anadolu", 55.

⁴⁷ Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, 67; Yılmaz Can, "İslam Şehirlerinin H. I-III. (M VII-IX.) Y.Y. Fiziki Yapısı" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1995), 65.

⁴⁸ Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, çev. Abdülkadir İnan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 197.

⁴⁹ Nevzat Topal, "Karamanoğulları Döneminde Aksaray'da İskân ve Mahalleler", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 20 (2006): 209.

⁵⁰ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", 337.

⁵¹ Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, 49-50; Muhammet Görür, "Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 8, ed. H. Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 204.

⁵² İğdiş; XII ve XIII. yüzyılda Anadolu'daki yerleşim yerlerinde vergi memurlarına verilen isimdir. İğdiş kelimesi Farsça ve Arapça eserlerde çokluk şekli olan (egadişe, igdişan) olarak da isimlendirilmiştir. İğdişlerin reislerine "İğdişbaşı, emirü'l-egadişe, emir-i igdişan" denilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde kent ileri gelenlerine iğdiş denildiği ve ekonomik faaliyetlerinin iğdişbaşının denetiminde gerçekleştiği bilinmektedir. Ereğli, İskilip, Aksaray ve Larende gibi kentlerde iğdişler ve iğdişbaşları bulunmaktaydı. Bkz. Faruk Sümer, "İğdiş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 21 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 524.

⁵³ Musa Çadırcı, "Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Habitat II* (1996): 257.

⁵⁴ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar* (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990), 113.

⁵⁵ Wilhelm Barthold ve Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1977), 40.

⁵⁶ Ahmet Akşit, "Ankara'nın Selçuklular Devrindeki Kentsel Gelişimine Dair Notlar". *The Journal of Social Sciences* 21, 21 (2020): 72..

⁵⁷ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 63.

kentin farklı yerlerine de inşa edilmeye başlamıştır. Yapılan cami, mescitlerde nitelik ve nicelik bakımından hiçbir ayırım bulunmamaktadır. Sadece Anadolu Selçuklu sultanlarının gittiği sultan camileri diğerlerinden farklıdır.⁵⁸

Türkler Anadolu'ya ilk geldiklerinde kentlerin dışına yerleşmişler, zamanla kentin iç kısımlarındaki mahallelerine geçmişlerdir. Bu sayede kentin Türk nüfusu artma eğilimi göstermiştir.⁵⁹ Ayrıca, Anadolu Türk kentlerinde Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi Müslümanlar, gayrimüslimlerden ayrı mahallelerde ikamet etmiştir. Ayrı mahallelerde ikamet edilmesinin nedenlerinden birisi Müslümanların temizlik için kullandıkları akarsuyun gayrimüslimler tarafından kullanılmasını istememeleridir. Özellikle büyük kentlerde Latinlerin, Yahudilerin, Arapların, yabancı Türklerin ve İranlıların ikamet ettikleri mahallelerin olduğu bilinmektedir.⁶⁰

Ortaçağda Anadolu'yu gezen seyyahlardan hem Türk mahallelerinin nasıl meydana geldiğini hemde bu mahallelerde yaşayanların nüfus yapısı hakkında fikir elde edebiliriz. XIV. yüzyılın başlarında Anadolu'ya gelen İbn Battûta, kentlerde yaşayanların kendi dini ve etnik kimliklerine göre evler inşa ettiklerini ve bu sayede kenti oluşturan mahallelerin ortaya çıktığını söylemiştir.⁶¹ Kentlerdeki nüfus yapısıyla ilgili olarak ise, XIII. yüzyılın ortalarında Tebriz-Ani-Erzincan-Erzurum-Sivas-Kayseri-Konya-Ayas güzergâhını takip ederek Anadolu'yu gezen Rahip Rubruck, Erzincan başta olmak üzere Anadolu'daki çoğu kentte Rum, Ermeni ve Gürcü nüfusun Türk nüfustan fazla olduğunu, Türklerin ise genel olarak kırsal alanlarda yaşadıklarını söylemektedir.⁶² Yaklaşık bir yüzyıl sonra Timur'a gönderilen İspanyol Sefiri De Clavijo'nun da Anadolu seyahati sırasında Erzincan'ın nüfus yapısı hakkında verdiği bilgiler Von Rubruck'u destekler niteliktedir. Ancak, De Clavijo farklı olarak Erzurum ile ilgili Ermeni nüfusun azaldığını belirtmektedir.⁶³

Bu anlatılanlardan hareketle XII. ve XIII. yüzyılda, Anadolu'da kent yaşamının Rum, Ermeni ve Gürcülerin elinde olduğu söylenebilir. Ancak dönemin seyahatnamelerinde geçen bu bilgiler Türklerin Anadolu kentlerini fethettiklerinde uyguladıkları iskân politikasıyla çelişmektedir. Çünkü Türkler ele geçirdikleri yerlerde Türk-İslam mahallelerini genel olarak iç kalede yani kentin ana merkezinde kurmuşlar, gayrimüslim halkı ise sur dışına çıkarmışlardır. O zaman seyahatnamelerde kent yaşamında daha fazla oldukları söylenen gayrimüslim halkın durumu sorusu doğal olarak ortaya çıkmaktadır. Bu soruya cevabı yine dönemin önemli ana kaynaklarından olan Abû'l Farac, İbn Battûta ve Marco Polo vermektedir. Abû'l Farac; 1290 yılında Harput'ta Zaid Kalesi'ne gelen bir Ermeni rahibin dini propaganda yapmasının bölgede Müslüman ve Hristiyan halk arasında çeşitli sorunlara neden olduğunu, yaşanan olayların kentte bir aya yakın ticari faaliyetlerin durmasına neden olduğunu söyler.⁶⁴ İbn Battûta; XIV. yüzyılın başlarında Türklerin kırsal bölgelerin yanı sıra kentlerde de hâkim unsur haline geldiklerini anlatır.⁶⁵ Marco Polo ise; Anadolu'da Türklerin dağlık bölgelerde ve ovalarda yaşadıklarını, hayvancılıkla uğraştıklarını, kent merkezlerinde ise Ermeni ve Rumların yaşadıklarını, zanaat ve ticaret ile uğraştıklarını aktarır.⁶⁶ Bu bilgilerden yola çıkarak kentsel yaşamda gayrimüslim halkın daha fazla olmasının nedeninin kent içerisinde ikamet etmelerinden ziyade ticaret, zanaat ve üretim faaliyetlerini ellerinde bulundurmalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Türk mahallelerinde fiziki unsuru oluşturan önemli yapılardan birisi de külliyelerdir.⁶⁷ Mahalle içerisinde yer alan külliyelerde plan ve kronolojik zaman bütünlüğü bulunmamaktadır. Bazı zamanlarda külliyeler, imaret, manzume, hey'et, site gibi isimlerle de anılmışlardır. Genelde camiye yakın bir yerde konumlanan külliyeler bazı durumlarda bir türbe ya da ticari bir yapı çevresinde oluşturulabiliyordu. Bu yapılan külliyeler sayesinde Türk kentinin mekânsal biçimlendirilmesi de sağlanmış oluyordu.⁶⁸ Anadolu'daki külliyelerin en eskisi Artuklular döneminde XII. yüzyılın başlarında inşa edilen Mardin Emînüddin

⁵⁸ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", 341.

⁵⁹ Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1331)*, çev. Hrnt. D Andreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, 1946), 46.

⁶⁰ Will Durant, *İslâm Medeniyeti*, çev. Orhan Bahaeddin (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 2004), 227; Hamit Pehlivanlı, "Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri (1000-1300)", içinde *Tarih El Kitabı Selçuklulardan Bugüne*, ed. A. Nezihi Turan, Ankara: Grafiker Yayınları, 2004), 110.

⁶¹ İbn Battûta Tanci. *İbn Battûta Seyahatnamesi c. I*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 402-403.

⁶² Wilhelm Von Rubruck, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 13. Yüzyılda İstanbul'dan Karakurum'a Yolculuk*, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 185-189.

⁶³ Ruy Gonzales De Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur: Timur Nezinde Gönderilen İspanyol Sefiri Clavijo'nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri*, çev. Ö. Rıza Doğrul (İstanbul: Ses Yayınları, 1993), 81-87.

⁶⁴ Gregory Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, c. 2, çev. Ö. Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 633.

⁶⁵ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 403.

⁶⁶ Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, çev. Ömer Güngören (İstanbul: Yol Yayıncılık, 2017), 20.

⁶⁷ Koray Özcan, "Erken Dönem Anadolu-Türk Kenti Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekânsal Ögeleri", *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, sy. 55 (2010): 218.

⁶⁸ Kurt Erdmann, "Die Sonderstellung Der Anatolischen Moschee Des XII. Jahrhunderts", *The First International Congress of Turkish Arts*, (1961): 94-101.

Külliyesi'dir.⁶⁹

Meydanlar

Batı literatüründe ortaçağ kenti, etrafı surlarla çevrelenen, en yüksek tepesinde bir kalesi olan ortasında ibadet yeri bulunan, çevresinde çarşı, pazar ve meydan oluşturulan kasabaya verilen isimdir. Bu tanım genel olarak ortaçağ Avrupa kentlerini anlatmış olsa da Türk-İslam kentlerinin de ortak özellikleri olarak kabul edilmektedir. Ortaçağda kentte yaşayan bütün halk bir tören ya da şenlik vesilesiyle bir meydanda toplanırdı. Bir olay için insanların bir araya geldikleri yerler Antik Yunan ve Roma devirlerinde stadyumlar, tiyatrolar, sirkler ve kollesumlar da olabiliyordu.⁷⁰

Anadolu Türk kentlerinin oluşmasında meydanlar da önem arz etmekteydi. Türk fetihlerinden önce Anadolu kentlerinde meydanlar bulunmaktaydı. Roma ve Bizans İmparatorluğu dönemlerinde meydanlar açık alanlardan oluşuyordu. Türk-İslam kentlerinde meydanlar fiziki yapı göz önüne alındığında mahallelerden sonra gelmekteydi. Meydanlar kalabalık halkın bir araya geldiği yerlerdi. Belirtilen özellikleri sayesinde meydanlar Türk kentlerinin belirli yapılar içerisinde yer almaktaydı.⁷¹

Meydanlar, ortaçağ Avrupa kentlerinde çarşı, pazar yeri, şölen, tören alanı olarak kullanılır ve katedral ya da kilise gibi dini yapıların yanında konumlandırılırdı.⁷² Türk kentlerinde meydanlar Avrupa kentlerindeki gibi cami, medrese, ya da han, hamam gibi yapıların yanında planlanmamıştır. Bu durumdan yola çıkarak Türk kentinde yer alan meydanlar için cami-mescit bağlantısının olmadığı söylenebilir. Ancak özellikle pazar yeri ve çeşme yanında meydan kadar büyük olmasa da halkın toplanacağı açıklıklar bulunmaktadır.⁷³

Meydanlar, Türk-İslam medeniyetinde batılı medeniyetlerdeki gibi kendine özgü anlamlar taşımaktadır. Özellikle Selçuklu devrinde kentlerin önemli unsurlarından biri haline gelen meydanlar, Türkistan coğrafyasındaki Semerkant, Özkent, Buhara, Kend, Cürcaniyye ve Tirmiz gibi Türk kentlerinde de bulunmaktadır ve Selçuklular vasıtasıyla Anadolu'ya getirilmiştir.⁷⁴

Anadolu Türk kentinde meydanlar dini unsurlar yerine sosyal unsurlar göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Bu nedenden yola çıkarak meydanları üç grupta ele alabiliriz. Bunlardan ilki batılı bir görünüme sahip olan, karşılıklı sokakların kesişmeleri sonucu oluşan meydanlardır. Bu gruba giren meydanlar Anadolu Türk kentinde çok fazla bulunmamaktadır. İkinci gruba giren meydanlar merkezlerine sosyal yapıları alan ve herkesin toplanabileceği alanlardır. Anadolu Türk kentlerinde bu tür meydanlara sıklıkla rastlanmaktadır. Üçüncü gruba giren meydanlar ise geniş sahalarda oluşturulanlardır. Sur içerisinde geniş sahalara olmadığından bu meydanlar sur dışında kale kapılarına yakın yerlerde oluşturulurdu.⁷⁵ Üçüncü grupta yer alan geniş sahalara yayılan meydanların en güzel örneklerinden birisi Konya'daki meydandır. Devlet misafirlerinin karşılanması ve uğurlaması gibi törenler bu meydanda düzenlenirdi.⁷⁶

Türklerde, meydanlar sadece idari ve dini işler için toplanılan alan olmayıp, aynı zamanda eğlence faaliyetlerinin de yapıldığı yerlerdi. Meydanlarda oklar atılır, cirit ve çevgan gibi çeşitli Türk oyunları oynanırdı. Anadolu'nun fethinden önce Büyük Selçuklular döneminde meydanlar, sivil ve askeri hayatın ayrılmaz bir parçası durumuna gelmişti. Sultan Melikşah'ın Meydan-ı Mübarek ve Meydan-ı Guy'da çevgan oynadığı bilinmektedir.⁷⁷ Anadolu Selçuklu sultanlarının da meydanlarda çevgan oynadıkları kaynaklarda geçmektedir.⁷⁸

Saraylar

Selçuklu devrinde Anadolu'nun bazı kentlerinde Darü'l-İmara/Devlet-hane olarak da bilinen saraylar bulunmaktaydı. Sultanların kullandığı bu sarayları bazı zamanlarda melikler de kullanabilmekteydi. Saraylar genellikle büyük kentlerde yer alırdı. Bazı saraylar kent merkezine yakın yerde inşa edilirken bazı saraylar kent merkezinden biraz uzakta inşa edilmiştir. Konya, Kayseri, Sivas, Tokat ve Erzincan'daki saraylar kent merkezinde inşa edilmişken, yine Konya ve Kayseri'de kent merkezinin uzağına inşa edilen saraylar vardır. Bu durumdan hareketle sultanların, Anadolu'daki Türk saraylarını iki farklı

⁶⁹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Külliyeler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 542.

⁷⁰ Tülay Metin, "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde "Meydan" Kültürü", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 28, sy. 1 (2013): 210.

⁷¹ Tuncer Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 112.

⁷² Leonardo Benevolo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, çev. Nur Nirven, (İstanbul: Afa Yayıncılık, 1995), 61.

⁷³ Kuban, "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi", 70.

⁷⁴ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001), 219, 244, 255, 260, 265.

⁷⁵ Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî*, 112-115.

⁷⁶ Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, 68.

⁷⁷ Reşidüddin Fazlullâh, *Camiü't-Tevârih*, c. 2, nşr. Ahmed Ateş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1960), 370-379; Ravendî, *Rahatu's-Sudur ve Âyetu's-Sürûr*, c. 1-2, çev. Ahmet Ateş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 122.

⁷⁸ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 413; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 229;

türde inşa ettirdiklerini söyleyebiliriz. Birinci tür saraylara Konya, Kayseri, Erzinan örnek olarak gösterilebilir, bu saraylar kent merkezinde surlara yakın yerde ya da iç kalede bulunurdu.⁷⁹

Kent merkezlerinde yer alan saraylar genellikle Ulu Cami ile beraber inşa edilirdi. Bu yöntem Abbasi Devleti'nde görülen bir durumdur. Abbasilerin başkenti Bağdat'ta yer alan halife sarayı kent merkezinde camiye bitişik şekilde inşa edilmiştir. Yine önemli İslam kentlerinden Samarra'da saray kent merkezinde iç kalede inşa edilmiştir. Türk fetihleri öncesi Anadolu'daki Bizans İmparatorluğu sarayları da yine kent merkezinde konumlanmaktadır.⁸⁰

Kent merkezinin uzağında olmakla beraber genellikle surlara yakın olarak inşa edilen ikinci tür Anadolu Türk sarayları devlet törenlerine ve eğlencelere ev sahipliği yapar, aynı zamanda sayfiye olarak da kullanılırdı. Bu sarayların çevresi güvenlik açısından yüksek surlarla örülür ve geniş sahalara yayılımı sağlanırdı. Bu saraylarda sultan, sultanın ailesi ve devlet ricali haricinde kimse yaşayamazdı. Sadece bazı beylerin evleri saray yakınında yer alabilirdi. Bazı Anadolu Selçuklu sultanları döneminde bu saraylarda hazine odaları ve ambarlarda bulunurdu.⁸¹

Türklerin Anadolu'da kendi inşa ettikleri sarayların yanında birde Bizans İmparatorluğu döneminden kalan saraylar da vardır. Bu saraylar hem harap vaziyette olmaları hem de Türk-İslam kültürüne uymamaları nedeniyle kullanılmamıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Türkler saraylarını kendi kültür özelliklerine göre inşa etmişlerdir. Saraylar inşa edilirken dikkat ettikleri unsurların başında güvenlik gelmektedir. Bu nedenle ilk dönem saraylar iç kalede inşa edilmiştir. Bazı sarayların kent dışına inşa edilmesinin nedeni fetihlerin çoğalması ve buna paralel olarak devletin gücünün artmasıdır.⁸²

Anadolu'da inşa edilen Türk saraylarının en önemli vazifelerinden birisi ise devletin idare ve iktidar makamı olmasıdır. Selçuklu Sultanları her zaman saraylarda tahta çıkarılırdı. Örneğin, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın sultanlığı daha önce ilan edilmişse de kendisi başkent Konya'ya ulaştığında devlethaneye gelerek buradaki tahta çıkmıştır. Bir başka örnek de Baybars'ın Kayseri'ye gelerek kentteki devlethanede Selçuklu tahtına oturmasıdır.⁸³

Ulaşım

Anadolu Türk kentlerinin dönem itibarıyla oluşmasına katkı sağlayan önemli unsurlardan birisi de ulaşımın olmasıdır. Anadolu'da, Selçuklu dönemi kentleri üzerine yapılan çalışmalarda ulaşımı sağlayan yol ağlarının kendiliğinden oluştuğu görülmüştür. Bu durumun yanında yolların geometri dışı bir nitelik göstermesi çok fazla "çıkılmaz sokak"ın oluşmasına neden olmuştur.⁸⁴ Bahsi geçen geometri dışı yol durumu Anadolu'da Türk fetihlerinden önceye dayanmaktadır. Helen ve Roma devirlerinde yollar bir düzen içerisinde yapılmışken, Bizans İmparatorluğu devrinde bu düzen bozulmuş, bu durum kentlerin fiziki yapısının değişmesine etki etmiştir. Kentlerin düzensiz olan yol durumu Türkler tarafından değiştirilmemiş, Bizans devri kent yapısı sürdürülmüştür. Yollar, kentin kale kapılarından iç kısımlarına doğru daralmakta olup, geniş arter özellikleri az da olsa devam etmiştir. Kentlerin içinden geçen yolların planlanmasında yasal bir düzenleme olmadığından, yol ağının oluşmasını sağlayan başka unsurlar devreye girmiştir.⁸⁵

Anadolu Türk kentinde surların iç kısımlarında yer alan yollar; cami, zaviye, pazar yeri, çarşı gibi önemli sosyal, ekonomik ve idari yapılara göre şekillenir ve bu yerlere yönlendirmeler olurdu.⁸⁶ Surların dışında kalan yerleşim yerlerinde yollar, yine cami, zaviye, pazar yeri, çarşı gibi yerlere yönlendirildi. Bazı zamanlar kent içerisinde inşa edilen büyük yapılar kent içerisinde geçen yollar için yönlendirici görevi görürdü. Konya Sahip Ata Külliyesi ile Kayseri Hunat Hatun Külliyesi bu duruma örnek olarak gösterilebilecek büyük yapılardandır.⁸⁷

⁷⁹ Nesrin Taşer, "Türk Kültüründe Saray Kavramı ve Geleneksel Saray Mimarisinin Gelişimi", *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi* 23, (2022): 80-81; Osman Eravşar, "Anadolu Selçuklularında İdari Mekân Olarak Devlethâne", içinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, ed. Osman Eravşar (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001), 281-295.

⁸⁰ Gülgün Köroğlu, "Sur İçinde İmparatorluk Mekanları: Konstantinopolis' teki Bizans Sarayları", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sy. 152 (2006): 13-14.; Zeynep Tarım Ertuğ, "Saray", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 117.

⁸¹ Kamil Uğurlu, "Kubâdâbâd Sarayı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002) 299; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev: Erol Üyepazarıcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 185-186.;

⁸² Özcan, "Erken Dönem Anadolu", 198-199.

⁸³ Faruk Sümer, *Yabanlı Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1985), 5-99.

⁸⁴ Doğan Kuban, "Anadolu Kentlerinin Tarihî Gelişimi ve Yapısı Üzerine Gözlemler, Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler", *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, (1995): 191.

⁸⁵ Haşim Karpuz, "Konya'nın Selçuklu Kent Dokusu ve Son Yıllarda Yıkılan Anıtları", içinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, c. 2, ed. Osman Eravşar (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001), 1-11.

⁸⁶ Arslan, "Ahlat Şehri Kent Dokusu", 10.

⁸⁷ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", 340.; Karpuz, "Konya'nın Selçuklu Kent Dokusu", 7-11.

Anadolu'da oluşturulan Türk kentinin fiziki yapılanmasında çıkmaz sokaklar da önem arz etmektedir. Genel kullanıma kapalı olan çıkmaz sokaklar, bu nedenden dolayı diğer sokaklardan ayrılmaktadır.⁸⁸ Çıkmaz sokakların genel kullanıma kapalı olmasının nedeni aile unsurudur. Bu sokakların oluşturulmasındaki en önemli etken kişisel menfaatler olarak görülmektedir.⁸⁹ Kent yapısı eski olan Sivas, Konya, Kayseri, gibi kentlerde çıkmaz sokak sayısı fazladır. Gayrimüslimlerin yaşadıkları mahallelerde de çıkmaz sokaklar bulunmaktadır. Buralardaki çıkmaz sokaklar ortak kent kültürün neticesi olarak düzensiz biçimde şekillenmiştir.⁹⁰

Sonuç

Anadolu Türk kentleri, dönem itibariyle sadece fiziki yapıları ele alınarak incelendiğinde kaynakların yetersizliğinden dolayı kesin doğrulara ulaşılamamaktadır. Bu nedenle araştırmada, kentlerin gruplandırılması yapıldıktan sonra Türklerin kentlerde meydana getirdiği mekânsal yapılanmalar ele alınarak Anadolu'da Türk kent kültürünün nasıl oluştuğu kavranmaya çalışılmıştır. Yaptığımız araştırmada, mekânsal yapılanmaların mimari öğelerinden ziyade kentin tamamına yaptığı katkı ve bu sayede oluşturduğu kent kültürü irdelenmiştir.

Türkistan ve İran coğrafyasından Anadolu'ya XI. yüzyıl itibariyle göç etmeye başlayan Türkler, ilk Türk Beylikleri ve Anadolu Selçuklu Devleti ile beraber bu coğrafyada bir değişim ve dönüşüm hareketi başlatarak Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamışlardır. Bahsi geçen bu dönüşüm ve değişim sayesinde Bizans İmparatorluğu devrinde çeşitli savaflara, yağmalara maruz kalan ve nüfusları azalan kentler, Türklerin uyguladıkları politikalar sayesinde yeniden huzur ve güven ortamına ulaşmıştır. Anadolu'nun düzene kavuşmasıyla beraber kentlerde siyasal, yönetsel ve mekânsal çerçevede Türk toplum yapısına uygun olarak yeniden düzenlenmiştir.

Türkler, Türkistan'da öğrenerek göç yolları üzerinde yer alan İran medeniyeti ile harmanladıkları İslam kent modelini, Anadolu'daki kentlerde yerel medeniyetlerin de katkısıyla birleştirerek uygulamışlardır. Bu uygulama sırasında Türk kimliği her zaman ön planda tutulmuştur. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu'ndan devralınan kentler oluştururken üç farklı yol takip edilmiştir. Bunlardan ilki, fethedilen kentte mevcut durumu korumak ve kullanmaktır. İkincisi, Bizans İmparatorluğu devrinde tahrip olan ve yıkıma uğrayan kentlerin hemen üzerine ya da çevresine yenilerinin tesis edilmesidir. Üçüncü ise Türkler'in yeni kentler oluşturmalarıdır. Bu tespitten yola çıkarak Anadolu'da Türk dönemi kent modellerinin ana belirleyici unsurunun yerleşme sistemi içerisinde mekânsal boyutta kazandıkları yeni işlevsel özellikleri olduğu ve bu durum üzerine kentlerin konumlandırıldığı görülmüştür. Gerçekleştirilen bu politika sayesinde kentlerdeki Bizans İmparatorluğu devrinden kalan eserlerin korunduğu, ihtiyaçlara göre de yeni eserlerin inşa edildiği tespit edilmiştir.

İncelenen dönem itibariyle Anadolu Türk kentleri fiziki yapılarının oluşum ve gelişimine göre iki ana gruba ayrılabilir. Birinci grup kentlere "Uç Bölgesi Kentleri", ikinci grup kentlere "Açık" ve "Kapalı Kentler" denilmektedir. Birinci grupta yer alan uç kentler, yarı göçebe yaşayan Türklerin sınır bölgelerine yakın yerlere yerleşmeleriyle oluşmuştur. Açık ve kapalı kentler ise daha çok iç kısımlara yerleşilmesiyle tesis edilmişlerdir. Bu gruptaki kentlerin açık ya da kapalı kent olarak tespiti kentlerin sur içinde yer alıp almamasıyla ilgilidir. Kentin tamamı ya da tamamına yakını surlarla çevrelenmişse kapalı kent, surlarla çevrelenmemişse açık kent ismini almıştır. Kapalı kentleri meydana getiren ve kenti çevreleyen surların bazılarının Bizans İmparatorluğu devrinden kaldığı, bazılarının ise Selçuklu devrinde inşa edildiği tespit edilmiştir. Açık ve kapalı kentlerde yarı göçebe ya da göçebe olan Türklerin etkisinden söz edilemediğinden, bu kentlere yerleşen Türklerin geldikleri bölgede de yerleşik yaşam sürdükleri söylenebilir.

Anadolu Türk kentlerinin gruplandırılmasından sonra Türklerin kentlerde ortaya koydukları kentleşme ve kent kültürü olgusu mekânsal yapılanmalar ışığında incelendiğinde, Türklerin yerleşim yerlerini öncelikli olarak güvenlik unsuruna göre şekillendirdiği anlaşılmıştır. Kenti oluşturan mahalle, meydan, saray, ulaşım gibi mekânsal yapılanmaların daha sonra kademeli olarak ele alındığı ve oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bu yapılanmalar Türkistan ve İran geleneklerine uygun olarak Türk kimliği ön planda tutularak tesis edilmiştir.

Araştırmada ele alınan ve güvenlik sisteminin temelini oluşturan kalelerin Anadolu'nun iç kesimlerinde olduğu, Bizans İmparatorluğu devrinden kaldığı ve iç kalelerinin olduğu görülmüştür. Ayrıca savunma sistemini meydana getiren unsurlardan ahmedek ve iç kalenin benzer olmadıkları, ahmedeklerin kent surlarına bitişik inşa edildiği ve askeri amaçlar için kullanıldığı, iç kalelerin ise sivil amaca hizmet ettiği tespit edilmiştir.

Mekânsal yapılanma açısından önemli bir yer teşkil eden mahallelerin oluşumunda fiziki yapıdan ziyade toplumsal

⁸⁸ Çağla Caner Yüksel, "Selçuklu Döneminde Anadolu Kentleri ve Kent Mimarisi", içinde *ISAS 2019 International Symposium on Innovative Approaches in Scientific Studies, Fine Arts, Design and Architecture* 4, 3, (2019): 348.

⁸⁹ Kuban, "Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi", 191.

⁹⁰ Eravşar, "Ortaçağ Anadolu Kentleri", 340.

birlikteliğin etkili olduğu söylenebilir. Türklerin mahallelerde ilk olarak gayrimüslimlere ait olan mabedleri cami, mescit, tekke-zaviye gibi ibadethanelere çevirerek etrafına yerleşmiş oldukları anlaşılmıştır. Mahalleleri ayıran kesin sınırların olmadığı, yine de Müslümanlarla gayrimüslimlerin aynı mahallelerde yaşamadıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca dönemin seyyahlarının anlattıklarından yola çıkarak Türk mahallelerin meydana geliş süreçleri ve bu mahallelerde yaşayanların nüfus yapısını iki madde altında toplayarak incelediğimizde bazı sonuçlar elde edebiliriz.

- Araştırmamızın zaman aralığının çok uzağında olmayan XIV. yüzyılın başlarında Anadolu kentlerinde yaşayanların kendi dini ve etnik kimliklerine göre evler inşa ettikleri ve bu sayede kenti meydana getiren mahallelerin ortaya çıktığını dönemin seyyahlarının aktardıklarından hareketle söyleyebiliriz.

- Kentlerdeki nüfus yapısıyla ilgili olarak ise, XIII. yüzyılın ortalarında Anadolu'yu gezen seyyahların anlattıklarından yola çıkarak birçok kentte Rum, Ermeni ve Gürcü nüfusun Türk nüfustan fazla olduğu, bu etnik unsurların zanaat ve ticaret ile uğraştıkları sonucuna ulaşabiliriz. Ancak bu durum Türklerin Anadolu kentlerini fethettiklerinde uyguladıkları iskân politikasıyla çalışmaktadır. Çünkü Türkler fethettikleri yerlerde Türk-İslam mahallelerini kentin ana merkezinde oluşturmuş, gayrimüslim halkı ise sur dışına çıkarmıştır. Bu bilgilerden hareketle kent hayatında gayrimüslim halkın Türklerden daha fazla olmasının sebebi olarak kent içerisinde ikamet etmelerinden ziyade ticaret, zanaat ve üretim işlerini ellerinde bulundurmaları gösterilebilir.

Anadolu Türk kentlerinde yer alan meydanlar incelendiğinde yapısal anlamda Avrupa kentlerindeki meydanlarla benzerlik gösterdiği, ancak konumlandırılması bakımından farklılık arz ettiği belirlenmiştir. Bu fark Avrupa meydanlarının genellikle kilise, katedral gibi dini yapıların yanına konumlandırılması, Türklerin ise meydanları cami, mescid gibi ibadethanelerin yakınına konumlandırılmaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Selçuklu kentlerinde yer alan meydanların Türkistan'ın önemli kentlerinde yer alan meydanlara benzediği ve Selçuklular vasıtasıyla Anadolu'ya getirilerek Türk-İslam geleneklerine göre yapıldığı tespit edilmiştir.

İncelenen dönem içerisinde Anadolu'da inşa edilen sarayların genellikle kent merkezlerine yakın yerlere ve merkezden uzak yerlere inşa edildiği anlaşılmıştır. Kent merkezine inşa edilen sarayların büyük İslam kentlerinde olduğu gibi Ulu Cami ile birlikte iç kalede inşa edildiği görülmüştür. Kent merkezinin dışına inşa edilen sarayların geniş alanlara yayıldığı ve yapım amacının eski Türk geleneklerinden hareketle devlet törenleri ve eğlencelerin organize edildiği yerler olduğu tespit edilmiştir. Bizans İmparatorluğundan devralınan sarayların da olduğu ancak hem harap vaziyetleri hem de Türk-İslam kültürüne uymamaları nedeniyle kullanılmadıkları belirlenmiştir. Anadolu kentlerinde özellikle Anadolu Selçuklu devrinde inşa edilen sarayların idareci sınıfın ikamet yeri olduğu ve Selçuklu Sarayları'ndan bazıları için Türkistan kültürünün etkisi altında olduğu söylenebileceken, bazılarının ise Anadolu'daki yerel unsurlar ve geleneklerden etkilendiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle Anadolu'ya yerleşen Türklerin İslamiyet öncesi ve sonrasında yaşamış olduğu bu çok kültürlü etkileşimin, kendilerini daha intizamlı saraylar inşa etmeye yönlendirmiştir.

Anadolu Türk kentlerinde ulaşım durumunun, Anadolu coğrafyasının kendine has mekânsal altyapısı üzerinde dönemin askeri-siyasi koşulları ve ekonomik durumuna dayalı olarak örgütlendiği gözlemlenmiştir. Bu durumun yanında XI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu Türk kentinin ulaşım yapısının değişmediği tespit edilmiştir. Kentlerdeki yol ağı, sokak ayrımı olmadan kale kapılarından başlayarak kentin iç kısımlarına doğru daralarak devam etmiştir. Ayrıca yol ağının geometri dışı düzen göstermesi çok sayıda çıkmaz sokağın oluşmasına da neden olmuştur. Çıkmaz sokakların genel kullanıma kapalı olduğu ve bu durumun nedeninin aile mahremiyeti olduğu belirlenmiştir. Çıkmaz sokak anlayışının İslami bir özellik göstermediği gayrimüslimlerin ikamet ettikleri mahallelerde de çıkmaz sokakların olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak; incelediğimiz dönem itibarıyla Anadolu Türk kentlerinin mekânsal yapılanmaları ve işlevsel niteliklerinin, Türkistan ve İran-İslâm kültürü sayesinde meydana gelen kent ve kentleşme olgusunun, Anadolu'da devralınan Bizans kent kültürünün kalıtı üzerinde oluşturulduğu tespit edilmiştir. İlk Türk Beylikleri ve Anadolu Selçuklu Devleti bu kalıtı yukarıda da tanımlanan unsurların etkisiyle gerek kent gerekse kentleşme sistemi özelinde farklı bir seviyeye ulaştırmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Abu'l Farac Gregory. *Abu'l Farac Tarihi*. C. 2. Çeviren Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Abu'l Farac, Gregory. *Abu'l Farac Tarihi*. C. 1. Çeviren Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud-I. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Akşit, Ahmet. "Ankara'nın Selçuklular Devrindeki Kentsel Gelişimine Dair Notlar". *The Journal of Social Sciences* 21, 21, (2020): 71-79.
- Alkan, Ahmet. *Konya Tarihi Kentin Planlama Sorunları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1994.
- Altınok, Yavuz Selim. "Ortaçağ Erzurum'unda Kentleşme Kültürü İle Sosyo-Kültürel Hayata Dair Bazı Tespitler". *Amisos* 9, sy. Prof. Dr. Ergin Ayan'a Armağan Özel Sayı), (2024): 1-30.
- Angold, Michael. *The Byzantine Empire 1025-1204; A Political History*. New York: Longman, 1997.
- Arslan, Celil. "Ahlat Şehri Kent Dokusu ve Eski Eserleri". *KARE* 5, (2018): 1-21.
- Bacharach, Jere L. "İç Kale İslam Şehrinde Gücün Sembölü". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 13, sy. 2 (2000): 227-233.
- Barthold, Wilhelm ve Köprülü, Fuad. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1977.
- Baskıcı, M. Murat. *Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2009.
- Başgelen, Nezi. *Bir Zamanlar Malatya*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanata Yayınları, 1998.
- Baykara, Tuncer. *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Baykara, Tuncer. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1988.
- Baykara, Tuncer. *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990.
- Baykara, Tuncer. "Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri". İçinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Bildiriler, Editör Osman Eravşar. 149-155. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001.
- Baykara, Tuncer. "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler". *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, C. 1, Editör Ahmet Yaşar Ocak. 275-291. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Baykara, Tuncer. *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Benevolo, Leonardo. *Avrupa Tarihinde Kentler*. Çeviren Nur Nirven. İstanbul: Afa Yayıncılık, 1995.
- Boran, Ali. "Türk Sanatında Kale Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7. Editör H. Celal Güzel vd. 878-892. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Cahen, Claude. *The Formation of Turkey; The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*. London: 2001.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*. Çeviren Erol Üyepazarcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Can, Yılmaz. "İslam Şehirlerinin H. I-III. (M VII-IX.) Y.Y. Fiziki Yapısı". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1995.
- Cezar, Mustafa. *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1977.
- Charanis, Peter. "Economic Factors in the Decline of the Byzantine Empire". *The Journal of Economic History* 13, sy. 4 (1953): 412-424.
- Cheyne, Jean-Claude. *Bizans Tarihi*. Çeviren İsmail Yerguz. Ankara: Dost Kitabevi, 2008.
- Çadırcı, Musa. "Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)". *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Habitat II* (1996): 257-263.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Külliyeler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 542-544. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Değerli, Ayşe. "Osmanlı Şehirlerinin Savunma Sistemi: Konya Örneği", *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar* 7, 35 (2007): 547-550.
- Demirkent, Işın. "Bizans". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6: 230-244. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Durant, Will. *İslâm Medeniyeti*. Çeviren Orhan Bahaeddin. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 2004.
- Ravendî. *Rahatu's-Sudur ve Âyetu's-Sürûr*. C. 1-2. Çeviren Ahmet Ateş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Eravşar, Osman. "Anadolu Selçuklularında İdari Mekân Olarak Devlethâne", İçinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, Editör Osman Eravşar. 281-295. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001.
- Eravşar, Osman. "Ortaçağ Anadolu Kentleri". *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7. Editör H. Celal Güzel vd. 333-343. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Erdmann, Kurt. "Die Sonderstellung Der Anatolischen Moschee Des XII. Jahrhunderts". *The First International Congress of Turkish Arts*, (1961): 94-101.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*. C. 3. 1. Kitap, Hazırlayan Yücel Dağlı ve S. Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Eyice, Semavi. "Kale". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24: 234-242. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Gazioğlu, Hüseyin Hakan. "Orta Çağ Bizans Kentleşmesi ve Kentsel Canlanmanın Ekonomik Dinamikleri". *Ege Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sy. 2 (2022): 93-101.
- Gordlevskiy, Vladimir Aleksandroviç. *Küçük Asya'da Selçuklular*. Çeviren Abdülkadir İnan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Görür, Muhammet. "Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri". *Türkler Ansiklopedisi*, C.7, . Editör H. Celal Güzel vd. 201-207. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Haldon, John. *Bizans Tarih Atlası*. Çeviren Ali Özdamar. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- İbn Battûta Tanci. *İbn Battûta Seyahatnamesi*. C. I. Çeviren A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbn Bibi. *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

- Harvey, Alan. *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*. Cambridge University Press, 2002.
- Honigsmann, Ernest. *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. Çeviren Fikret İşıltan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- Hussey, Joan. "The Byzantine Empire in the Eleventh Century: Some Different Interpretations", *Transactions of the Royal Historical Society*, sy. 32 (1950): 71-85.
- Kafesoğlu, İbrahim. "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti (1015-1021)". İçinde *Fuad Köprülü Armağanı* (1953): 225-274.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Bozkır Kültürü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.
- Karpuz, Haşim. "Konya'nın Selçuklu Kent Dokusu ve Son Yıllarda Yıkılan Anıtları". İçinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, C. 2, Editöre Osman Eravşar. 1-11. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001.
- Kejanlı, D. Türkan. "Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi". *Social Sciences* 5, sy. 3 (2010): 287-302.
- Köroğlu, Gülgün. "Sur İçinde İmparatorluk Mekanları: Konstantinopolis'teki Bizans Sarayları". *Toplumsal Tarih Dergisi*, sy. 152 (2006): 12-24.
- Kuban, Doğan. "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler". *Vakıflar Dergisi*, sy. 7 (1968): 53-73.
- Kuban, Doğan. "Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi ve Yapısı Üzerine Gözlemler, Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler". *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, 1995: 163-197.
- Lindner, Rudi Paul. *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*. Çeviren Müfit Güray. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Metin, Tülay. "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde "Meydan" Kültürü". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 28, sy. 1 (2013): 209-222.
- Metin, Tülay. *Selçuklu Çağında Yaşamak Orta Çağ Türk Şehri*. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Mikaeili, Mahshid. "Anadolu Tarihî Kentlerinde Sınır Kavramı". *Kesit Akademi Dergisi* 8, sy. 32 (2022): 155-181.
- Okuyan, Abdurrahman. "Şehir Tarihi Açısından Anadolu Selçuklu Şehirlerinin Sosyal ve Fiziki Yapısı". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9 (2019), 39-64.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Çeviren Fikret İşıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Ögel, Bahaeddin, vd. *Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu*. Ankara: Boğaziçi Yayınları 1992.
- Öngül, Ali. *Urfa Tarihi İslam Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar (639-1517)*. Manisa: Emek Matbaası, 2004.
- Özcan, Koray. "Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i". *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, sy. 38 (2006): 161-184.
- Özcan, Koray. "Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşme sistemi ve kent modelleri". *İtüdergisi/a* 6, sy.1 (2010): 3-15.
- Özcan, Koray. "Erken Dönem Anadolu-Türk Kenti Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekânsal Öğeleri". *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, sy. 55 (2010): 193-220.
- Özcan, Koray. "Anadolu'da Erken Dönem Türk Kent Morfolojisi Selçuklu Başkenti Konya". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 4, sy.19 (2011): 176-189.
- Özkaynak Yolcu, Merve. "Anadolu'daki kale-kentlerin karşılaştırmalı morfolojik analizi". *GRID-Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi* 6.2, (2023), 614-646.
- Pehlivanlı, Hamit. "Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri (1000-1300)". İçinde *Tarih El Kitabı Selçuklulardan Bugüne*. Editör A. Nezihi Turan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2004.
- Pirenne, Henri. *H. Muhammed ve Charlemagne*. Çeviren M. Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Yayınları, 2006.
- Ramsey, William M. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Çeviren Mihri Pektaş. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1960.
- Roux, Jean Paul. *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*. Çeviren Aykut Kazancıgil ve L. Arslan Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2015.
- Sevim, Ali. *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Shaw, Stanford J. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey; Empire of the Gazis, The Rise and Decline of the Ottoman Empire: 1280-1808*. C.1, London: Cambridge University Press, 1976.
- Simon de Saint, Quentin. *Bir Keşifin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. Çeviren Erendiz Özbayoğlu. Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2006.
- Solmaz, Sefer. "Danişmendlilerin İskân Politikası". İçinde *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine*. Editör M. Hacı Gökmen. 145-165. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi), 2011.
- Sümer, Faruk. "Anadolu'ya Türkler Yalnız Göçebe olarak mı Geldi?". *Belleten* 24 sy. 96 (1960): 567-594.
- Sümer, Faruk. *Yabancı Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1985.
- Sümer, Faruk. "İğdiş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 524-525. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Sümer, Faruk. *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Streck, Maximilian. "Kale". *İslam Ansiklopedisi*, 6: 124-125. Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- Şeşen, Ramazan. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- Tanyeli, Uğur. *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci 11-15. Yüzyıl*. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1987.
- Tarım Ertuğ ve Zeynep. "Saray". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36: 117-121. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Taşgılı, Ahmet. "Türkistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 556-560. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

- Taşer, Nesrin. "Türk Kültüründe Saray Kavramı ve Geleneksel Saray Mimarisinin Gelişimi". *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, sy. 23 (2022): 66-85.
- Togan, Zeki Velidi. *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Topal, Nevzat. "Karamanoğulları Döneminde Aksaray'da İskân ve Mahalleler". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 20 (2006): 207-216.
- Turan, Osman. "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi* 9, sy. 4 (1951): 447-457.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018.
- Uğurlu, Kamil. "Kubâdâbâd Sarayı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 299-300. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Çeviren Hrnt D. Andreasyan. Notlar Edouard Dulaurer, Prof. Dr. Halil Yinanç. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Vasiliev, Alexander A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. C.1. Çeviren A. Müfit Mansel. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Witteck, Paul. *Menteşe Beyliği*, Çeviren O. Şaik Gökyay. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Yinanç, M. Halil. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası. 1944.
- Yüksel, Ç. Caner. "Selçuklu Döneminde Anadolu Kentleri ve Kent Mimarisi". *İçinde ISAS 2019 International Symposium on Innovative Approaches in Scientific Studies, Fine Arts, Design and Architecture*, 4 (3), (2019): 347-351.

Sultan GÜRSOY
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Mersin, Türkiye
Department of History, Faculty of Humanities
and Social Sciences, Mersin University, Mersin,
Türkiye
batuhantskn44@gmail.com

Geliş Tarihi/Received 11.03.2025
Revizyon Tarihi/Revision 16.04.2025
Kabul Tarihi/Accepted 07.05.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 15.05.2025

Atıf:

Gürsoy, Sultan. "Orta Çağ İngiltere
Manorlarında Aile ve Akrabalık İlişkileri".
Ahbar, sy. 3 (Mayıs 2025): 59-65.

Cite this article:

Gürsoy, Sultan. "Family and Kinship
Relations on Medieval English Estates".
Ahbar, no. 3 (May 2025): 59-65.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

Orta Çağ İngiltere Manorlarında Aile ve Akrabalık İlişkileri

Family and Kinship Relations on Medieval English Estates

Öz

Çalışmamızda sosyoloji ve tarih arasındaki ilişkilere dair fikirler ve orta çağdaki İngiliz toplumunun incelenmesine yönelik sosyolojik bir bakış açısının sağlayabileceği katkılar değerlendirildi. Orta Çağ'da iki ana İngiliz sosyal örgütlenme türü ve bunların tarihsel sonuçları hakkında görüşler sunuldu. Bir tarafta Doğu Anglia ve Kent'in, diğer tarafta ise merkezi veya açık tarla (open field) İngilteresi'nin sosyal örgütlenmesinin sosyal tarih ışığında sosyolojik yapıları incelendi. Ayrıca bu çalışmada özellikle aile örgütlenmesinin tarihine ve kurumların karşılıklı ilişkilerine de değinildi. Çalışmada Kent, Doğu Anglia ve açık tarla İngiltere örnekleri üzerinden manor çiftliklerinde lord- köylü ilişkisi ele alındı. Kent, Doğu Anglia açık tarla İngiltere'si manorlarında kullanılan aile örgütlenmesi ve manor teşkilatları farklıdır. Orta çağ İngiltere köy toplumunun temelini aile oluşturmaktadır. Bu ailelerin akrabalık ilişkileri hem köy teşkilatını hem de manor çiftlik örgütlenmesini etkilemektedir. Kent bölgesinde daha gevşek yani aile ilişkilerinin sıkı olmadığı bir örgütlenme biçimi varken Doğu Anglia'da ise daha sıkı bir aile ilişkisi vardır. Manor sisteminin hangi aile yapısında daha iyi teşkilatlandığı konusuna da çalışmamızda değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Sosyoloji, Sosyal Tarih, Toprak Sistemi.

Abstract

In this study, we have considered the ideas about the relationship between sociology and history and the contributions that a sociological perspective can make to the study of medieval English society. The following discussion will present the views on the two main types of English social organisation in the Middle Ages and their historical consequences. The sociological structures of the social organisation of East Anglia and Kent, on the one hand, and of central or open field England, on the other hand, have been examined in the light of social history. Furthermore, the history of family organisation and the interrelationships of institutions have been particularly addressed in this study. The present study has examined the lord-peasant relationship on manor farms through the examples of Kent, East Anglia and open field England. The family organisation and manor organisations utilised in the manors of Kent, East Anglia and open field England are distinct. The family unit constitutes the fundamental building block of medieval English village society. The kinship relations of these families exert a significant influence on both the village and manor farm organisations. While a less pronounced form of organisation is evident in the Kent region, characterised by less pronounced kinship ties, a more pronounced family relationship is observed in East Anglia. The issue of which family structure is better organised in the manor system has also been evaluated in the present study.

Keywords: Middle Age, Sociology, Social History, Land System

Giriş

İngiltere’de Anglo-Saksonlar döneminde uygulanan toprak sisteminin adı *manordur*. *Manor* sadece bir toprak sistemi değildi, Anglo-Saksonlar döneminde siyasi-askeri hayatı da şekillendiren önemli bir sistemdi. Anglo-Saksonlar döneminde sistemleşmeye başlayan *manor*, özellikle 9. yüzyılda Viking istilalarıyla birlikte İngiltere’nin askeri ve siyasi tarihini yönlendirmiştir. 1066’da İngiltere, Normanlar tarafından işgal edildikten sonra yönetim fatihlerin eline geçince sistem değişti. Norman fethinden sonra İngiltere’de feodal dönem başladı. Ancak bu dönemde ekonomik sistem yani *manor* toprak sistemi varlığını korudu. Böylece İngiltere’de *manor* toprak sistemi feodal sistemin ekonomik yönünü oluşturdu. Bu araştırmada köylülerin aile ve akrabalık ilişkileri incelendi. Köylüler arasındaki akrabalık ilişkilerinin birincil kaynaklar ışığında toplanan bilgiler doğrultusunda *manordaki* toprak dağılımına etkisi değerlendirildi. Ayrıca köylüler ve lordları arasındaki ilişkilerin nasıl olduğuna dair bilgilerde verildi. Araştırma sürecinde kullanılan temel veri toplama tekniği hermenötik araştırma çerçevesinde yer alan doküman ve içerik analiz yöntemleridir. Geleneksel teoriler gerçekleri hep aynı pencereden görürler ve sürekli değişim içinde olan sosyal olguları açıklamada yetersiz kalırlar. Geleneksel teorilerde evrensellik önemlidir, gerçekleri durağan olgular olarak görürler. Oysa sosyal olgular için evrensellikten söz edilmez. Sosyal olgular durağan değildir, zamana göre değişkendir. Hermenötik yöntem ise olgu ve olayların bağlamsal, çevresel ve tarihsel olarak birlikte değerlendirilmesine dayanır. Araştırmamızın yöntemi konumuz tarihsel bir süreci kapsadığı için “tarihsel yöntem”, İngiltere’de Anglo-Sakson ve Norman dönemleri karşılaştırıldığı için “karşılaştırma” yöntemi ve sosyolojik bakış açısı kullanılmıştır.

Orta Çağ’da iki ana İngiliz sosyal örgütlenme türü ve bunların tarihsel sonuçları hakkında bir sosyoloğun görüşü sunulacaktır. Bir tarafta Doğu Anglia ve Kent’in, diğer tarafta ise merkezi veya açık tarla İngilteresi’nin sosyal örgütlenmesi. Ayrıca bu çalışmada sosyal tarih (özellikle aile örgütlenmesinin tarihi) ve kurumların karşılıklı ilişkileriyle ilgilenen sosyolog bakış açılarına değinilecektir. İngiliz etnografyasının ana hatları basittir. Aslında istatistiksel farklılıklardan iki ayrı bölgedeki en yaygın örgütlenme biçimleri arasındaki farklardan bahsedilmektedir. Orta İngiltere tarlaları, tüm köylüleri bağlayan geleneksel kurallara göre yönetilen büyük, kompakt köylerle, açık tarla sisteminin bir veya daha fazla çeşidiyle işaretlenmiştir. Bu tarlalarda, bir köylünün arazisi, her birinde yaklaşık olarak eşit dönümlük alan bulunan, tarlaların her yerine dağılmış şeritler halinde bulunur. Mülkler eşit olma eğilimindedir. *Yardland* ya da yarım *yardland* araziler olabilir ancak her *yardlık* arazi diğer *yardlık* araziye eşittir. Köylülük ya da *socage*’deki¹ bir mülk genellikle bir adam tarafından tutulur ve oğullarından birine geçer. Mülklerin çoğu *manor* lordu için ağır hizmetlere tabi olan köylü mülkleridir.

Kent ve Doğu Anglia’nın büyük bölümündeki düzenlemeler, yukarıda bahsedilenlerden hemen hemen her yönden farklılık göstermektedir². Önce Kent’i ele alalım. Kent açık tarla köylerinden daha küçük yerleşimlere bölünmüştür. Bu yerleşimlere *hamlet* (mezra) diyeceğiz. Ortaklıklar (*holdings*) başlangıçta dağınık şeritlerden oluşmuyordu. Erken tarihlerde daha sık kompakt bir arazi olarak görünüyordu. Köyde arazinin yanında kurulmuştu. Arsa, birçok ortak kurala tabi olmayan ancak genellikle geleneksel bir ürün rotasyonunu takip eden bağımsız bir çiftlik birimi olarak yönetilmektedir. Bir zamanlar mülkler eşit büyüklükte olmalı ancak 13. yüzyılın sonuna doğru bu eşitlik bozuldu ve düzensizlik istisnadan ziyade kural haline geldi.

Bir çiftçinin mülkü genellikle *participes*, bazen de *heredes* olarak adlandırılan bir grup erkeğin elindedir ve bu erkeklerin genellikle ataeril akrabalar olduğu açıktır. Kent’teki miras geleneği *gavelkind*³ olarak adlandırılır ve hukukçular tarafından İngiltere’nin geri kalanının çoğundan farklı olduğu kabul edilmektedir. Toprak, 1301’de Lewisham’da Walter, Robert, Richard ve John’un “Gerard Ate Pirie’nin oğulları ve bir varisi” olarak bir mülkün mülkiyetini alması gibi ortaklaşa bir dizi mirasçıya geçer⁴. Görünüşe bakılırsa, Le Play’in 19. yüzyılda Auvergne’de hala varlığını sürdürdüğünü anlattığı türden, ortak aile topluluklarıyla karşı karşıyayız. Ortak bir atadan geldiklerini iddia eden, bir evde veya küçük bir ev grubunda yaşayan ve üst üste gelen kıdemli neslin en yaşlı veya en yetenekli erkeğinin liderliğinde, kompakt bir toprak parçasını ortaklaşa yöneten erkek gruplarıdır. Ancak Kent⁵ geleneği, mirasçılar arasında bir mülkün bölünmesine izin verir. Bunu ortak aile topluluğunun feshedilmesi olarak görebiliriz. Bu o kadar ileri götürülen bir bölünme ki mülkler, geçim sağlamak için çok küçük parçalara bölünmektedir. Yine İngiltere’nin açık tarla sistemini kullanan kısmının aksine Kent, 13. yüzyılın sonuna doğru çok az köylüye ev sahipliği yapıyordu. *Manorun* lordu için haftalık çalışma, köylülüğün zorunluluklarındandır ve haftalık çalışmanın Kent’te

¹ Socage: Orta Çağ İngiltere’sinde kira veya diğer askeri olmayan hizmetlerin ödenmesini içeren feodal toprak mülkiyeti.

² Howard Levi Gray, *English Field System* (Harvard: Harvard University Press, 1915), 272, 305; David Charles Douglas, *The Social Structure of Medieval East Anglia* (New York: Octagon Books, 1974), 17; John Edward Austin Jolliffe, *Pre-Feudal England* (Oxford: Oxford University Press, 1933), George Caspar Homans, *English Village of the Thirteenth Century*, (New York: Russell & Russell, 1960).

³ Gavelkind: Orta Çağ İngiltere’sinde ölen bir kişinin arazisinin tüm erkek varisler arasında eşit olarak paylaştırıldığı bir miras sistemi.

⁴ Homans, *English Village*, 111.

⁵ Kent: Orta çağ İngiltere’sinin güney-doğu bölgesinde shire tipi bir yerel kontluk. Günümüzde de aynı adı taşıyan bir şehirdir.

nadir olduğunu görmekteyiz⁶.

Doğu Anglia'nın gelenekleri karışıktır ancak birçok yerde Kent'inkilerle aynıdır. *Gavelkind* mirası yaygındı ve bir zamanlar oldukça kompakt görünen araziler, bölünebilir mirasla çok parçalı hale geldiler. Serbest *socage* ile köylü mülkiyeti oranı, merkezi İngiltere'den daha yüksek ancak Kent'ten daha düşüktür. Doğu Anglia yerleşiminin *hamlet*lerden ziyade büyük köylerden oluşmasıyla Kent'ten farklıdır. Diğer taraftan bu iki bölgede ikili veya üçlü tarla sisteminin olmaması bakımından benzerdirler.

Bu karşıtlıkların Kanal'ın güney kıyısında, özellikle Almanya'nın eski Sakson bölgesi ile Frank-Friz bölgesi arasında tekrarlandığına dair bazı kanıtlar var⁷. Bir yandan Le Play'in "Les ouvriers europeannens" adlı eserinde kök aile olarak adlandırdığı şeye bağlı güçlü bir köy topluluğu diğer yanda ise birleşik aileye bağlı zayıf bir köy topluluğu var. Büyük köy, küçük aile veya küçük köy, büyük aile, karşıtlık basit ama imkânsız değil.

Orta Çağ İngiltere'sinin Kırsal Sosyolojisi

Kiracılar ve tarla sistemleri uzun zamandır iktisat tarihçileri tarafından incelenmektedir. Ancak çok az tarihçi miras hukukuyla ilgilenmiştir. Miras tarihiyle ilgilenmek için diğer tarihçilerin dikkate almadığı şeylere bakmak gerekir. Bunun içinde bir sosyal tarihçi ve toplumun akrabalık sistemiyle boğuşan bir sosyal antropolog gerekmektedir.

Kiracılar ve tarla sistemleriyle ilgili gerçekler daha da ilginçtir çünkü kökenlerine dair tarihsel açıklama yapılmamıştır. İngiltere'nin iki parçası Kent ve Doğu Anglia, 13. yüzyılda gelenek olarak birbirine benzer ve İngiltere'nin geri kalanından farklıdılar. Bu farklılıklar 12. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Domesday Book'ta ortaya çıkan güneydoğu İngiltere ile ülkenin geri kalanı arasındaki istatistiksel karşıtlıklar, bu farklılığın Norman fethi sırasında da mevcut olduklarını göstermektedir⁸. İstatistiklerden daha sonra bahsedeceğiz.

Fetihten istilalara dönmek uzun bir sıçramadır ancak daha sonraki yüzyıllarda kıta Almanları arasında geleneklerde paralel farklılıkların varlığı, Anglo-Saksonların İngiltere'ye en azından iki farklı sosyal örgütlenme türü getirdikleri görüşünü destekleyen önemli bir noktadır. Elbette bu geleneğin özelliklerinin bir açıklaması değil fakat en azından bu gelenek farklılıklarını, istilacı kabilelerin adları ve yerleşim yerleri arasındaki farklılıklara kısmen bağlayabiliyoruz. Bede, Kent'te yerleşenlerin Angıllar veya Saksonlar değil gelenekleri Kanal'ın karşısındaki Franklarınkine benzeyen Jütlerin yerleştiğini söyler⁹. Diğer taraftan başka hiçbir yazar Jütlerin Doğu Anglia'ya yerleştiğini ima etmemiştir. İkinci isim gerçekten bir halk ismiyse yerleşimciler, Anglar olmalıdır. Ancak onların adetleri batıdaki orta Angların adetlerinden farklıydı. Ya da Anglia'nın Danimarkalıları tarafından yoğun bir şekilde yerleştirildiğini varsayarsak, Doğu Anglia Danimarkalıları ile *Danelaw*'un geri kalanı arasındaki gelenek farklılıklarını hesaba katmalıyız. Belki de bu sorunlar kanıt eksikliğinden dolayı çözülemez ancak Germen istilasını çalışan tarihçilerin Doğu Anglia ve Kent geleneklerinin birbirine benzerliğini dikkate değer bulmamaları ilginçtir¹⁰. Bununla birlikte ölü gömme gelenekleri ve bronzların benzerliğinden de yola çıkarak İngiltere'nin iki farklı Germen kabileleri olan Anglo-Saksonlar ve Friso-Jutesler tarafından işgal edildiği söylenebilir. Kısacası Doğu Anglia ve Kent aynı Germen kabilesi tarafından işgal edilmiştir.

Sosyal tarihçi, tarla sistemleri, kiralama türleri ve miras gelenekleri gibi diğer tarihçilerin daha az alakalı olduğu konuları incelerken sosyolog biraz daha fazlasıdır. Sosyolog, bir sosyal sistemdeki kurumların karşılıklı ilişkilerinin öğrencisidir. Onun temel varsayımı, toplumdaki bir veya daha fazla kurum belirli bir türdeyse, diğer kurumlardaki değişikliklerin rastgele olmadığı, aksine bir dereceye kadar belirlendiğidir. Yani toplumun bir yapısı vardır. Ya da daha basit bir şekilde ifade etmek gerekirse, farklı kurumların farklı sonuçları vardır. Sosyoloğun bakış açısına göre orta çağ İngilteresi'nde aynı coğrafi sınırlar üzerinde tarla sistemlerinin, kiralama türlerinin ve miras geleneklerinin eş zamanlı çeşitliliği önemli bir gerçektir. Ona, yapısal bütünler olarak farklılık gösteren toplumsal örgütlenme türleriyle uğraştığını düşündürmektedir. Bu farklılıkların, toplumsal örgütlenmenin diğer özellikleri üzerinde sonuçları olmalıdır. Kent ve Doğu Anglia arasındaki örgütsel farklılıklarıyla, İngiltere'nin açık tarla sistemi kullanan bölgelerinin farklı tarihsel sonuçlarının olduğu üç alandan bahsedilecektir. Bu alanlar, nüfus, arazideki ticari çıkarlar ve *manorun* gelişimidir¹¹.

⁶ Homans, *English Village*, 112.

⁷ Jolliffe, *Pre-Feudal England*, 8.

⁸ Reginald Lennard, "The Economic Position of the Domesday Villani", *The Economic Journal* 56, sy. 222 (1946): 179-195; Reginald Lennard, "The Economic Position of the Domesday Sokemen", *The Economic Journal* 57, sy. 226 (1947): 244-264,

⁹ Bede, *Historiam Ecclesiasticam Gentis Anglorum Historiam* (Oxonii: Typographeo Clarendonian, 1896), 31.

¹⁰ Robin George Collingwood & John Nowell Linton Myres, *Roman Britain and The English Settlements* (Oxford: At The Clarendon Press, 1936), 345.

¹¹ Charles Ackerman, "The Rural Demography of Medieval England", *Ethnohistory* 23, sy. 2 (1976): 106-107.

Lennard, Domesday köylüleri ve *sokemen*leri üzerine yazdığı makalelerinde, Lincolnshire’da, Norfolk, Suffolk, Essex ve Kent’te Domesday rakamları, İngiltere’nin diğer bölgelerine kıyasla daha yüksek oranda köylü ve *sokemen*in az sayıda saban öküzü ve küçük toprak parçalarına sahip olduğunu göstermektedir¹². Bu tür rakamları nüfus tahminlerine dönüştürmek risklidir ancak Lennard’ın kendisi de nüfusun güneydoğuda daha yoğun olduğuna inanıyor. Her halükârda, sonuçlar açıkça Kent ve Doğu Anglia’daki miras gelenekleriyle uyumludur. Makul derecede elverişli ekonomik koşullar altında, bölünebilir miras sadece nüfus artışına yol açmakla kalmamış aynı zamanda arazinin bir oğula kalması nüfusun göreceli istikrarını da sağlamıştır. İkinci durumda, miras almayan oğulların ailelerini geçindirecek toprakları yoktur. Bazı yerlerde gelenek, miras alacak oğulun evlenmesini yasaklar. Miras alacak oğul, babası mülkü ona devredene kadar evlenemez¹³. Bir yetiştirici olarak erken evlenen kardeşinin gerisinden başlar. Ona yetişebilir ancak önünde çok iş vardır. Her durumda farklı bir gelenek altında birkaç tane yetiştirme birimi barındırabilecek bir arazide yalnızca bir yetiştirme birimi kullanılmaktadır.

Diğer durumlarda miras kurallarının nüfus üzerinde önemli bir etkisi vardır. İyi bir örnek İrlanda nüfusunun yakın tarihinde bulunmaktadır. 1846 kıtlığından önce, İrlandalı vatandaşlar arasında toprak, diğer Keltler gibi son sahibinin oğulları arasında paylaşılabiliyordu. Araştırmacılar, erken yaşta evliliklerden ve kalabalık nüfuslardan bahsettiler. Kıtlığın bir sonucu olarak, arazi mirasını bir oğulla sınırlayan yasalar çıkardılar. Gelenek geliştikçe bu oğul, babası çiftliğin yönetimini ona devredene kadar evlenmedi¹⁴.

Orta çağda Doğu Anglia’nın nüfusu, standart kiralık topraklardan biraz daha küçük olması gerçeğiyle açıklanabileceğini söylemenin bir faydası yoktur. Bu sadece neden daha küçük olması gerektiği sorusunu akla getirir. Her durumda, güneydoğu İngiltere’deki pek çok kimsenin 13. yüzyılın sonuna doğru arazilerin bölünmesinin bir sonucu olarak, yaşamak için çok az toprağı vardı. Yoksul çiftçiler başka geçim yolları aramışlardır. Bu Doğu Anglia’da bir giyim endüstrisinin erken yükselişinin kısmi bir açıklaması mı yoksa köylü isyanının mı?

Arazide ticari pazar konusuna gelince, istatistik veremediğimiz için daha az emin bir zemindeyiz. 13. yüzyılın gelenek ve mahkeme kayıtlarını incelediğimizde küçük arazi parçalarının alım satımı ve takasının açık tarla sistemi kullanılan bölgelerden ziyade güneydoğu İngiltere’ye özgü olduğu görülmektedir. Bunun neden böyle olduğuna baktığımızda, güneydoğunun Londra’ya ve büyük ticari şehirlerden biri olan Flanders’e yakın bir bölge olduğunu ve dolayısıyla ticari etkilere özellikle maruz kaldığını belirtmek kolaydır. Ancak bu etkilerin varlığını kabul ederek, güneydoğu İngiltere’nin sosyal sistemlerinin bu etkilere karşı özellikle savunmasız olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir.

Kent ve Doğu Anglia’daki ortak aile çiftliklerini dağıtmaya iten sebeplerin ne olduğu bilinmemektedir ancak 13. yüzyılın sonuna gelindiğinde bölünmeler sonucunda küçük arazilere sahip çok sayıda köylünün ortaya çıktığı biliniyor. Geçimlik toprakları azalan çiftçiler, geçimlerini sağlamak için dokumacılık gibi işlere yönelmeye başladılar. Bu koşullarda istekli satıcı yarattı. Buna karşılık bu durum alıcı da sonraki yüzyıllarda tüm topluluğu bağlayan toprak işleme kurallarına uymak zorunda kalmadan istediği gibi az çok yönetebileceği bir toprak edinme arzusu ortaya çıkarmıştır. Kent ve Doğu Anglia toprakları, açık tarla sistemleriyle karşılaştırıldığında genel olarak böyleydi.

Bir kişinin rütbesi veya statüsü, sürdürebildiği yaşam standardına dolayısıyla köylü toplumlarında, elindeki arazinin büyüklüğüne yakından bağlıdır. Miras bölünebilir ve bazı mirasçıların diğerlerinden daha fazla erkek evladı olduğunda tek aile soyunun elindeki arazi miktarı nesilden nesile değişme eğilimindedir. Yani statü sistemi nispeten akışkan olacaktır. Çok sayıda varisi olan bir aile, arazilerini satarak gerçekleştirecek süreci hızlandırırken, az sayıda varisi olan bir aile süreci tersine çevirebilir veya arazi satın alarak kendi başına ayakta kalabilir.

Öte yandan açık tarla sistemi kullanılan köylerde, kiralanan topraklar, sınıf sınıf eşit büyüklüktedir ve sınıflar arasında kesin farklar vardır. Bunlar, *yardland*, *yarı yardland*, *cotsetla*. *Manor* ve köy topluluklarıyla olan ilişkilerine bağlı olarak bu sınıfların sorumlulukları da farklıdır. Örneğin, *reeve* (kâhya), lordun samancısı, sabancısı gibi *manor* görevlileri ile *yardland*, *yarı yardland* topraklarının kiralınması *cotter* sınıfına aittir¹⁵. Mirasın tek oğula geçmesi kuralı, her şey yolunda giderse, köyün aile sıralamasının akışkan olmak yerine nesilden nesile sabit kalacağı anlamına gelir. Bu koşullar altında, bir toprak parçasının satışı, bir soyun göreceli sıralamasına, yani akranlarıyla eşitliğine onarılamaz bir zarar verme tehlikesi taşır. Satış, statü sisteminde temel bir gedik açar. Dolayısıyla, sorumlu bir kiracının satmaya isteksiz olacağını, sorumsuz bir kiracının da

¹² Lennard, “The Economic of the Domesday”, 179; Frederic William Maitland, *Domesday Book and Beyond* (Cambridge: At The University Press, 1897), 38.

¹³ Homans, *English Village*, 121-159.

¹⁴ Kenneth Hugh Connell, *The Population of Ireland, 1750-1845* (Westport, Conn: Greenwood Press, 1975), 47.

¹⁵ *Select Documents of the English Lands of the Abbey of Bec.*, ed. C. Marjorie, (Cambridge: Offices of the Royal Historical Society, 1951), 29-36.

yabancılaşmaya karşı kurallarla kısıtlanabileceği iddia edilebilir. Ayrıca bölünebilir mirasın uygulandığı güneydoğu bölgesinin ticari etkilere karşı daha savunmasız olduğunu buna karşılık açık tarla sisteminin kullanıldığı bölgelerin ise ticari etkiler karşısında daha güçlü olduğu söylenebilir. Arazi satışının toplumsal zarara en az yol açtığı yerde daha kolay olduğu iddia edilebilir.

Arazide ticari işlem, beraberinde arazi kullanımında baskın köy geleneğinden kurtulma fırsatını da getirmektedir. Modern yöntemlerle yönetilen yeni arazilerin oluşumuna yol açabilir. Yani bu koşullar özel mülkiyet anlayışını da beraberinde getirmektedir bu da kişinin kendi arazisinin sınırlarını daha belirgin hale getirmesi demektir. Bu gelişmeler, satın alınan toprakların etrafının çitlenmesini ortaya çıkarmıştır. *Gavelkind* mirasının yalnızca miras bırakılmaması durumunda uygulanan bir kural haline geldiği anlaşılmaktadır.

Farklı köylü geleneklerinin farklı *manor* gelişimi üzerindeki etkisine gelince, tarla sistemlerinden miras geleneklerine kadar, köylü geleneklerinin öncelikli ve eski olduğu, muhtemelen Anglo-Sakson istilaları kadar erken bir dönemde olduğu düşünülmektedir. Ayrıca miras geleneklerinin, ekonomik çıkarlarını takip eden *manor* lordlarının basit bir yaratımı olduğu da savunulmaktadır. Kiracıların çoğunlukla kendilerine kira ödedikleri yerlerde, kiralara kolayca bölünebildiği için paylaşılabılır mirasa izin vermeye isteklidirler ancak ağır işçilik hizmetleri köylülerin sahip oldukları toprakların büyüklüğüne bağlıysa, lordlar, hizmetlere ilişkin sorumlulukları kolayca bölemediklerinden bu yerlerde mirasın bölünmesine izin vermek istemezler. Bu argüman kabul edilmek zorunda değil çünkü Doğu Anglia’da birçok kişi tarafından kiralanan bir arazinin sahipleri, bildiğimiz düzenlemeler dışında bir yöntem kullanarak, arazinin tamamından kaynaklanan emek hizmetlerini yerine getirmek üzere bir araya geldikleri pek çok durum vardır. Argüman ayrıca bir lordun hukuken olduğu kadar fiilen de köylülerine istediğini yapabileceğini, yani onun her şeye gücü yeten bir tiran olduğunu varsayar. Gerçekçi olmayan bu varsayıma daha sonra geri döneceğiz. Fakat bu argümanı kabul etsek bile bazı *manor*larda neden ağır işçilik hizmetlerinin olduğu bazılarında ise olmadığı, yani lordların iddia edilen çıkarlarının neden ortaya çıktığı ve ağır işçilik hizmetlerinin neden açık tarla sistemlerinin kullanıldığı yerlerle ilişkilendirildiği sorusu cevapsız kalıyor.

Belirttiğimiz gibi Kent, Doğu Anglia’da özgür kiracıların oranının, orta İngiltere’dekinden daha yüksek olduğu bir gerçektir (Kuzey Danelaw¹⁶ yerleşimi hariç). Bu Domesday zamanında doğrudu ve 13. yüzyılın sonuna gelindiğinde Kent’te çok az *villeinage*¹⁷ kalmıştı. *Villeinage*’in karakteristik özelliği *manor*un lordu için ağır iş hizmetleri yapmasıdır. Bu kavram İngiltere ile sınırlı değildi. Sosyal tarihçi March Bloch, tam gelişmiş senyörlüğün Fransa’da “Loire’nin kuzeyinde ve Burgonya ovasında” yani ülkenin açık tarla sisteminin kullanıldığı kesiminde ortaya çıktığını iddia etmiştir¹⁸. Bloch, feodal sistemin klasik biçiminin bu koşullar altında geliştiğini ileri sürmektedir. Bu olgu bir şans meselesi midir yoksa toplumsal sistemin diğer yönleriyle mi ilişkilidir?

Bu argüman doğrultusunda Anglo-Sakson dönemde bir savaşçı, çiftçi topluluğundan kendisinin ve hizmetkarlarının geçimlerini sağlamalarını istediğinde, onlardan paradan daha kolay iş elde edebilirdi ve üyelerinin tek bir merkezde yaşadığı, tarlalarını iş birliği içinde sürdüğü köy topluluğunun emeğini seferber etmek, Kent gibi gevşek örgütlenmiş bir toplumunkinden daha kolaydı. Burada ortak aile ikametgâhı dağınıktı ve aileler arası iş birliği daha az gelişmişti. Ancak hazır bir organizasyonla çalışmak, sıfırdan bir organizasyon yaratmaktan çok daha kolaydı. Mevcut toplumsal örgütlenmeyle çalışmak zorundaydılar. “Bu yüzden” dedi March Bloch, “köy topluluğunun bağları ile senyörlük bağları arasında bir karşılık olduğunu varsaymak büyük bir hata olur”¹⁹. Bunu bir adım ileriye götürüp *manor*un ancak köy topluluğunun güçlü olduğu yerde güçlü olabileceği söylenebilir. Ancak *manor*un lordlarını yerlilere kendi iradelerini dayatmak için dışarıdan gelen fatihler olarak düşünülmemelidir. *Manor*un gelişimi bundan çok daha kademeliydi ve altta yatan toplumsal örgütlenmeyle de doğrudan bağlantılıydı. Bloch’un da belirttiği gibi *manor* lordunu bir köy şefinin halefi olarak düşünmemiz yeterlidir²⁰.

Burada sosyoloğun karşılaştırmalı bakış açısı ile tarihinin tarihsel geri okuma yöntemini kullanarak 13. yüzyıldaki *manor*un lordu hakkında bir yorumda bulunulabilir. Tikopia ve Trobriand Adaları gibi ilkel toplumlardaki şefin çalışmalarından *manor* toplumu hakkında bilgi edinilebilir. Şef, ada da topluluğun topraklarının unvan sahibidir. Haklarını yalnızca adamlarının

¹⁶ Danelaw: Orta çağda uzun süredir Danimarkalılar ve İskandinavlar (Vikingler) tarafından işgal edilen kuzey ve doğu İngiltere bölgelerine verilen coğrafi bir terimdir.

¹⁷ Villeinage: Çiftliğini, lordun istekleri doğrultusunda işleten, lorda bağımlı köylü. Orta çağ İngilteresi’nde lorda bağımlı köylüleri diğer özgür köylülerden ayırt etmek için kullanılan bir kavramdır. Kavramın Türkçesi, anlamını tam olarak karşılamadığı için bu şekilde kullanılmıştır.

¹⁸ March Bloch, “The Rise of Dependent Cultivation and Seigniorial Institutions”, ed. J.H. Clapham & E. Power, *The Cambridge Economic History of Europe* (Cambridge: The University Press, 1941), 264; Maitland, *Domesday Book*, 51-66.

¹⁹ Bloch, “The Rise of Dependent”, 264.

²⁰ Bloch, “The Rise of Dependent”, 260-271.

haklarına gereken saygıyı göstererek kullanabilir. Adamlar ona yiyecek hediye eder ve o da bu yiyecekleri, topluluğun tamamı için yararlı ancak herhangi bir tek ailenin kapasitesinin ötesinde olan görevleri yerine getiren işçilere destek olmak için dağıtır. O toprağın efendisidir ama aynı zamanda büyük ölçekli iş birliğinin de harekete geçiricisidir²¹. Başka bir yerde 13. yüzyıl geleneklerinde ortaya çıkan lordun belirsiz konumu, bu tür bir şeflikten sürekli gelişimle oldukça uyumludur. Lord, ormanın ve arazilerin ünvan sahibidir ancak toplum her ikisini de kullanır. Değirmen gibi köylünün ihtiyacı olan şeyleri sağlar, köylüler bunu kullanır ve karşılığında da ona ürünle ödeme yaparlar. Kahyası, *hallmote* adı verilen meclise başkanlık eder ve ücretini alır. Bu mecliste kararlar, köylülerden oluşan bir meclis tarafından ve geleneklere göre verilir. Mülkündeki hizmetler, köleler tarafından değil genellikle köylüler tarafından seçilen köylülerden biri olan *reeve* tarafından denetlenir. Ekim zamanlarında, lorda, verilen hediye bereketli bir hasattır. Burada lorda bir iyilik olarak yapıldığı söylenir ancak zamanla geleneksel olanla gerçekte talep edilebilir olan arasında ayırım yapılamaz olmuştur. Noelde köylüler lorda tavuk verir, o da bunları kiracıları için salonda verdiği ziyafette pişirip tekrar dağıtır. Elbette, kiracılarıyla yaptığı alışverişler sayesinde onlardan daha büyük gelirler elde eder, aksi takdirde lord olamazdı. Diğer taraftan Bloch'un sözleriyle onun rolü modern bir toprak sahibinden çok komünün ilk vatandaşı, *le premier habitant*'tır²². Orijinal bir köy şefliğini orta çağ *manor* yönetimine dönüştürmek için gereken tek şey, şefler arasında bir devrim ve onların yerine fetihten olduğu gibi yerlilere etnik olarak daha az yakın olan yabancıların geçmesidir. Bir İskoçya (Highland) şefinin klan toprakları üzerindeki haklarının, bir İngiliz toprak sahibinin mülkleri üzerindeki haklarıyla asimile edildiğinde, *manor* arazi sahipliğinin yasal çerçevesi haline gelir. Bu durumda tüm mülkler Domesday'de olduğu gibi *manor* biçimine dönüştürülebilir. O zaman bile açık tarla sistemi dışında, *manorun* gelirinin toplanması güçlü bir topluluk örgütünün varlığına, *demesne*²³ deki haftalık çalışmaya ve aynı kiralar biçiminde olma eğilimindedir.

Sonuç

Bir sosyolog, toplumsal sistemdeki kurumların karşılıklı ilişkilerine baktığında, yavaş büyüyen bir nüfusu, topraklarda zayıf bir ticari pazarı, ağır emek hizmetleriyle güçlü bir *manor* örgütlenmesini, bölünebilir mirası, açık tarla sistemini, orijinal bir köy şefliğini, dağınık *hamlet*lere yerleşmiş büyük ailelerden daha uyumlu görür. Bu yorumun diğerlerinden daha yeterli olup olmadığı bilinemez ancak toplumsal tarih sorunlarına bir sosyoloğun nasıl yaklaştığını görmek açısından önemlidir. Elbette bir tarihte kanıtları bu şekilde yorumlayabilir ancak sosyolog işi gereği bunu yapmaya daha yatkındır.

Makalede yapılan çıkarımlardan toplumsal faktörlerin ekonomik veya teknik kişisel çıkar faktörlerine üstünlüğü iddia edilmemektedir. Bu, yanlış ikiliğe yol açar, ikisi karşılıklı olarak bağımlıdır. Burada genel ekonomik argümanı ters çevirip haftalık çalışmanın lordun ürettiğini değil, lordun çıkarının haftalık çalışmayı ürettiği söylenebilir. Fakat ekonomik veya teknik çıkarların temelsiz bir şekilde takip edildiğini de kabul etmemek gerekir. Bu bir zamanlar öne sürülen, orta çağ Doğu Anglia'sı ile orta İngiltere arasındaki farkların doğrudan doğruya ilkindeki koyun yetiştiriciliğinin yaygın olmasından kaynaklandığı teorisinin altında yatan bir varsayımdır. Herhangi bir zamanda lord veya kiracının çıkarları kısmen kurumsal bir çerçeve tarafından belirlenir ve her zaman bu çerçeve içinde takip edilir. Sosyal yapı ve organizasyon dediğimiz şey budur. Ekonomik çabanın sonucunu hangi tür sosyal organizasyonda başladığı belirler. Hatta ekonomik çaba eskisinin yerine oluşturduğu yeni kurumların türlerinde bile fark yaratır.

Sonuç olarak orta çağ İngilteresi'nin Doğu Anglia ve Kent ile orta İngiltere bölgesindeki toprak sistemleri ve miras geleneği sosyal tarih ve sosyolojik bakış açıları birleştirilerek incelenmiştir. *Manor* lordu ve köylüler arasındaki ilişki, lordluğun kökeni gibi konular sosyal tarih ve sosyolojik bakış açılarıyla birlikte incelendiğinde toplum ve ekonomik gelişmeler arasındaki ilişki daha iyi anlaşılmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

²¹ Raymond Firth, *The Tikopia and Primitive Polynesian Economy* (London: George Routledge & Sons, 1939).

²² Bloch, "The Rise of Dependent", 261.

²³ Demesne: Bir lordun ana malikanesi. Kendisine ait olan ve kiraya verilmeyen toprak parçası. Bir ev ve bitişik arazi.

Kaynaklar

- Select Documents of the English Lands of the Abbey of Bec*. Editör C. Mariorie. Cambridge: Offices of the Royal Historical Society, 1951.
- Ackerman, Charles. "The Rural Demography of Medieval England. *Ethnohistory*". 23. sy. 2 (1976): 105-115. <https://doi.org/10.2307/481511>
- Bede. *Historiam Ecclesiasticam Gentis Anglorum Historiam*. Oxonii: Typographeo Clarendonian, 1896.
- Bloch, March. *The Rise of Dependent Cultivation and Seigniorial Institutions*. Editör J. H. Clapham & E. Power. The Cambridge Economic History of Europe. Cambridge: The University Press, 1941.
- Collingwood, Robin George & Myres, John. Nowell Linton. *Roman Britain and The English Settlements*. Oxford: At The Clarendon Press, 1936.
- Connell, Kenneth Hugh. *The Population of Ireland, 1750-1845*. Westport, Conn: Greenwood Press, 1975.
- Douglas, David Charles. *The Social Structure of Medieval East Anglia*. New York: Octagon Books, 1974.
- Firth, Raymond. *The Tikopia and Primitive Polynesian Economy*. London: George Routledge & Sons, 1939.
- Gray, Howard Levi. *English Field System*. Harvard: Harvard University Press, 1915.
- Homans, George Caspar. *English Village of the Thirteenth Century*. New: York: Russell & Russell, 1960.
- Jolliffe, John Edward Austin. *Pre-Feudal England*. Oxford: Oxford University Press, 1933.
- Lennard, Reginald. "The Economic Position of the Domesday Villani". *The Economic Journal* 56. Sy. 222 (1946):244-264. <https://doi.org/10.2307/2225793>
- Lennard, Reginald. "The Economic of the Domesday Sokemen". *The Economic Journal* 57 Sy. 226 (1947):179-195. <https://doi.org/10.2307/2226148>
- Maitland, Frederic William. *Domesday Book and Beyond*. Cambridge: At The University Press, 1897.

Yusuf YILMAZ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Bağımsız Araştırmacı, İstanbul, Türkiye
Independent Researcher, İstanbul, Türkiye
yy1013258@gmail.com

Geliş Tarihi/Received 01.04.2024
Revizyon Tarihi/Revision 20.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 05.05.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 15.05.2025

Atıf:
Yılmaz, Yusuf. "Memlûk Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak ve Dış Politikadaki Tutumu (1438-1453)". Ahbar, sy. 3 (Mayıs 2025): 66-78.

Cite this article:
Yılmaz, Yusuf. "The Mamluk Sultan al-Malik al-Zahir Jaqmaq and His Stance on Foreign Policy (1438-1453)". Ahbar, no. 3 (May 2025): 66-78.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Memlûk Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak ve Dış Politikadaki Tutumu (1438-1453)

The Mamluk Sultan al-Malik al-Zahir Jaqmaq and His Stance on Foreign Policy (1438-1453)

Öz

Memlûk Devleti 1250-1517 yılları arasında Mısır merkezli olarak hüküm sürmüştür ve bu zaman zarfında Selçuklu Devleti'nin izlerini taşıyarak tarihte sosyo kültürel anlamda etkin bir rol oynamıştır. Sultan Barsbây'dan sonra cülûs eden Sultan Çakmak, devlet ricalinin biati neticesinde ve istenilen kimse olması hasebiyle hâkimiyetini tesis etmiştir. Sultan Çakmak, tahta geçtikten sonra iç isyanları bastırarak ülke içindeki istikrarı sağlamış, ardından Doğu Akdeniz'de faaliyet gösteren gayrimüslim unsurlara karşı mücadele etmiştir. Özellikle Rodos Şövalyeleri ve Kıbrıs Krallığına karşı seferler düzenlemiş, ancak selefi Sultan Barsbây kadar başarılı olamamıştır. Yine de Doğu Akdeniz'de Müslümanların varlığını sürdürme çabası, Osmanlı Devleti'nin ilerleyen dönemdeki politikalarına ilham kaynağı olmuştur.

Sultan Çakmak, bölgedeki Müslüman devletler ve beyliklerle de diplomatik ilişkiler kurmuş, Osmanlı, Karamanoğulları, Dulkadiroğulları, Akkoyunlular ve Karakoyunlular ile çeşitli siyasi münasebetlerde bulunmuştur. Timur ve Safevî Devletleriyle de diplomasi yürütmüş, ayrıca Kuzey Afrika ve Endülüs Müslümanlarına da destek sağlamaya çalışmıştır. Ancak bu dönemde veba salgınları, ekonomik krizler ve kıtlık gibi Memlûk Devleti'nin dış politikadaki hamlelerini sınırlandıran etkenler olmuştur. Bu çalışmada, Sultan Çakmak'ın dış politikada izlediği denge siyaseti ve bu siyasetin yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: el-Melikü'z Zâhir Çakmak, Dış Politika, Doğu Akdeniz

Abstract

The Mamluk State ruled between 1250-1517, centered in Egypt, and played an active role in history in the socio-cultural sense by carrying the traces of the Seljuk State during this time. Sultan Chakmak, who succeeded Sultan Barsbây, established his sovereignty as a result of the allegiance of the state officials and because he was the desired person. After ascending to the throne, Sultan Djakmak ensured stability in the country by suppressing internal rebellions and then fought against non-Muslim elements operating in the Eastern Mediterranean. He organized expeditions especially against the Knights of Rhodes and the Kingdom of Cyprus, but he was not as successful as his predecessor Sultan Barsbây. Nevertheless, his efforts to maintain the Muslim presence in the Eastern Mediterranean inspired the policies of the Ottoman Empire in the following period. Sultan Djakmak also established diplomatic relations with the Muslim states and principalities in the region and engaged in various political relations with the Ottomans, Karamanids, Dulkadirids, Akkoyunids and Karakoyunids. He also conducted diplomacy with Timur and Safavid states and tried to provide support to the Muslims of North Africa and Andalusia. However, during this period, plague epidemics, economic crises and famine were the factors that limited the Mamluk State's foreign policy moves. In this study, the balance policy followed by Sultan Djakmak in foreign policy and the reflections of this policy are discussed.

Keywords: Al-Malik al-Zahir Jaqmaq, Foreign Policy, Eastern Mediterranean

Giriş

Memlûkler¹, Mısır ve Suriye merkezli olarak, 1250-1517 yılları arasında hüküm süren ve Ortadoğu'daki siyasî, kültürel ve ekonomik hayata yön veren, Kıpçak kökenli Bahrî (1250-1382) ve Çerkes asıllı Burcî (1382-1517) Memlûkleri² olarak iki grup tarafından idare edilen Türk İslâm Devleti'dir³. Burcî Memlûklerin hakimiyetini tesis eden ilk sultan Berkûk'du. Berkûk, Türkçe'yi resmi dil kabul ederek, ekonomik, mimari ve kültürel alanlarda faaliyetlerde bulunmuştur⁴. Berkuk'un oğlu Ferec (1399-1405, 1405-1412) devri, Timur'un Ortadoğu coğrafyasında başlattığı istila girişimlerinin müşahidi oldu. Ülke, ekonomik, sosyal ve imar faaliyetleri açısından çöküntüye uğradı. Bu dönem tam bir kaos ve yıkım sürecini andırdığı için, onun vefatı halk nezdinde bir kurtuluş olarak değerlendirildi⁵.

Şeyh el-Mahmûdî⁶ (1412-1421) devrinde ise idarede otorite büyük yeniden sağlanmış oldu. Ardından yönetim gelen Barsbây (1422-1438), tahta geçince ilk olarak merkezde sükûneti sağlamakla meşgul oldu. Ülkede çıkan isyanları bertaraf ettikten sonra cihat gayesiyle Kıbrıs'ın fethi için birtakım girişimlerde bulundu. Bu girişimlerinin temel nedeni olarak Kıbrıslı şövalyelerin Mısır sahillerine saldırması ve Dimyatlı bir tacirin gemisine el konulması gösterilebilir. Ayrıca 1423'te Dimyat Limanı'nda iki Müslüman ticaret gemisinin Franklarca ele geçirilmesi ve Kıbrıs Kralı John'un Osmanlı Sultanı II. Murat'a gönderilmek üzere yola çıkan hediye gemisine el koyması, Kıbrıs'ın fethedilmesi gerektiği düşüncesinin diğer bir nedeni oldu⁷.

Barsbây devri şüphesiz Memlûk tarihinde deniz seferlerinin yürütüldüğü en önemli devir olarak temayüz etmiştir. Kıbrıs'a yönelik fetih girişimleri 1424, 1425 ve 1426 yıllarında üç aşamada gerçekleşmiştir. Sultan Barsbây, Kıbrıs'ın önemli kıyı şeridi sayılan Magosa ve Limasol gibi sahillere yukarıda değindiğimiz tarihlerde donanma çıkartıp, Kıbrıs kralını da esir alarak 1426'da adayı fethetmiştir⁸. Kıbrıs'ın fethi Anadolu'nun güney sahilllerinde Selçuklu Devleti'nin gözde liman şehirlerinden biri olan Alanya'nın da fethini zorunlu kılmıştır⁹. Barsbây'ın Doğu Akdeniz'de başlatmış olduğu fetih siyaseti, Müslümanları Rodos Şövalyelerinden korumak adına halefi Sultan Çakmak tarafından devam ettirilecektir. Memlûklerin Doğu Akdeniz'de tutunmaya çalışması ve fetih girişimlerinde bulunması, Müslümanları gayr-i müslim unsurlardan korumak ve bölgedeki siyasî hakimiyetini tesis etme anlayışı üzerine kuruludur.

¹ Türk-İslâm tarihi incelendiğinde kendine has bir yapı dizayn eden Memlûkler, ilk olarak Abbâsiler devrinde Ortadoğu coğrafyasına getirilmişti. Bu uygulama sonraki dönemlerde de aynı şekilde devam etti. Mısır'daki Tolunoğulları ve İhşîdîler zamanında olduğu gibi müstakil devletler kuracak, zamanla Abbâsi halifelerini dahi gölgede bırakacaklardı. Memlûk Devleti'nin kuruluşunda Eyyûbîlerin takip ettiği politikalar da etkili olmuştur. Memlûk Devleti'nin kuruluş süreci hakkında detaylı bilgi için bk. Kâzım Uzun, "VII. Haçlı Seferi ve Memlûk Devleti'nin Kuruluşu", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 35, sy. 2 (2020): 727-751.; Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk Sistemi ve Memlûk Devleti'nin Kuruluşu" (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 1997).

² Memlûklerle ilgili toplumda yer edinen, hatta bir dönem için Kölemenler şeklinde nitelendirilen büyük bir yanılgıya burada açıklık getirmek yerinde olacaktır. Bu yanılgı takdir edersiniz ki memlûk kelimesini anlam açısından karşılamayan ve batılı oryantalistlerin bu hususu dillendirerek kabul ettirme çabası içinde oldukları "köle" anlamı üzerinedir. Memlûk adının anlamı hakkında bk. Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 87-90.

³ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 90-97.

⁴ Şehabeddin Tekindağ, "Berkuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 511-512.

⁵ Asri Çubukçu, "Ferec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 370-371.

⁶ Şeyh el Mahmûdî dönemi hakkında bk. Kâzım Yaşar Koprman, *Mısır Memlûkleri Tarihi-Şeyh Al Mahmûdî Devri (1412-1421)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989).

⁷ Kâzım Yaşar Koprman, "Barsbay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 84-85.

⁸ 1192'den beri Lusignan Krallığı tarafından idare edilen Kıbrıs, Doğu Akdeniz ve buralarda ticarî faaliyet yürüten devletler için jeopolitik bir öneme sahipti. 1250'de siyasî bir teşekkül haline gelen Memlûk Devleti, Lusignan Krallığı'nın Doğu Akdeniz siyasetinde rakibi olarak temayüz etti. I. Pierre devrinde, Memlûklere ait olan İskenderiye Limanı'na baskın düzenlediler (1365). Yine Kral Janus döneminde Memlûkler ve Müslümanlara karşı yürütülen korsanlık faaliyetleri, Memlûkler tarafından hiçbir zaman unutulmadı. Bütün bu girişimler, adanın Memlûkler tarafından fethini zorunlu kıldı. Nihayetinde Kıbrıs Barsbay'ın başarılı girişimleri neticesinde 1426'da fethedilerek, Kıbrıs'ta Türk ve Müslüman hakimiyeti tesis edildi. Bu konu hakkında bk. Ergun Üstün, "Memlûk Devleti'nin Kıbrıs'ı Hakimiyeti Altına Alması", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 1, sy. 1 (2018): 26-42. Memlûklerin Kıbrıs hakimiyeti hakkında bk. Fatih Yahya Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs ilişkileri (Kıbrıs'ta İlk Türk Hâkimiyeti)* (Anakra: Türk Tarih Kurumu 2016).

⁹ Ahmet Sağlam, *Sorularla Memlûk Tarihi* (Ankara: Yeditepe Yayınevi, 2023), 164-166.

Seyfeddîn Çakmak'ın Memlûk Tahtına Cûlûsu

Mısır'daki Türk hükümdarları arasında otuz dördüncü, Çerkez hükümdarları arasında ise onuncu olan Seyfeddîn Çakmak, Zâhiriyye¹⁰, Nâsiriyye¹¹ gibi bazı Eşrefîlerin¹² desteği neticesinde hükümdarlık tahtına oturmuştur¹³. Barsbây'ın oğlu el-Azîz Yûsuf'un üç aylık saltanatının akabinde tahttan indirilmesiyle birlikte 9 Eylül 1438'de¹⁴ yönetime gelen Şahruh¹⁵ unvanlı Seyfeddîn Çakmak, devlet erkanının ittifakı neticesinde ez-Zâhir lakabıyla Memlûk tahtına geçti. el-Azîz Yûsuf'un hükümdarlığında idare fiilen Seyfeddîn Çakmak'ın kontrolünde olup, kendisi sembolik bir sultan olmaktan öteye gidemedi¹⁶. Makrîzî, Yûsuf'un 94 günlük hükümdarlığı için: *"Enteresandır ki, aziz harfleri ebced hesabına göre 94 eder. Sanki tahttaki her günü için bir harfi vardır."* der¹⁷. Seyfeddîn Çakmak'ın hukuken sultan olmasında, 14 yaşında henüz bir çocuk olan Yûsuf'un sultan olamayacağı ve emirler arasında çıkacak tartışmaların önlenmek istenmesi etkili olmuştur. Seyfeddîn, Sultan Barsbây devrinde de Yûsuf'un müdebbiri olarak onun sorumluluğunu üstlenmişti. Seyfeddîn Çakmak da selef sultanlardan olan Barsbây gibi Berkûk'un memlûkleri arasında yer alıyordu¹⁸. Ayrıca sarayda öldürülme ve entrikalara kurban gitme tehlikesine rağmen gün geçtikçe güçleniyor, sarayın seçkinleri arasında ışığı giderek parlıyordu¹⁹. Seyfeddîn Çakmak sultan olunca, Nâsiriyye, Müeyyediyye ve Eşrefiyye gibi memlûk zümreleri arasında temayüz eden kargaşa ortamında hal edilen Yûsuf'u İskenderiye'ye gönderdi ve onu burada bir süre gözetim altında tuttu²⁰.

Sultan Çakmak'ın kendisi köken itibarıyla Çerkes asıllıydı. Sultan olmasında büyük bir rol oynayan Emir Karkamas, alim ve emirlerin yer aldığı meşverette şu sözleri dile getirdi: *"Sultan küçüktür; emrine itaat edilecek bir kişi mevcut olmadığı için durum ağırlaşmıştı. Müslümanların çıkarlarını gözetecek ve söz birliğini sağlayacak bir sultan gerekliydi. Emîr-i Kebîr Çakmak dışında bu işe layık olan başkası yoktur."* Karkamas'ın bu sözleri üzerine Sultan Çakmak: *"Bu iş, ancak emîrlerin ve halkın rızasıyla olur"* diye belirtti. Mecliste yer alan emîr ve devlet erkânı da hep bir ağızdan: *"Biz Emîr-i Kebîr'den hoşnutuz!"* şeklinde nidâda bulundular. Bunun akabinde bütün emîr ve devlet ricâlî, halifenin öncülüğünde Sultan Çakmak'a biat etti ve Kal'atu'l-Cebel'e çıkarak tahta oturdu²¹. İdarede bulunduğu süre zarfında çıkan küçük çaptaki isyanları kolay bir şekilde bastırdı ve toplumdaki iç huzuru sağlayarak barışçıl bir siyaset izledi²².

Seyfeddîn Çakmak'ın dâhiliyedeki ilk icraati, Emir Korkmaz eş-Şa'bânî, Emir Tagribirmiş, Emir Aynal el-Cekemî, Hamâ Nâibi Emir Berdibek el-Acemî'nin çıkarmış oldukları isyanları bastırmak oldu. İsyanların temel nedeni Seyfeddîn Çakmak'ın sultanlığının kabul edilmemesiydi. Bunların haricinde Kahire'deki halka karşı suç işleyen Culbân Memlûklarının başlatmış olduğu isyanlar, sonraki devirlerde de devleti çöküşe götürecek nedenler arasında yer alacaktı. Diğer taraftan Dimaşk'ta et satan halktan, günlük 300 rıtl haraç talep eden Dimaşk Nâibi Emir Culbân el-Kemşbegâvî'nin bu tutumu da toplumda kargaşa ve isyanların doğmasına neden oldu²³. Öte yandan 1442'de Cize yöresinde siyahi kölelerin isyanları vuku buldu ve isyanın elebaşları yakalanarak idam edildi. Yaşanan bu olayların akabinde Mısır'daki yerli kimselerin bünyesinde barınan köleler Osmanlı ülkesine satıldı²⁴. Sultan Çakmak, 1439 yılı itibarıyla içerde huzur ve barışı sağlayıp, nihayetinde güvenli bir ortam

¹⁰ Sultan Berkuk'un memlûklerini temsil eden grubun adıdır.

¹¹ Sultan Ferec'in memlûklerini temsil eden grubun adıdır.

¹² Eşrefîler, Memlûkler döneminde özellikle idari mekanizmada etkin olan önemli bir gruptur. Sultanların cûlûsunda belirleyici bir rol üstlenmişlerdir. Devlet üzerinde zaman zaman şiddete başvurarak kitleler üzerinde baskı uyguluyorlardı. Bu durum idarede yer alan bireyler üzerinde korku uyandırmaktaydı. Sultan Çakmak, sultanlığının ilk zamanlarında bu grubu sindirmek için büyük bir mücadele verdi. Zâhiriyye, Nâsiriyye gibi gruplar üzerinde baskı kuruyorlardı. Eşrefîlerin baskıları diğer grupların Sultan Çakmak'ı desteklemesine ve onun yanında yer almalarında belirleyici bir etken oldu. Bk. Abdullah Mesut Ağır, "Memlûklerde Asabiyye," *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 21 (2008): 1-15.

¹³ İbn İyâs, *Bedâyi'ü'z-zuhûr fî vekâyi'i'd-duhûr*, c. 2, yay. haz. Muhammed Mustafa (Kahire, 1975), 198-199.

¹⁴ Ramazan Şeşen, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: İsar Vakfı Yayınları, 2012), 482.

¹⁵ Hasan Yılmaz, *Memlûkler ve Memlûk Halifeleri* (Ankara: Elips Yayınevi, 2019), 109.

¹⁶ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 60; İsmail Yiğit, "Memlûkler", 90-97.

¹⁷ Makdîsî, *Mısır'daki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019), 65.

¹⁸ Ahmet Sağlam, *Sorularla Memlûk Tarihi*, 167.

¹⁹ André Clot, *Kölelerin İmparatorluğu: Memlûklerin Mısır'ı*, çev. Turhan Ilgaz (İstanbul: Melisa Matbaası, 2005), 121.

²⁰ İsmail Yiğit, *Memlûkler* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2015), 115; Şehabeddin Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış," *Tarih Dergisi*, sy. 25,(2011): 28; Asri Çubukçu, "el-Melikü'z-Zâhir Çakmak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 8 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 192-193.

²¹ İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire / Parlayan Yıldızlar*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 515.

²² Şeşen, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 482.

²³ Sultan Çakmak devrinde zuhur eden kargaşa ve isyanlar için bk. Abdullah Mesut Ağır, "Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zâhir Seyfeddin Çakmak Dönemi (1438-1453)" (Ege Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 32-92.

²⁴ Ayaz, *Memlûkler*, 60; Sağlam, *Sorularla Memlûk Tarihi*, 168; Yiğit, *Memlûkler*, 115.

oluşturduktan sonra dış politikada adımlar atma imkanına erişti²⁵. Esas itibariyle Seyfeddîn Çakmak'ın temel gayesi, selefi Barsbây gibi elçi teatilerinde bulunmak, evlilikler yoluyla komşu devlet ve beyliklerle akrabalık tesis etmek ve bu zeminde müspet ilişkiler geliştirmekti²⁶.

Memlûklerde saltanat için oturmuş bir veraset sistemi yoktu. Kalavun ailesi dışında bir hanedanlık sistemi oluşturulamadığı için çok sık saltanat değişikliği yaşanmaktaydı. Ayrıca hükümdar olma sürecinde asalet anlayışına da inanmıyorlardı. Buna mukabil Sultan Barsbây ve Çakmak'ın 15 yıldan fazla hakimiyet tesis etmeleri, Memlûk Devleti'nde bir istikrar sürecinin yaşanmasına yol açtı. Bu iki sultanın dönemi, özellikle Akdeniz'de başarılı bir dış siyaset izlemeleri, Memlûk tarihinde kayda değer bir izlenim bırakmıştır²⁷.

Sultan Çakmak'ın Dış Politikadaki Faaliyetleri

Memlûk ülkesinde huzur ve refahı sağlayan Sultan Çakmak, 1438-1450 yılları arasında dış politikada Habeş, Nubya, Hristiyanlar ve Türk-İslâm devletleriyle siyasî temaslarda bulundu. Sultan Çakmak'ın devrinde ülkede mali sıkıntılar, salgınlar ve birtakım hastalıklar zuhur etmişti. Sultan böyle bir ortamda ülkenin refah ve barış içerisinde yönetilmesi için birtakım girişimlerde bulundu. Ülkesine gelen elçilere izzet ve ikramlarda bulunup onları güzel bir şekilde ağırladı. Sultan Çakmak'ın bu siyasî girişimleri diplomasi alanında sükûnet ve barışı tesis ederek ülkesinde huzur ve refah ortamını sağlama fikrinin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Sultan Çakmak'ın izlemiş olduğu bu yapıcı ve barışçıl politika, halefleri zamanında terk edilmiştir. Burcî Memlûklerin önemli sultanları arasında zikredilen el-Eşref Kayıtbay devrinde Çukurova'da zuhur eden Memlûk-Osmanlı savaşları bu politikanın terk edildiğinin açık bir göstergesidir²⁸.

Karamanoğulları ve Memlûkler

Oğuzların Afşar koluna mensup olan Karamanoğlu Devleti, 1256-1474 yılları arasında Niğde, Karaman, Konya, Alanya gibi bölgelerde hakimiyet tesis etmiştir. Kurulduğu tarihten yıkılışına kadar Anadolu'da etkin bir beylik olan Karamanoğulları, zaman zaman Osmanlı-Memlûk münasebetlerinde belirleyici bir rol oynadı. Bu münasebetler, Timur'un, 1402'deki Ankara Savaşı sonrasında Anadolu'da hakimiyet kurup beyliklerin bölgesel olarak güçlenmelerine izin vermesiyle birlikte yoğun bir hal aldı. Özellikle Karamanoğulları, Dulkadiroğulları ve Ramazanoğullarına ait olan bölgeler, stratejik menfaatler gereği Memlûk ve Osmanlıları karşı karşıya getirmiştir²⁹. 1437'de Sultan Barsbây devrinde Memlûk ve Osmanlılar arasında çekişmeler yaşandı. Bunun sebebi, Dulkadiroğulları ve Karamanoğulları arasındaki karışıklık ortamında Osmanlıların da bu çatışmaya dahil olmalarıydı. Memlûkler Karamanoğullarına, Osmanlılar ise Dulkadir Beyliği'ne destek çıkmaktaydı. Sonrasında Karamanoğlu İbrahim Bey'in Osmanlı Devleti ile barış yapmak zorunda kalmasıyla 1437 Mayıs'ında Anadolu'da sükûnet hakim oldu. İbrahim Bey bu tarihten itibaren 5 yıl boyunca Osmanlılara karşı herhangi bir girişimde bulunmadı.³⁰

Yaşanan bu kısa süreli sükûnet döneminin ardından, Kasım 1448'de Karamanoğlu İbrahim Bey, stratejik öneminden dolayı Kıbrıs'a bağlı olan Korykos'a sefer düzenledi ve burayı ele geçirdi. Kıbrıs'a yakın bir mevkiide bulunan Tarsus'taki Memlûk Devleti'nin saltanat naibi, bu olaya aldırış etmedi. Lusignan Hanedanına mensup olan II. John, Kıbrıs'ın sultanın güdümünde olduğunu ve bu sebepten dolayı Karamanlıların bu işgaline karşı Sultan Çakmak'ın Kıbrıslılara yardım etmesi gerektiğini bildirirse de gayretleri boşa çıktı. Sonuç itibariyle Korykos'un iadesi gerçekleşene kadar ada, halihazırda kaybedilmiş oldu³¹. Sultan Çakmak'ın selefi olan Sultan Barsbây döneminden itibaren Karamanoğulları'nın bölgede izlediği genel strateji; Kıbrıs Krallığı, Osmanlılar, Timur Devleti ve beylikler arasındaki egemenlik mücadelesinden yararlanma politikası olmuştur³².

²⁵ Hatice Güler, *Memlûkler* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 18; Çubukçu, "el Melikü'z Zâhir Çakmak," 192-193.

²⁶ Abdullah Mesut Ağır, "Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zâhir Seyfeddîn Çakmak Döneminde Memlûk-Dulkadir Münasebetleri (1438-1453)," içinde *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, ed. Cevdet Kabakçı ve Serdar Yakar (İstanbul: Kristal Reklam ve Matbacılık, 2012): 151-163.

²⁷ İlyas Gökhan, "Memlûk Sultanı Zahir Seyfeddîn Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 15, (2006), 341-342.

²⁸ Abdullah Mesut Ağır, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Memlûk Türk Devleti* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 53.

²⁹ Faruk Sümer, "Karamanoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 24, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 454-460.

³⁰ Smail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 25.

³¹ Muhammed Necîb el-Vesîmî, "Çerkez Memlûkleri ve Karamanoğulları Arasındaki Siyasi İlişkiler (1382-1483)," çev. Kazım Uzun, *Tarih Okulu Dergisi*, sy. 33 (Mart 2018): 1193.

³² Ridvan Yiğit, "Mısır Memlûkleri Devleti'nde el-Melik el-Eşref Barsbay Dönemi (1422-1438)" (Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2014), 71.

Benî Ahmer Devleti İle Olan Münasebetler

1440'ta Endülüs'te müşkil durumda olan Müslümanlar, Sultan Çakmak'tan yardım talebinde bulundular³³. Coğrafi yakınlıktan dolayı ilk önce Kuzey Afrika'daki devletlerden yardım isteyen Endülüs Müslümanları, Memlûk Devleti'nin uğraşmakta olduğu gaileler nedeniyle beklediği yardımı alamadı³⁴. Beklenen yardımların ulaşmama nedenlerinden birisi de Osmanlı-Memlûk münasebetlerinin, Sultan Fatih devriyle birlikte gergin bir hal almasıydı³⁵. Endülüs'ün beklediği yardımı Osmanlı ulaştıracaktır. Ancak bu yardım istenen ölçüde etkili olamayacaktır. İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesi, tüm İslâm ülkelerinde olduğu gibi Endülüs'te de büyük bir sevinçle karşılandı. Bu fetih haberi, Endülüs'teki son İslâm Devleti olan Benî Ahmer Emirliği (1238-1492) için bir kurtuluş reçetesi olarak nitelendirildi. Onlar için Doğu'da yükselmekte olan yeni İslam devleti Osmanlılar, kendilerini Fernando ve İzabella'nın zulmünden kurtarabilirdi. II. Bayezid'in Cem Sultan'la olan çetin mücadelesi ve Memlûklerle gergin bir münasebetin eşliğinde olması, gelen bu yardım çağrısına tam manası ile cevap verememesine ve istenen yardımın vaktinde ulaştırılamamasına neden oldu³⁶. II. Bayezid, dönemin papasına ve II. Fernando'ya mektuplar göndererek Müslümanlara zulmetmemelerini söylediyse de bir netice alınamadı. 1492'de Gırnata'nın düşmesinden 10 yıl sonra burada kalan Müslümanlar, II. Bayezid'e elçi göndererek müşkil ve savunmasız bir halde olduklarını belirttiler. Sultan Bayezid bunun üzerine ünlü denizci Kemal Reis'i İspanya'ya gönderdi. Kemal Reis, İspanya'yı vurduktan sonra buradaki Müslümanlardan bir kısmını kurtararak İstanbul ve Kuzey Afrika'ya yerleşmelerini sağladı³⁷. Memlûklerden beklenen yardım, o günün siyasî atmosferi gereğince ulaştırılamadı. Sonraki devirlerde kısmi olarak başarı sağlansa da beklenen yardım Osmanlı eliyle ulaştırılmış oldu.

Timur Devleti İle Olan Münasebetler

20 Kasım 1439'da Timurlu Devleti'nin (1370-1507) sultanı Şahruh'un³⁸ elçileri bir mektupla birlikte Sultan Çakmak'ın huzuruna geldiler. Mektubun içeriğinde Memlûk Sultanı Melik Eşref'in vefat ettiğini işittikleri ve bu bilginin gerçek olup olmadığının teyit edilmesini talep eden mesajlar vardı. Sultan elçilere ihsanda bulunup onlara hil'at giydirerek, istenen bilginin cevaplanmasına yönelik bir mektup yazdırdı³⁹. 25 Ağustos 1440'ta Şahruh'un elçisi tekrardan Mısır'a geldi. Sultan, oğlu Muhammed'i elçileri karşılaması için gönderdi ve Şahruh'un göndermiş olduğu mektubu sultana sundular. Mektupta Sultan Çakmak'ın cülûsunu tebrik eden ifadeler yer almaktaydı. Aynı şekilde Sultan Çakmak'ın elçisi Çiçekbuka da çeşitli hediyelerle birlikte Kâhire'den yola çıkarak Şahruh'un idaresindeki Herat'a gitti. Herat'lı müverrihlerin kayıtlarına göre, Mısır diyarından buraya ilk elçiyi gönderen, henüz emir olduğu sıralarda Şahruh'u rüyasında gören ve onunla iyi münasebetler geliştirmek isteyen Sultan Çakmak'tı. Çiçekbuka Şahruh'un huzuruna varınca, büyük ihtimam görmüş, şerefine toylar düzenlenmiştir. Memlûk elçisi, Herat'tan ayrılmadan önce Şahruh ile görüşmek istediğini, Sultan Çakmak'ın kendisinden birkaç kitap istediğini dile getirmiştir. Aralarında Ebû Mansur Mâturidî'nin *Tevîlât-ı Hüccet-i Ehl-i Sünnet* isimli eserinin de yer aldığı kitaplar, sultana verilmek üzere çeşitli hediyelerle beraber takdim edilmiştir. Çiçekbuka'ya, Mısır'a dönüş yolculuğunda Şahruh'un elçisi Pervaneci Hüsameddin Mübarekşah refakat etmiştir. Mübarekşah yolda vefat edince, hediyeleri beraberinde götürdüğü oğlu Emir Rahim Memlûk sultanına sunmuştur⁴⁰.

27 Kasım 1444'te Şahruh'un elçisi Muhammed-i Zemzemi, Emir Timur'un hanımlarından olan yaşlı bir kadın ile hacca gitmek niyetiyle tekrardan Dimaşk'a geldiler. Beraberlerinde Şahruh'un Kâbe-i Muazzama'ya örtülmesi için gönderdiği bir de

³³ Çubukçu, "el Melikü'z Zâhir Çakmak", 192-193.

³⁴ Muhittin Kapanşahin ve Ömer Faruk Aksoy, "Osmanlı-Endülüs İlişkileri ve Osmanlı Yardımlarının Gecikme Sebepleri," *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 2 (Aralık 2022): 301.

³⁵ Osmanlı yardımlarının Endülüs'e ulaşmamasının nedenleri için bk. Mehmet Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 12 (Ankara 1999): 283-296.

³⁶ Şerafettin Turan, "Bayezid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992): 234-238.

³⁷ Mehmet Özdemir, "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 11 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995): 211-225.

³⁸ Timur'un vefatından sonra devlet idaresinde karışıklıklar zuhur etmiş, mirzalar arasında taht mücadeleleri baş göstermiştir. İdarede otorite boşluğunun meydana gelmesi ve karışıklıkların zuhur etmesi nedeniyle Otrar'da bulunan beyler, Emir Timur'un vasiyetini gerçekleştirmek amacıyla bir araya geldiler. Beyler, Timur'un hayattayken Mirza Pir Muhammed'i veliht ilan ettiğini fakat Muhammed'in merkeze çok uzak bir yer olan Kandahar'da meskun olduğunu ifade ederek, devletin gerçek varisinin Mirza Şahruh olduğunu belirttiler ve ona tabi olmak istediler. Böylece Mirza Şahruh, vali sıfatıyla hakim olduğu bölgelerde eyaletlerin hükümdarı olarak kabul gördü. Bk. İsmail Aka, "Şâhruh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 38 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010): 293-295; İsmail Aka, *Timurlular* (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 49-50.

³⁹ İbni Tagriberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, 526.

⁴⁰ İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), 180-181.

örtü getirmişlerdi. Örtü Türk geleneklerine göre 9 sandık içerisinde muhafaza ediliyordu. Çakmak, ilk başta örtülmesine müsaade etse de sonrasında bu fikrinden caymış, elçileri kabul ettiği esnada örtünün gizlenmesini emretmişti. Ayrıca elçiler kendileri için tahsis edilen konağa giderken halk tarafından saldırıya uğramış, beraberlerinde getirmiş oldukları hediyelere varıncaya kadar yağmalanmıştı. Bu durumu haber alan Sultan Çakmak, yağmaya dahil olan insanları cezalandırmış, elçilik heyetinin gönlünü almaya çalışmıştır. Şahruh, Kâbe-i Muazzama'nın üzerinde örtülmesi için gönderdiği örtünün, Memlûkler tarafından onaylanmamasıyla bir türlü hedefine ulaşamamıştır⁴¹. Sultan Çakmak'ın selefi Eşref Barsbây devrinde de aynı talebe müsaade edilmemiş, gelen elçilere dayak dahi atılmıştı⁴². Kâbe-i Muazzama'nın örtüsünün değiştirilmesi ya da yenilenmesi meselesi muhtemelen Türk İslâm devletleri arasında tezahür eden bir hizmet yarışı olarak yorumlanabilir. Buna mukabil Müslümanların hamisi olma durumunu da zihinlerde çağrıştırmalıdır. Barsbây'ın buna izin vermemesi durumu net bir şekilde izah etmektedir. Barış yanlısı ve ılımlı bir siyaset izleyen Sultan Çakmak ve Şahruh arasındaki siyasî münasebetler, örtü meselesi hariç, Şahruh'un vefat tarihi olan 1447 senesine kadar müsbet bir şekilde devam etmiştir⁴³.

Ramazanoğulları ve Memlûkler

Anadolu'nun güneyinde, 1353'te tam teşekküllü bir beylik olarak temayüz eden Ramazanoğulları Beyliği (1352-1608), Adana, Misis, Sis, Tarsus, Ayas, Payas ve Çukurova dolaylarında hakimiyet tesis etmiştir. Oğuzların Üçok kolunun Yüreğir boyuna mensuplardır. Beylik, Ramazan Bey'in oğlu Sârimüddin İbrahim Bey devrinde Memlûklere bağlı olarak kurulmuştur. Kuruluş tarihinden itibaren Memlûk Devleti ile belirli aralıklarda siyasî münasebetlerde bulunmuşlardır⁴⁴. Memlûklerle ilk münasebetleri Dulkadiroğlu Beyliği'nin önderi ve Elbistan emiri olan Karaca Bey'in, Memlûk Sultanı el-Melikü's Sâlih'e karşı düzenlenen bir isyana karışması nedeniyle görevinden azledilip, yerine Ramazan Bey'in getirilmesiyle, Ramazan Bey 1354'te ölünce yerine oğlu İbrahim Bey tayin edilmiştir.

Sis'i Memlûklerden almak için girişimde bulunan İbrahim Bey, Dulkadiroğlu Halil Bey ile ittifak girişiminde bulunduysa da netice alamadı. Bundan sonraki süreçlerde Memlûk Sultanı Ferec, el-Melikü'l-Müeyyed ve Barsbây'ın döneminde Ramazanoğulları ile Memlûkler arasındaki münasebetler devam etti. 1440'ta Adana ve Misis hakimi olan Eylük Bey, asi Halep valisi Tanrıvermiş'e yardımda bulunduğu gerekçesiyle, Mûsâ b. Kara'nın cezalandırılmasını Sultan Çakmak'tan talep etti. Buna mukabil Sultan da Eylük Bey'e izzet ve ikramlarda bulunarak kendisine emirlik vermiş ve böylece onun bu yaklaşımını mükafatlandırmıştı. Tarsus'un Karamanoğullarından alınması noktasında Memlûklere büyük hizmeti geçen Dündar Bey devrinde ise beylik siyasî etkinliğini kaybetmişti⁴⁵. Bu münasebetlerin seyri Osmanlıların güneyde genişlemesiyle birlikte farklı bir görünüm arz etti. Ramazanoğlu Beyliği, sonraki süreçlerde de Memlûk Devleti için kendi Kuzey bölgesinde tampon bir konum teşkil edecekti.⁴⁶ Her ne kadar Memlûklere bağlılıklarını bildirseler de belirli aralıklarda bağımsız hareket etmek istediler. Ancak onların bu girişimleri her defasında Memlûkler tarafından neticesiz bırakıldı⁴⁷.

Sultan Çakmak'ın selefi Barsbây döneminde olduğu gibi Çukurova coğrafyasında da Memlûk hakimiyeti devam etti. Bu dönemde Çukurova'da herhangi bir kargaşaya rastlanmaması, söz konusu hakimiyeti destekler niteliktedir. Bu nedenden dolayı ki, Çakmak'ın hakim olduğu beylik ve devletlerin isimleri zikredilirken Ramazanoğulları Beyliği'nin adı geçmemektedir. Bu da iki taraf arasında bir sükûnet ve barış ortamının tesis edildiği anlamına gelmektedir⁴⁸.

Dulkadir Beyliği ve Memlûkler

Elbistan ve Maraş merkezli olarak idare tesis eden Dulkadir Beyliği (1337-1522), Memlûkler ve Osmanlı Devleti arasında Güney'de tampon bir bölge oluşturduğu için iki devlet arasındaki çekişmelere sahne olmuştur⁴⁹. Memlûkler, bu süre zarfında kendisi için artık bir sorun teşkil etmeye başlayan Osmanlı Devleti'ne karşı bölgede dinamik bir siyaset izleme mecburiyetinde kalmıştır. Memlûkler Sultan Barsbây devrinde, 1436'da Dulkadiroğlu Beyliği'nin hakimiyetinde bulunan Elbistan'a yağma akınları düzenleyerek Antep'te Dulkadiroğlu Beyliği'ni mağlup etti. Anadolu'da hakimiyet tesis eden Karamanoğulları, Memlûkler tarafından Osmanlı'ya karşı bir güç unsuru olarak değerlendiriliyor, aynı zamanda Osmanlılara karşı güç

⁴¹ Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*, 182.

⁴² İbni Tagriberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, 529.

⁴³ Cüneyt Kanat, "Memlûk-Timurlu Münasebetleri" (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi 1996), 230.

⁴⁴ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, 171.

⁴⁵ Mehmet Ersan ve Mustafa Alican, *Beylikler Devri Türkiye Tarihi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 82.

⁴⁶ Faruk Sümer, "Ramazanoğulları," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 34 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 442-445.

⁴⁷ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler*, 81-82.

⁴⁸ Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûkler Döneminde Çukurova" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2011), 169.

⁴⁹ Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 3 (İstanbul: Zuhuri Danişman Yayınevi, 1964), 28.

kazanmaları isteniyordu. Memlûk ve Karamanoğulları tarafından takip edilen Dulkadiroğlu beylerinden olan Nasreddin Mehmet Bey ve Canibek Osmanlılara sığınarak yardım istediler. Nasreddin Mehmet Bey, oğlu Süleymanı Osmanlı sultanı II. Murat'a göndererek Karamanoğullarına karşı yardım talebinde bulundu. Osmanlı'nın desteği doğrultusunda 1437'de Kayseri'ye yürüyerek şehri zapt ettiler. Bu esnada Maraş'ta bulunan Canibek ise Memlûk baskınına uğradı. Baskından sağ kurtularak Akkoyunlu Devleti'ne sığındıysa da Karayülük'ün oğulları tarafından öldürüldü. Canibek yüzünden bozulan siyasî münasebetler, Memlûk Sultanı Barsbây'ın vefatıyla birlikte tekrardan düzeldi.⁵⁰ Sultan Çakmak devrinde, 30 Mart 1440'ta Elbistan nâibi Dulkadiroğlu Mehmet Bey Mısır'a geldi ve çeşitli ikramlara nail oldu. Çakmak kendisine hil'at giydirerek onu Ebülisteyn nâibi olarak tayin etti⁵¹.

Memlûk-Osmanlı münasebetlerinin çekişmeli bir şekilde devam ettiği günlerde Dulkadiroğlu Beyliği tahtına Nasreddin Mehmet Bey geçti. Mehmet Bey bu münasebetler esnasında başlangıçta Memlûklere karşı olumsuz bir tutum sergilemişse de zamanla Memlûk safında yer aldı. Kızı Nefise Sultan'ı, Seyfeddin Çakmak ile nikahladı. Kısa bir süre sonra, Nefise Sultan 1442'de vefat etti⁵². Dulkadiroğulları, bu evliliğin neticesinde daha önce Akkoyunluların zapt ettiği, bugün Elazığ sınırlarında yer alan Harput'u Memlûkler vasıtasıyla geri aldılar⁵³.

Sultan Çakmak, seleflerinden farklı olarak evlilikler yoluyla komşu devletlerle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiş ve böylelikle dış politikada yapıcı bir siyaset izlemiştir. Yıldırım Bayezid'in torunlarından Orhan Bey'in kerîmesi Fatma Sultan, Dulkadirli Süleyman Bey'in kerîmesi ve Emîr Timur'un torunlarından Sultânizâde Muhammed b. Baysungur'un kız kardeşi Hond el-Bayka Seyfeddin Çakmak'ın diğer eşleri arasında zikredilmektedir⁵⁴.

Sultan Çakmak Devri Memlûk- Osmanlı Münasebetleri

Memlûk Devleti'nin Osmanlı ile olan münasebetleri 15. yüzyılda deniz yolu ile Mısır'a iltica etmiş olan Osmanlı şehzadelerinin Memlûk diyarına gelmesiyle⁵⁵. Bu esnada Sultan II. Murat'ın Frenklere yani Beni Asfar'a (Sarı Oğulları) karşı kazanmış olduğu zaferin müjdesi Mısır diyarına ulaşmıştı. Bu zafer 1444'te gerçekleşen Varna Savaşı olmalıdır⁵⁶.

Varna zaferinden birkaç yıl sonra 17 Mayıs 1451'de Emîr Esenbay el-Cemalî, II. Murat'ın ahirete intikali nedeniyle Osmanlı tahtına cülûs eden II. Mehmet'in cülûsunu tebrik için İstanbul'a geldi. Ayrıca II. Murat Balkanlarda Haçlı güruhu ile mücadele halindeyken ilk Rodos seferi esnasında Çakmakla yazışmalar yaptı ve iki hükümdar arasında elçi teatisi ve hediyeleşmeler oldu⁵⁷. Bütün bu amiller değerlendirildiğinde II. Murat ve Sultan Çakmak arasındaki siyasî münasebetler genel itibarıyla dostane bir görünüm arz etmiştir. Bu dostluk, Fatih Sultan Mehmet'in 1459 yılında hac yolları üzerindeki su havzalarını çoğaltmak istemesi üzerine bozulmuş ve yerini amansız bir rekabete bırakmıştır⁵⁸.

Akkoyunlu Devleti ile Olan Münasebetler

Oğuzlar'ın Bayındır boyuna mensup olan Akkoyunlu Devleti (1340-1514), Türk kaynaklarında "Bayındır Han Oğlanları", İran kaynaklarında ise "Bayındırıyye" olarak adlandırılırlar. Moğol istilası esnasında Anadolu'ya gelen bu topluluk, çeşitli Türkmen aileleriyle birlikte Diyarbakir'in Ergani bölgesine yerleşmiştir. Başlangıçta Artuklulara tabi olan Bayındır boyu, 1340'ta Tur Ali

⁵⁰ Refet Yinanç, "Dulkadiroğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 9 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 553-557.

⁵¹ İbni Tagriberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, 526.

⁵² Samet Alıç, "Dulkadir Beyliği", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, 2018), 184; Detaylı bilgi için bkz. Samet Alıç, "Dulkadir Beyliği'nin Komşu Beylik ve Devletlerle Münasebetleri (1437-1522)" (Doktora Tezi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2017), 172.

⁵³ Harput ahalisinin Memlûkler eliyle Dulkadiroğullarına ne zaman verildiğine dair tam bir tarih verilmemektedir. Bunun ancak icra edilen evliliğin neticesinde gerçekleşmiş olabileceği düşünülmektedir. Bk. Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 54-55.

⁵⁴ Howayda el-Harthy, "Female Patronage of Mamlûk Architecture in Cairo," in *Beyond the Exotic: Women's Histories in Islamic Societies*, ed. Amira al-Azhary Sonbol (New York: Syracuse University Press, 2005), 329; Kondo Nobuaki, *Persian Documents: Social History of Iran and Turan in the 15th-19th Centuries* (London: Routledge, 2003), 101; Bk. Fatma A. Yiğit, "Memlûk Devleti'nde Veraset Usûlü Yok Mudur?", içinde *XIII. Türk Tarih Kongresi*, c. 7 (Ankara 2018), 310.

⁵⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Memlûk Sultanları Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensub Şehzadeler," *Belleten* 17, sy. 68 (Ekim 1953): 525.

⁵⁶ İbni Tagriberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, 529.

⁵⁷ Ahmet Sağlam, *Sorularla Memlûk Tarihi*, 168-169.

⁵⁸ Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı: Fâtih - Yavuz - Kanûnî* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 90; Memlûk-Osmanlı münasebetleri için bk. Kazım Yaşar Koprman, "Memlûk-Osmanlı Münasebetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 9 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 470-485.

Bey'in yönetiminde Trabzon Rum İmparatorluğuna düzenledikleri akınlarla tarih sahnesine çıkmıştır. Karayülük Osman Bey, beyliğin sınırlarını Erzurum'dan Kemah ve Harput'a; Erzincan'dan Mardin'e kadar genişleterek, devletin gerçek kurucusu olarak tarihe geçmiştir⁵⁹.

Akkoyunlu Beyliği'nde Hamza Mirza'ya karşı Ali Bey'in oğulları arasında büyük çekişmeler yaşanıyordu. Cihangir Mirza, amcasıyla olan mücadelesinde Sultan Çakmak'ın da yardımını almak için kardeşi Uzun Hasan ile beraber Kahire'ye gitmişti. Memlûk Sultanı Çakmak, Cihangir Mirza ve Uzun Hasan'ı saygıyla karşılayarak onlara ihsan ve ikramlarda bulundu. Sultan Çakmak, önceki savaşları göz önünde bulundurarak Diyarbakır'a sefer düzenlemeyip, kendisini ziyarete gelen Cihangir Mirza'ya, amcası Hamza Bey'e karşı savaşması için Sultan İrfan'ı Cihangir'e destekçi olarak gönderdi. Cihangir Mirza, 1444'te Akkoyunlu topraklarında hakimiyet tesis edince, Akkoyunlu-Memlûk münasebetleri de giderek bozuldu. 1450'de Cihangir Mirza, Karakoyunlu komutanı Rüstem-i Tarhan'a karşı yenilince, Memlûklere sığınmak istediye de buna izin verilmedi. Erzincan'ı savunan Akkoyunluların ve onları takip eden Karakoyunluların Halep'i işgal etme planları, Mısır'da büyük bir paniğe yol açtı ve bu durum Sultan Çakmak'ı Akkoyunlulara karşı savaşa sevk etti. Ancak aynı yılın Temmuz ayında, Cihangir Mirza'nın amcası Kasım'ın Kahire'ye gelmesiyle, Memlûk Sultanı bu planından vazgeçti. Sultan, Kasım Bey'i Urfa valiliğiyle görevlendirip, onu Cihangir Mirza'ya karşı harekete geçirmeye karar verdi⁶⁰. Cihangir Mirza, Memlûk Sultanı'nın desteğini yeniden kazanmak amacıyla annesi Saray Hatun'u Sultan Çakmak'ın yanına gönderdi. Fakat, Saray Hatun yolda ilerlerken Halep valisi tarafından durduruldu ve geri dönmesi için ikna edildi. Bu durum, Sultan Çakmak'a bildirildikten sonra Saray Hatun'un Halep'e gitmesi ve oradan Şam üzerinden Kahire'ye gönderilmesi talep edildi. Ancak, kaynaklarda Saray Hatun ile Sultan Çakmak arasında yapılan görüşmelerle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır⁶¹.

Akkoyunlu Devleti'nin başına Uzun Hasan geçince, Sultan Çakmak'ın halefi olan Sultan Seyfeddin Eşref İnal döneminde iki devlet arasındaki ilişkiler yapıcı ve barışçıl bir şekilde gelişmiştir. Her ne kadar iyi ilişkiler geliştirilse de Uzun Hasan'ın dış politikada izlediği siyaset, dönemin konjonktürüne göre değişiklik gösteriyordu. Uzun Hasan, Osmanlı, Memlûk ve Karakoyunlu Devletlerine karşı güçlü olduğu zamanlarda adı geçen devletlerle çatışmaktan geri durmadı⁶².

Karakoyunlu Devleti ve Memlûkler

Doğu Anadolu, İran ve Irak dolaylarında yaklaşık iki asır boyunca hakimiyet tesis eden Karakoyunlu Devleti'nin (1351-1469) ilk beyi Bayram Hoca olarak kabul edilir. Devlet belirli aralıklarda Timurlular ve Osmanlı Devleti arasındaki çesitli siyasî çekişmelere de sahne olmuştur. Cihan Şah'ın tahta geçmesiyle birlikte ülke sınırları genişledi ve Cihan Şah, Irak hariç bütün Karakoyunlu diyarının muktedir tek sultanı haline gelerek, devlete en parlak dönemini yaşattı⁶³. Memlûk Devleti ile Karakoyunlu Devleti arasında tesis edilen ilk münasebetler, 14. yüzyılın ortalarında diğer bir deyişle Karakoyunluların Van Gölü havzasında hakimiyet kurduğu beylik devrine kadar gitmektedir⁶⁴.

Barsbây'ın halefi olan Sultan Çakmak devrinde, Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah b. Kara Yusuf'un elçileri Mısır'a geldi. Elçilerin geliş nedeni ise Cihanşah'ın, Şahruh'un torunu Baysungur oğlu Babür'ü hezimete uğratarak bazı şehirlerini ele geçirdiğini ve Çağatay Devleti'nin zayıflamaya yüz tuttuğunu sultana bildirmektir⁶⁵. Cihanşah, elçiler aracılığıyla gönderdiği Farsça mektubunda, Sultan Çakmak'a olan saygısını belirttikten sonra, Erzincan ve Mardin'i ele geçirdiğini ifade etti. Diyarbakır'a düzenlediği seferle birlikte, yönetim zaafiyeti nedeniyle Cihangir'i cezalandırıp yerine amcası Şeyh Hasan'ı getirmeyi planladığını açıkladı. Ayrıca, yeğeni İsfahan'ın 10 yaşındaki oğlunu Memlûk Sultanı'nın himayesine bırakmayı düşündüğünü de belirtti. Memlûkler, bu diplomatik hamleye karşılık olarak kendi elçisini Tebriz'e gönderdi ve ilişkileri koruma yolunu seçti.

15. yüzyılın ortalarında Karakoyunlu ve Memlûkler arasındaki ilişkiler yeniden gerildi. Timurlu Sultanı Şahruh'un 1447'de ölmesiyle birlikte Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah, bölgedeki etkinliğini artırmaya başladı. Bu süreçte, Akkoyunlu hükümdarı Cihangir Mirza ile yaşadığı anlaşmazlık sonucu Erzincan, Akkoyunluların eline geçti. Ancak 1450'de Cihanşah, Erzincan'ı geri alarak Cihangir Mirza'yı takip etmek üzere Diyarbakır ve Malatya yönünde ilerlemeye başladı. Bu durum, Memlûk Sultanı

⁵⁹ Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 270-274.

⁶⁰ İlhan Erdem ve Kazım Paydaş, *Akkoyunlu Devleti Tarihi: Siyaset, Teşkilat, Kültür* (Ankara: Birleşik Yayınları, 2007), 74-78.

⁶¹ J. E. Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk – XV. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, çev. Sibel Özbudun (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993), 170-171.

⁶² Tofiq Necefli, "Akkoyunlu-Memlûk Devleti ilişkileri", *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (Ankara 2022): 809-810.

⁶³ Faruk Sümer, "Karakoyunlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 24 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 436.

⁶⁴ Tofiq Necefli, "Karakoyunlu-Memlûk ilişkilerinin Çağdaş Türkiye Tarihi'nde Araştırılmasına Dair", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 6, sy. 2 (2010): 104.

⁶⁵ İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, 530.

Çakmak'ın dikkatini çekti ve Mısır'dan bir elçi göndererek Cihanşah'ın niyetini sorguladı. Cihanşah, Mısırlılara karşı herhangi bir düşmanlığı olmadığını ve tek amacının Cihangir'i takip etmek olduğunu belirtti. Bunun üzerine Memlûkler, Cihangir'in Mısır'a sığınmasını engelleme kararı aldı. Bu sırada Dulkadiroğulları Beyi Süleyman Bey, Akkoyunlu şehzadelerinden Uzun Hasan'a destek veriyordu. Cihanşah ise bu desteği kesmek amacıyla 1451'in sonlarına doğru Fırat'ı geçerek Malatya'ya yöneldi. Bu gelişmeler üzerine Memlûk Sultanı, Suriye valilerine ve Dulkadiroğulları Beyi Süleyman'a acilen destek sağlanması talimatını verdi. Memlûklerle savaşmayı göze alamayan Cihanşah, seferi durdurmak zorunda kaldı⁶⁶.

Safevîler ve Memlûkler: İlk Siyasî Münasebet

Safevîler ile Memlûkler arasındaki ilk siyasî temas, Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd döneminde başlamıştır. Karaman hükümdarı İbrahim Bey'in takibinden kaçan Şeyh Cüneyd, Memlûk topraklarına sığınmak zorunda kalmıştır. İskenderun Körfezi'nde, Memlûklere bağlı olan Cebel-i Arus adlı bölgede, buranın hakimi olan İbn-i Bilal'den Haçlılardan kalma yıkık bir hisarı kiralayarak Cebel-i Arus'u tekke olarak kullanabilecek şekilde onarmıştır.

Şeyh Cüneyd tarikatını yaymak amacıyla yoğun bir propaganda faaliyetine girişmiş, Osmanlı, Suriye ve Irak'tan birçok sûfi müridi etrafında toplamıştır. Bu müridler arasında, 1416'da Osmanlı Sultanı I. Mehmet tarafından bastırılan isyanın lideri Simavnaoğlu Şeyh Bedreddin'in eski destekçileri de bulunmaktaydı. Safevî mensuplarının artan faaliyetleri, Halep'teki Mevlevî şeyhi Ahmed Bekrî başta olmak üzere farklı tarikat mensuplarını rahatsız etti. Bunun üzerine Memlûk Sultanı Çakmak'a bir dilekçe sunarak, ülkesinde bir fesatçının bulunduğunu belirterek şikâyetle bulundular.

Osmanlı tarihçisi Âşıkpaşazâ'de, bu olayı şöyle anlatmaktadır: "Mısır Sultanı Çakmak'a 'senin ülkende Deccal zuhur etti' diye haber gönderdiler. Mısır Sultanı da Halep naibine 'git, onu Halep askerleriyle yakala!' diye emir verdi. Ancak Halep naibi hasta olduğu için onun yerine Halep'in ulu hacibi harekete geçti ve Şeyh Cüneyd'in üzerine yürüdü. Cüneyd'in yetmiş kadar müridi öldürüldü, bunlardan yirmi beşi Simavnaoğlu'nun adamlarındandı. Cüneyd ise kaçmayı başarak Canik'e sığındı." Müverrih W. Hinz'e göre, bu olay 1453 yılında, Sultan Çakmak'ın vefatına yakın bir zamanda gerçekleşmiştir⁶⁷.

Nubya-Memlûk Münasebetleri

Nûbe ya da Nûbye olarak da nitelendirilen bu topluluk, Sudan ile Mısır coğrafyasında ikamet etmekteydi. İslâm dünyası ile ilk temasları, Müslümanların Mısır'ı fethiyle başladı.⁶⁸ Nubya, Sultan Baybars devrinden itibaren Memlûklere vergi ödemeye başladı.⁶⁹ Nubya, sosyo-ekonomik açıdan refah içerisinde olduğu için, Memlûkler açısından büyük bir önem arz etmekteydi. Ayrıca uluslararası ticaret açısından cazip bir merkezdi. Burada hakimiyet tesis etmek, Müslüman tüccarların kolay ve güvenli bir şekilde ticaret yapabilmeleri anlamına geliyordu. Memlûk-Nubya münasebetleri ilk olarak, Memlûklerin gerçek kurucusu olarak da kabul edilen Baybars devrinde başlamıştı. 1268'de Nubya hükümdarı Kral David'in elçilik heyeti Mısır diyarına gelmişti.

Sultan Çakmak'ın çağdaşı olan reformist ve sert mizacıyla tanınan Kral Zar'a Yakup (1434-1468), Mısır ve Suriye'de meskun bulunan Hristiyanların koruyucusuydu. Bu nedenle Sultan Çakmak'ın Mısır'daki kiliseleri imha etme niyetine büyük tepki göstermiş, 20 Kasım 1443'te yüz atlıdan mürekkep bir elçilik heyetini Mısır'a sevk etmişti. Kral'ın elçileri beraberinde getirdikleri birçok hediyeyi Sultan Çakmak'a sundular. Kral elçilerle birlikte Sultan'a ulaştırmaları için bir de mektup göndermişti. Mektupta şu ifadeler yer almaktaydı:

"Dürüst ve doğru olan, Etiyopya krallarının kralı Zar'a Yakup'tan, asil, yüce imam, kraliyet sultanı, Müslümanların, Mısır ve Suriye'deki İslâm'ın sultanı olan Seyfeddin Çakmak'a. Amacımız, bizden öncekiler arasında akdedilen anlaşmaları yenilemektir. Bu anlaşmaların sekteye uğramadan korunmasına ve devamına müsaade ediniz. Allah sizi korusun. Siz, bir çobanın koyunlarına ne yapması gerektiğini gayet iyi biliyorsunuz. Hükümetiniz ve asil krallığınız altında olan patrik babamız ve Hristiyan kardeşlerimizin nüfusu çok az, zayıf ve fakirdir. Ülkemizin herhangi bir yerinde meskun olan bir Müslüman topluluğundan daha fazla olamazlar. Ve siz hükümetimiz altındaki Müslümanların, krallarının yöneticileri olduğumuzu ve onlara her zaman iyi davrandığımızı ve krallarının altın taçlar giyip atlara binerek bizimle yaşadığının farkında değil misiniz? Nil Nehri'nin ülkemizden size doğru aktığını ve ülkenizden geçen bu Nil'in önüne set koyup, sizin ülkenize akmasını engelleyebileceğimizi bilmiyor musunuz? Allah'a olan inancımız ve onun kullarına olan şefkati olmasa bizi bundan kim

⁶⁶ Tofiq Necefli, "Karakoyunlu-Memlûk İlişkilerinin Çağdaş Türkiye Tarihi'nde Araştırılmasına Dair", 112-113.

⁶⁷ Mübariz Ağalarlı, "16. Yüzyılın Başlarında Safevî Devletiyle Memlûk Devleti Arasında Siyasi İlişkilere Genel Bir Bakış", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sy. 2 (2010): 125.

⁶⁸ Nebi Bozkurt, "Nûbe," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 33 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 222-223.

⁶⁹ Yiğit, *Memlûkler*, 147; Kazım Yaşar Koprıman, "Baybars I," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 221-223.

alı koyabilir ki? Size bilmeniz gerekenleri sunduk ve bundan sonra nasıl adım atmanız gerektiğini artık bilmelisiniz.”⁷⁰

Kral Zar’a Yakup, bu mektubu Sultan Çakmak’tan Mısır’da ikamet eden dindaşlarına yardım elini uzatmasını, zulme son verilmesini, ihtiyaç sahibi kimselerin ihtiyaçlarının giderilmesini talep etmektedir. Kral Zar’a Yakup, kendi ülkesinde yaşayan Müslüman tebaasına, kendi dedeleri gibi güzel muamelede bulunduğunu, zulmetmediğini, ibadetlerini serbestçe ifâ ettiklerini bu ve buna dair birçok ayrıntıyı ifade etmekte, dindaşlarına da benzer şekilde muamele edilmesini istemektedir. Yakup’un gönderdiği bu mektup esasında Mısır diyarında kiliselerin kapatılmasına karşı bir protesto metni niteliğindedir. Ayrıca Nil Nehri’nin kendi ülkelerinden geçip Mısır’a ulaştığını ve isterlerse önüne set koyup Mısır yönünde akışını engelleyebilecekleri de dikkat çekici bir ifadedir. Bunun yanı sıra tehdit içerikli bir uyarıdır.

Nubya Kralı Yakup’un mektubuna karşılık Sultan Çakmak da hediyelerle birlikte elçilerini Nubya’ya gönderdi. Elçilere, Kral Yakup’un mektubunda talep ettiği istekleri önemsiz gösteren ya da geçiştiren bir de mektup verdi. Mektubun içeriğinde, Kral Yakup’un isteklerine onay verilemeyeceği bildirilince, Kral Yakup da Memlûk elçilerini esir alarak Mısır’a dönmelerine müsaade etmedi. Sultan Çakmak da bu duruma karşı Mısır’daki Patriği tutuklatarak tepki gösterdi ve elçilerinin derhal serbest bırakılmasını istedi. Böylece Memlûk elçileri de serbest bırakıldı.

1445’te Zar’a Yakup ve Adal⁷¹ Sultanı Şihâb ed-Dîn arasında vuku bulan savaşta Adal Sultanı büyük bir hezimetle uğradı. Sultan Çakmak, Adal Sultanına haber göndererek Yakup’la arasını iyi tutmasını ve barışmasını tavsiye etti. Buna mukabil Şihâb ed-Dîn de Memlûk sultanına haber göndererek, Zar’a Yakup’un 200 gemilik bir donanma hazırladığını ve mübarek beldelere saldıracağını bildirmiştir. Ancak Şihâb ed-Dîn’in Sultan Çakmak’a ilettiği haberlerden hiçbir tahakkuk etmedi. Adal Sultanı 1445’te Yakup’a karşı kaybettiği savaşın öcünü almak gayesiyle Sultan Çakmak’ı Yakup’a karşı kışkırtmak istemiş ancak herhangi bir netice alamamıştı⁷².

Sultan Çakmak’ın Rodos Seferleri- Venedik ve Hospitalier Şövalyeleriyle Olan Münasebetleri

Akdeniz coğrafyası Haçlılar için korsancılık faaliyetlerinin yürütülmesi adına büyük bir öneme sahipti. Onların 15. asırdaki en büyük amaçlarından birisi Mısır ve Akdeniz ticaretini baltalamaktı. Bunun için birçok sahil ve beldelere akınlar düzenleyip, Müslüman gemilerini ele geçirmek için girişimlerde bulundular.⁷³ Akdeniz ve Kızıldeniz’e kıyısı olan ayrıca Baharat Yolu gibi dönemin önemli bir ticaret güzergahına hükmeden Memlûk Devleti’nin sadece karadan korunamayacağı gerçeği de böyle bir ortamda inkar edilemezdi⁷⁴. Bu yüzden özellikle 15. yüzyılda donanmaya da büyük ihtimam gösterilerek, bu uğurda denizlerde de düşmanlarla mücadele edildi. Memlûkler bu süreçte, Anadolu Beylikleriyle olan münasebetlerini de Anadolu’nun güney ve batı sahilleri aracılığıyla yürütmüştür⁷⁵. Barsbây devrinde zuhur eden Kıbrıs zaferinden sonra⁷⁶ Memlûk Sultanı Çakmak devrinin en mühim olayı da şüphesiz Rodos üzerine gerçekleştirilen seferlerdi. Rodos o vakitler Kıbrıs’tan firar eden korsanlar için bir barınak yeri idi. Rodos’a yönelik yapılan seferlerin ilki 1440’ta sonrakiler ise 1443 ve 1444’te vuku buldu⁷⁷. Amaç, Kuzey Mısır’da gerçekleştirilen korsanlık faaliyetlerini önleyerek bölgedeki huzuru sağlamaktı. Fakat Hospitalier Şövalyelerinin sızdırdığı casuslar aracılığıyla Memlûk diyarındaki gelişmelerden haberdar olmaları, Sultan Çakmak’ın girişimlerini başarısız kılacaktı⁷⁸.

Çakmak’ın saltanat yılları Kudüs’ü ele geçirmek için sürekli istila girişimlerinde bulunan Haçlılara destek vermek gayesiyle, 10. asırda Roma merkezli olarak kurulan ve 11. asır itibarıyla Akdeniz’de siyasî faaliyetlerde bulunan Saint Jean Şövalyeleriyle mücadele etmekle geçti⁷⁹. Bu şövalyeler, Sultan Barsbây devrinden beri Kıbrıs’a yapılan seferlerin de tetikleyicisi oldular⁸⁰.

⁷⁰ Haggai Erlich, *The Cross And The River – Ethiopia, Egypt, And The Nile* (America: Lynne Rienner Publishers, 2002), 46.

⁷¹ 1415’te bugünkü Somali ve Etiyopya topraklarında kurulan bu sultanlık, özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda Etiyopya İmparatorluğu ile yaptığı savaşlarla bilinmektedir. Sultan Ahmed Gurey döneminde ikbal çağını yaşamış ve Etiyopya topraklarına büyük seferler düzenlenmiştir. 1559’da Ahmed Gurey’in vefatıyla birlikte Adal Sultanlığı zayıflamış ve 16. yüzyılın sonlarına doğru etkisini giderek kaybetmiştir. Bk. Ibsa Ahmed Hassen, “Etiyopya’da Müslüman-Hristiyan Savaşları (13-16. Yüzyıllar)”, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 5 (2018): 71-92.

⁷² Ağır, “Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zâhir Seyfeddin Çakmak Dönemi (1438-1453)”, 121-126.

⁷³ Aktan, “Memlûk-Haçlı Münasebetleri”, 449.

⁷⁴ Şeşen, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 495.

⁷⁵ Kürşat Solak, “Memlûk Devleti ve Kuzey Anadolu”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3 (2012): 118.

⁷⁶ Mesut Ağır ve Kürşat Solak, “Memlûk Devleti’nin Akdeniz’deki Önemli Siyasî Faaliyetleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, sy. 14 (2016): 124.

⁷⁷ Cüneyt Kanat, “Memlûk Sultanı Melik ez-Zâhir Seyfeddin Çakmak’ın Rodos Seferleri (1440-1443-1444)”, içinde Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı, ed. Nejdett Bilgi ve Mehmet Ersan (İzmir: Beta Basım Yayın, 1999), 393-406.

⁷⁸ Çubukçu, “el Melikü’z Zâhir Çakmak”, 192-193.

⁷⁹ Yılmaz, *Memlûkler ve Memlûk Halifeleri*, 109.

⁸⁰ Ayaz, *Memlûkler*, 60.

1440'ta Rodos'a sefer düzenlenmeden önce Osmanlı sultanı II. Murat'ın elçileri hediyelerle Kâhire önlerine gelmiş, kendilerinin de muzdarip olduğu Rodoslulara karşı cihada girişilmesi için teşvikte bulunmuşlardır. Buna cevaben Sultan Çakmak da Emir Şehabeddin Ahmed'i Mayıs 1440'ta Osmanlı ülkesine göndermiştir.

Kıbrıs ve Alanya⁸¹ o dönemlerde Memlûk donanması için askeri destek bölgeleriydi ve buradan askeri iâşe temin edilirdi⁸². Önemli bir ticaret merkezi olan Alanya, Mısır, Kıbrıs, Suriye, Rodos ve Cenevizli tâcirlerin Antalya'dan sonraki en önemli uğrak noktalarından birisiydi. Ayrıca gemi imalat yeri olan tersaneye de sahipti ve Memluk ordusu için önemli bir mevkiydi.⁸³ 1440'ta 19 kadirgaya sahip Memlûk donanması, Kıbrıs yoluyla Rodos'a ulaştı ve buradaki Frenklerle savaştıktan sonra Meis⁸⁴ Adası'nı ele geçirdi. Esir ve ganimetlerle birlikte Dimyat'a geri döndüler. İlk seferin komutanı Emîr Tagribermiş Zerdkaştı. Savaş öncesinde Kıbrıs ve Alanya'ya uğrayıp askerî teçizat edindiler. Hospitalier Şövalyeleriyle savaşıp büyük bir mukavemetle karşılaşılınca geri adım atmak zorunda kaldılar. Bu sefer esnasında Kıbrıs Kralı II. John, yardım elini uzatarak, 15 gemiden oluşan Memlûk donanmasına destek verdi⁸⁵.

Sultan Çakmak, Rodos Seferi sürecinde tarafsızlıklarını korumaları için Venedik ve Kıbrıs'la bir araya gelerek görüşmeler gerçekleştirdi. Lastic isimli komutan gelebilecek saldırılara karşı askerî önlemleri artırdıktan sonra dış siyasette müttefik arayışına girişti ve sadece Bizans İmparatoru VII. Ioannes'ten destek gördü. İlk savaşın ardından edinilen tecrübe ile askerî alandaki eksiklikler farkedilerek tamamlanması için çalışmalar başlatıldı⁸⁶.

1443'te tertiplenen ikinci sefer ilkinde nazaran daha başarılıydı. Bu esnada Rodos'taki bazı kaleler tahrip edilmiş, fakat olumsuz iklim koşulları nedeniyle Memlûk donanması ciddi bir netice elde edemedi Mısır'a geri döndü⁸⁷.

1444'te düzenlenecek olan Rodos Seferi'ne Bolak Sahili üzerinden hareket edildi. Sonrasında İskenderiye ve Dimyat yoluyla Akdeniz'e açıldılar⁸⁸. Bu sefer önceki seferlere kıyasla daha büyük bir etki uyandırdı. Rodos 40 gün boyunca kuşatma altında kalmış, Memlûk donanmasının gösterdiği gayrete rağmen ada fethedilemedi. Hospitalier Şövalyeleri Suriye'deki savaşlar esnasında öğrendikleri askerî uygulamaları Rodos kuşatması esnasında Memlûklere karşı kullandılar. Ayrıca Batı Hristiyan dünyasından özellikle de Burgondia ve Catalania'dan büyük destek gördüler. Seferin komutanları Aynal ve Temirbay, bu destek ve girişimler sonucunda geri çekildiler⁸⁹. Üç farklı tarihlerde gerçekleştirilen seferlerden herhangi bir olumlu netice sağlanamadıysa da sonuncu seferin akabinde taraflar arasında bir akit gerçekleştirildi⁹⁰. Rodos ve Kıbrıs, Doğu Akdeniz ticareti ve buradan Hindistan'a ticari faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için hakimiyet tesis edilmesi gereken önemli adalardı. Çakmak, her ne kadar Sultan Barsbây kadar Doğu Akdeniz'de başarılı bir siyaset yürütemese de rakiplerini yıpratmış, Türk ve Müslüman varlığını korumayı kendisine bir vazife olarak addetmiştir. Sultan Çakmak'ın yegane amacı içeride ve dışarıda yapıcı bir siyaset izleyerek barış ve huzuru sağlamaktır.

Sonuç

Memlûkler döneminde siyasi istikrarın zayıfladığı, iç çekişmelerin arttığı ve taht kavgalarının yoğunlaştığı bir dönemde iktidara gelen Sultan Çakmak, Memlûk Devleti'nde barış ve istikrarın tesis edildiği ayrıca Doğu Akdeniz'deki Memlûk varlığının güçlendirilmesi uğruna mücadele edilen bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Sultan Çakmak, selefi Barsbây'ın başlattığı politikaları sürdürerek iç isyanları bastırmış, merkezi otoriteyi sağlamlaştırmış ve bölgesel güç dengelerini koruma noktasında önemli adımlar atmıştır. Saltanat devri incelendiğinde, Sultan Çakmak'ın ilk icraatlarının iç huzuru sağlamak ve meşruiyetini pekiştirmek adına çıkarılan isyanları bastırmak yönünde olduğu görülmektedir. Emirler arasında zuhur eden çekişmelerin sonlandırılmasına yönelik girişimler, sultanın devlet otoritesini koruma konusundaki hassasiyetini göstermektedir.

Dış politikada, selefi Barsbây gibi diplomatik ilişkiler ve evlilikler yoluyla barışçıl bir siyaset izleyerek Memlûk Devleti'nin bölgedeki konumunu güçlendirmeyi hedeflemiştir. Elçi teatisi ve komşu devletlerle kurduğu ilişkiler, bu amaca hizmet eden stratejik adımlar arasında yer almaktadır. Özellikle Osmanlılar, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve diğer bölgesel aktörlerle

⁸¹ Alanya'daki Memlûk hakimiyeti için bkz., Kürşat Solak, "Memlûkler ve Alaiyye", *Tarih Okulu Dergisi*, sy. 12 (2012): 117-128.

⁸² Ağır ve Solak, "Memlûk Devleti'nin Akdeniz'deki Önemli Siyasî Faaliyetleri," 124.

⁸³ Erdoğan Merçil, "Alâiye Beyliği", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 332-333.

⁸⁴ Fatma Şimşek, "Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemine Doğu Akdeniz'de Rekabet Kiskacında Bir Ada: Meis", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 37, sy. 2 (İzmir 2022): 633.

⁸⁵ Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri (Kıbrıs'ta İlk Türk Hâkimiyeti)*, 119.

⁸⁶ Sağlam, *Sorularla Memlûk Tarihi*, 169.

⁸⁷ Kazım Yaşar Koprman, "Memlûkler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 522.

⁸⁸ İbni Tagriberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, 528.

⁸⁹ Koprman, "Memlûkler", 522.

⁹⁰ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler*, 60.

dengeli ilişkiler yürüten Sultan Çakmak, Memlûklerin diplomasi geleneğini sürdürerek devletin siyasî istikrarını korumaya çalışmıştır. Aynı zamanda Etiyopya ve Nubya gibi Afrika'daki Hristiyan güçlerle de mücadele ederek, Nil Nehri'nin kontrolü ve Mısır'ın ekonomik güvenliği noktasında da stratejik hamleler yapmıştır. Başarılı bir siyaset izlemesi, Memlûk Devleti'nin geçici de olsa bir sükûnet dönemine girmesini sağlamıştır.

Ekonomik zorluklara, salgın hastalıklara, iç ve dış tehditlere rağmen, Sultan Çakmak dönemi Memlûk Devleti için denge siyaseti ve bölgesel caydırıcılığın ön planda tutulduğu bir dönem olarak değerlendirilebilir. Sultan Çakmak'ın dış politikadaki tavrı, Memlûk Devleti'nin içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve sağlık sorunlarına rağmen, barışçıl ve diplomatik bir yaklaşım üzerine kurulmuştur. 1438-1450 yılları arasında Habeş, Nubya, Hristiyan topluluklar ve Türk-İslâm devletleriyle kurduğu siyasi temaslar, onun dış ilişkilerde çatışma yerine uzlaşmayı öncelediğini göstermektedir. Diplomatik temsilcileri izzetle karşılaması ve diplomasiye önem vermesi, iç karışıklıkların ve mali sorunların gölgesinde bile barış ve düzeni koruma çabasının bir yansımasıdır. Sultan Çakmak'ın diplomasi ve askeri dengeyi gözetten stratejileri, devletin yıkıma uğramasını geciktiren en önemli etkenlerden biri olmuştur. Memlûk tarihinin karmaşık siyasi yapısı içerisinde, idarede denge kurma, otorite sağlama ve istikrarlı bir hükümdarlık inşa etme açısından, Sultan Çakmak devri önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ağalarlı, Mübariz. "16. Yüzyılın Başlarında Safevî Devletiyle Memlûk Devleti Arasında Siyasi İlişkilere Genel Bir Bakış". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sy. 2 (2010): 124-135.
- Ağır, Mesut ve Kürşat Solak. "Memlûk Devleti'nin Akdeniz'deki Önemli Siyasî Faaliyetleri". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, sy. 14 (2016): 107-130.
- Ağır, Mesut. "Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zâhir Seyfeddin Çakmak Dönemi (1438-1453)". Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2020.
- Ağır, Mesut. "Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zâhir Seyfeddin Çakmak Döneminde Memlûk-Dulkadir Münasebetleri (1438-1453)." İçinde *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, ed. Cevdet Kabakçı ve Serdar Yakar. 153-161. İstanbul: Kristal Reklam ve Matbacılık, 2012).
- Ağır, Mesut. *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Memlûk Türk Devleti*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Ağır, Mesut. "Memlûklerde Asabiyye". *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 21 (2008): 1-14.
- Aka, İsmail. *Timurlular*. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Aka, İsmail. *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.
- Aka, İsmail. "Şâhruh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38: 293-295. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Alıç, Samet. "Dulkadir Beyliği". *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*. 184. Kahramanmaraş: 2018.
- Alıç, Samet. "Dulkadir Beyliği'nin Komşu Beylik ve Devletlerle Münasebetleri (1437-1522)". Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi 2017.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri (Kıbrıs'ta İlk Türk Hâkimiyeti)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.
- Bozkurt, Nebi. "Nûbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28: 222-223. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Clot, André. *Kölelerin İmparatorluğu: Memlûklerin Mısırı*. Çeviren Turhan Ilgaz. İstanbul: Melisa Matbaası, 2005.
- Çubukçu, Asri. "el Melikü'z Zâhir Çakmak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8: 192-193. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Danışman, Zuhuri. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. C. 3. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1964.
- Erdem, İlhan ve Paydaş, Kazım. *Akkoyunlu Devleti Tarihi: Siyaset, Teşkilat, Kültür*. Ankara: Birleşik Yayınları, 2007.
- Erlich, Haggai. *The Cross and the River: Ethiopia, Egypt, and the Nile*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 2002.
- Ersan, Mehmet ve Alican, Mustafa. *Beylikler Devri Türkiye Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Gökhan, İlyas. "Memlûk Sultanı Zahir Seyfeddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 15 (2006): 341-366.
- Güler, Hatice. *Memlûkler*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- el-Harithy, Howayda. "Female Patronage of Mamlûk Architecture in Cairo". In *Beyond the Exotic: Women's Histories in Islamic Societies*, edited by Amira al-Azhary Sonbol. New York: Syracuse University Press, 2005. 329.

- İbn İyâs. *Bedâ'î'u'z-zühûr fî vekâyi'î'd-duhûr*. C. 2, Neşr Muhammed Mustafa, Kahire: 1975.
- İbni Tagrîberdî. *En-Nücûmu'z-Zâhire / Parlayan Yıldızlar*. Çeviren Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Ibsa Ahmed Hassen. "Etiyopya'da Müslüman-Hristiyan Savaşları (13-16. Yüzyıllar)". *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 5 (2018): 71-92.
- Kanat, Cüneyt. "Memlûk Sultanı Melik ez-Zâhir Seyfeddin Çakmak'ın Rodos Seferleri (1440-1443-1444)". İçinde Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı, Editör Nejdet Bilgi ve Mehmet Ersan İzmir: Beta Basım Yayın, 1999.
- Kanat, Cüneyt. "Memlûk-Timurlu Münasebetleri". Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 1996.
- Kapanşahin, Muhittin-Aksoy Ömer Faruk. "Osmanlı-Endülüsl İlişkileri ve Osmanlı Yardımlarının Gecikme Sebepleri". *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 2 (Aralık 2022): 297-314.
- Kızıltoprak, Süleyman. "Memlûk Sistemi ve Memlûk Devleti'nin Kuruluşu". Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 1997.
- Kızıltoprak, Süleyman. "Memlûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19: 87-90. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Kondo, Nobuaki. *Persian Documents: Social History of Iran and Turan in the 15th 19th Centuries*. Londra: Routledge, 2003).
- Koprman, Kazım Yaşar. "Memlûkler". *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.
- Koprman, Kazım Yaşar. "Barsbay". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5:84-85. İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Koprman, Kazım Yaşar. *Mısır Memlûkleri Tarihi: Şeyh el-Mahmûdî Devri (1412-1421)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Koprman, Kazım Yaşar. "Memlûk-Osmanlı Münasebetleri". *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 470-485.
- Makdîsî. *Mısır'daki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*. Çeviren Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.
- Merçil, Erdoğan. "Alâiye Beyliği". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2: 332-333. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Necîb el-Vesîmî. Çerkez Memlûkleri ve Karamanoğulları Arasındaki Siyasi İlişkiler (1382-1483). Çeviren Kazım Uzun, *Tarih Okulu Dergisi*, sy. 33 (Mart 2018): 1177-1200.
- Necefli, Tofiq. "Akkoyunlu-Memlûk Devleti İlişkileri", İçinde 18. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022: 809-810.
- Necefli, Tofiq. "Karakoyunlu-Memlûk İlişkilerinin Çağdaş Türkiye Tarihi'nde Araştırılmasına Dair". *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, c. VI, sy. 2 (2010): 103-115.
- Özdemir, Mehmet. "Osmanlı Endülüsl Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 12 (1999): 283-296.
- Özdemir, Mehmet. "Endülüsl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11:211-225. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Sağlam, Ahmet. *Sorularla Memlûk Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2023.
- Solak, Kürşat. "Memlûkler ve Alaiyye". *Tarih Okulu Dergisi*, sy. 12 (2012): 117-128.,
- Solak, Kürşat. "Memlûk Devleti ve Kuzey Anadolu", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3 (2012): 109-121.
- Sümer, Faruk. "Ramazanoğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34: 442-445. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Sümer, Faruk. "Karakoyunlular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24:434-438. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Sümer, Faruk. "Karamanoğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24:454-460. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Sümer, Faruk. "Akkoyunlular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 2:270-274. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Şeşen, Ramazan. *İslam Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: İsar Vakfı Yayınları, 2012.
- Şimşek, Fatma. "Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemine Doğu Akdeniz'de Rekabet Kısacasında Bir Ada: Meis". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 37, ay. 2 (İzmir 2022): 657-685.
- Tekindağ, Şehabeddin. "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış". *Tarih Dergisi*, sy. 25 (2011): 1-38.
- Tekindağ, Şehabeddin. "Berkuk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5:511-512. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Turan, Şerafettin. "Bayezid II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5:234-238. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Uzun, Kazım. "VII. Haçlı Seferi ve Memlûk Devleti'nin Kuruluşu", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 35, sy. 2 (2020): 727-751.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Memlûk Sultanları Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensub Şehzadeler", *Belleten* 17, sy. 68 (1953): 519-536.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Üstün, Ergun. "Memlûk Devleti'nin Kıbrıs'ı Hakimiyeti Altına Alması". *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 1, sy. 1 (2018): 26-42.
- Woods, John E. *Akkoyunlular, Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk: 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*. Çeviren Sibel Özbudun. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.
- Yücel, Yaşar ve Ali Sevim. *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı: Fâtih - Yavuz - Kanûnî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Yılmaz, Hasan. *Memlûkler ve Memlûk Halifeleri*. Ankara: Elips Yayınevi, 2019.
- Yiğit Akkuş, Fatma. "Memlûk Devleti'nde Veraset Usûlü Yok Mudur?". İçinde XIII. *Türk Tarih Kongresi*, C. 7. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Yiğit Akkuş, Fatma. "Memlûkler Döneminde Çukurova". Doktora Tezi, *Gazi Üniversitesi*, 2011.
- Yiğit, İsmail. *Memlûkler*. İstanbul: Kiyhan Yayınları, 2015.
- Yiğit, İsmail. "Memlûkler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19:90-97. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Yiğit, Ridvan. "Mısır Memlûkleri Devleti'nde el-Melik El-Eşref Barsbây Dönemi (1422-1438)". Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2014.
- Yinanç, Refet. *Dulkadir Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Yinanç, Refet. "Dulkadiroğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9:553-557. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Mehlika ÜSTÜNDAĞ
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Bağımsız Araştırmacı, Ankara, Türkiye
Independent Researcher, Ankara, Türkiye
mehlikaustundag2004@gmail.com

Büveyhîlerden Salgurlulara Kadar Şîraz Pazarları

Shiraz Bazaars from the Buyids to the Salghurids

Öz

Fars bölgesinin kalbinde yer alan Şîraz, Ortaçağ'ın en önemli ticaret merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Fars Körfezi kıyılarından uzak doğulu tüccarlardan alınan ürünler Bûşehr ve Benderabbas aracılığıyla Şîraz'a gelir, oradan da başka şehirlere gönderilirdi. Ayrıca önemli kara ticaret yolları üzerinde konumlanan Şîraz'ın, Yazd, Kirmân, İsfahan gibi şehirlerle de doğrudan ticarî bağlantısı vardı. Deniz ve kara ticareti yoluyla elde edilen ürünler Şîraz içerisindeki pazarlarda satılırdı. Şîraz'daki büyük pazarlar genellikle şehir merkezindeki Mescid-i Atîk yakılarına inşa edilirdi. İslâm dünyasının tamamında görüldüğü gibi Şîraz da da şehir insan iskeletine benzetilirdi. Kafa olarak kabul edilen çarşıdan, şehrin kalbi konumundaki Mescid-i Camî'ye gidilir ve oradan şehrin kapısına ulaşıldı. Büveyhîler ve Salgurlular döneminde kurulan pazarlar da bu bölgede yer alırdı. Aynı dönemdeki pazarların büyük bir kısmı, aynı meslek erbabındaki kişilerin bir araya gelebileceği şekilde inşa edilirdi. Çarşıdaki pazarın bir bölümünde deri ve kumaş satıcıları yer alırken, bir başka kısmında halı dokumacıları ya da yemek satıcıları bulunurdu.

Anahtar Kelimeler: Fars, Şîraz, Pazar, Büveyhîler, Salgurlular

Abstract

Located in the heart of the Fars region, Shiraz is considered one of the most important trade centers of the Middle Ages. Goods received from Eastern merchants far away from the shores of the Persian Gulf would arrive in Shiraz via Bushehr and Bandarabbas and then be sent to other cities. Additionally, Shiraz, positioned on important land trade routes, had direct commercial connections with cities like Yazd, Kerman, and Isfahan. Products obtained through sea and land trade were sold in the bazaars within Shiraz. The large bazaars in Shiraz were generally built near the Masjid-i Atik in the city center. As in the broader Islamic world, Shiraz itself was likened to a human skeleton. From the bazaar considered the head, one would go to the Masjid-i Jami, the heart of the city, and from there to the city gate. The bazaars established during the Buyids and Salghurids periods were also located in this area. A large part of the bazaars of this period were built in a way that people of the same profession could come together. In one section of the bazaar, leather and fabric sellers were found, while in another section, carpet weavers or food vendors were located.

Keywords: Persia, Shiraz, Bazaar, Buyids, Salghurids

Geliş Tarihi/Received 04.03.2025
Revizyon Tarihi/Revision 28.03.2025
Kabul Tarihi/Accepted 07.05.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 15.05.2025

Atıf:

Üstündağ, Mehlika. "Büveyhîlerden Salgurlulara Kadar Şîraz Pazarları". Ahbar, sy. 3 (Mayıs 2025): 79-84

Cite this article:

Üstündağ, Mehlika. "Shiraz Bazaars from the Buyids to the Salghurids". Ahbar, no. 3 (May 2025): 79-84.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Farsça kökenli bâzâr veya wâzâr kelimesi, sözlükte müşteri ve tüccarların ticaret için belli zamanlarda toplandıkları kamusal alan anlamına gelmektedir. Zamanla bu kelime anlam genişlemesiyle şehrin geleneksel bir iş bölgesini veya caddesini/sokağını ya da belirli meslek erbaplarının işletilen dükkânlar kümesinin oluşturduğu kesimi ifade etmiştir. Pazarlar tarih boyunca şehirlerin ve kasabaların ekonomik sisteminin bel kemiği sayılmıştır. İslâm dünyasında genel olarak pazarlar günlük, haftalık, aylık, mevsimlik ve yıllık olarak faaliyet göstermiştir. Mevsimlik ve haftalık pazarlar, kalıcı ticaret merkezleri arasında bir ara aşama olarak değerlendirilmiştir.¹ İslâmiyetin ilk yüzyılı İran pazarlarının gelişimi açısından pek parlak bir dönem olmamıştır. Çünkü İran toprakları üzerinde hali hazırda güçlü bir hükümet kurulmamıştı. III/IX. yüzyıldan itibaren kudretli devletlerin kurulmasıyla birlikte, ekonomik ve kentsel kalkınmanın gelişimini hızlandıran pazarlar etkili olmaya başlamıştır.² İran'daki pazarlar genellikle meydanlar, kervansaraylar, hamamlar ve kamu kurumları arasında konumlanan bir yapı kompleksiydi.³ İran şehirlerinin genelinde pazarlar bir kapı ile başlar, bir başka kapıyla ya da cami ile sona ererdi. Bu açıdan bakıldığında şehirler insan iskeletine benzer bir yapıya sahipti. Öyle ki kafa olarak kabul edilen çarşıdan şehrin kalbi konumundaki Mescid-i Cami'ye gidilir ve oradan da şehrin kapısına ulaşıldı.⁴

Kasabalarda kurulan pazarlar büyük şehirlerdeki pazarlara nazaran daha küçük olurdu.⁵ Pazarlar şehirlerin bulunduğu iklim koşullarına ve ihtiyaca göre çeşitlilik gösterirdi.⁶ Geleneksel ticaretin merkezi kabul edilen bu yerler, genellikle pişmiş tuğladan örülmüş binalarla, ahşap ya da kamıştan yapılmış geçici kaplamalara sahipti. Işık ve hava sirkülasyonu büyük ölçüde tuğla tonozlardaki küçük açıklıklardan sağlanırdı.⁷ Mimarî açıdan güçsüz olan bu pazarların yerini zamanla sokak aralarında konumlanan tek katlı dükkânlar ve imalâthaneler almıştır. Yeni tarzda inşa edilen bu pazarlarda aynı meslek erbabının kümeleniği dükkânlar bulunurdu. Pazarın bir bölümünde kumaş ve giyim eşyası satıcılarının dükkânları, bir diğerinde halı dokumacılarına ait dükkânlar, başka bölümde ise deri, pamuk ve yün ürünleri üreten zanaatkarların atölyeleri yer alırdı. Pazarlarda yerleşim amaçlı konut bulunmazdı. Bu sayede geceleri, tatil günlerinde veya esnaf protestoları sırasında kolaylıkla kapatılabilirlerdi. Pazarlar yalnızca ticaret merkezi olarak kalmamış, aynı zamanda şehrin dinî, siyasî ve içtimaî unsurlarını da barındıran önemli yapılar haline gelmiştir. Bilhassa muharrem aylarında cemaatle namaz kılınması, Kur'ân-ı Kerîm okunması ve yas törenlerinde tüccarların bir araya gelmesi açısından büyük bir rol oynamıştır. Dolayısıyla pazarlar dinî kültürün pekiştirilmesinde önemli bir işlev üstlenmiştir. Bunun dışında pazar yakınındaki camilerde din adamları, pazarda çalışanların çocuklarına da bazı dinî eğitimler vermişlerdir.⁸

Büveyhîler Döneminde Şîraz Pazarları

Fars bölgesinin kalbinde yer alan Şîraz, Güney İran'daki ticaret yollarının kesiştiği bir noktada konumlanmıştır. Bu konumu sayesinde şehir hem deniz yoluyla hem de kara yoluyla gelen ticarî malların toplandığı önemli bir merkez haline gelmiştir. Deniz yoluyla gelen ticarî ürünlerin büyük bir kısmı Bûşehr ve Benderabbas üzerinden Şîraz'a ulaştırılır ve oradan da başka şehirlere sevk edilirdi. Şehrin Yezd, Kirmân, İsfahan ve Abadan'la doğrudan kara ticareti vardı.⁹ Anakaynaklarda Şîraz halkının ticaret hususunda mahir olduğu sıkça vurgulanmıştır. Aynı zamanda kaynaklarda ticareti zorlaştıran şehir sokaklarının kalabalığından ve darlığından da bahsedilmiştir.¹⁰ IV/X. yüzyılda, Büveyhîler döneminde Şîraz'da önemli kentsel dönüşümler yaşanmış ve birçok inşaat faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.¹¹ Bu süreçte kentsel unsurlar daha fazla ön plana çıkartılmıştır.

¹ Cengiz Kallek, "Pazar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.34 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 194-203.

² Seyhan Yardımlı, Negar Javadi, Sara Hoşru, "Şenah-ı Hüviyet-i Bazar der Mimari-i İran", içinde *Konferans-ı Milli-i Tahkik ve Tavsiye der Mühendis-i Umran, Mimari ve Şehirsazi-i Novin*, 3 Dey 1396, Tahran, 3.

³ Michael E. Bonine, "Bazar", *Encyclopædia Iranica*, c.4/1 (1989), 21-25.

⁴ Nayerehossadat Mousavi, "Ancient Iranian Urban Structure and its Situation in Contemporary City", *Heft Şehr Journal of Urban Development and Revitalization Organization*, sy.32/34 (1389/2010),151.

⁵ Bonine, "Bazar", 21-25.

⁶ Mohammad Sadiq Karimi, Ebrahim Moradi, Tayabeh Mehri, "Bazaar, As a Symbol of Culture and the Architecture of Commercial Spaces in Iranian-Islamic Civilization", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi* 36, sy. 6 (2015), 431.

⁷ Bonine, "Bazar", 21-5.

⁸ Ahmed Shamsadin Leila, "Patterns of the Alliance Between the Bazaar and the Religious Establishment Over Past Centuries", içinde *The Historical Alliance Between the Bazaar and the Clergy: Transformations and Outcomes, Rasanah*, sy. 30 (2024): 6.

⁹ Mina Kurbânî, Emir Hüseyin Hikmetniâ, *Şîraz ve bâzârha-i an (der gozer edvâr-ı târîhi)* (Şîraz: Neşr-i Pertev-i Rahşid, 1403/2024),70.

¹⁰ el-Makdisî, *Ahsenü't-t tekâşim fi mârifeti'l-ekâlîm*, c. 2, frs.trc., Ali Nakî Münzevî (Tahran, Şirket-i Müellifân ve Mütercümân-ı Irân, 1361/1982), 641.

¹¹ Seyyid Emîr Mansûrî, Nedâ Arapsalgur, "Seyr-i tahvil rabete-i sahtari bağ ve şehir der sazmân-ı fezâ-yı Şîrazi ez sede-i çeharom ta devazdehom hicrî kamerî", *Mütâlâât-ı Mimarî-i İran Do Faslname-i Mimarî-i Irânî* 94, sy. 5: 9.

Şehrin düzenli bir yapı biçimini alması, Büveyhîler döneminde gözlemlenen toplumsal refahla ilişkilendirilmiştir.¹²

Tarihî çalışmalara göre Şîraz'ın bilinen ilk pazarlarından biri Mescid-i Atîk'in yakınlarında kurulmuştur¹³ ve neredeyse İstahr Kapısı'na (bugünkü Kur'an Kapısı) kadar uzanmıştır. Pazar yerinin batısında hükümet binaları, doğusunda ise dinî yapılar bulunmaktaydı. Bu yapılaşma sonraki dönemlerde kentin altyapısının şekillenmesine ve şehir sınırlarının genişlemesine katkı sağlamıştır.¹⁴ Pazarın içinde çok sayıda arasta¹⁵ yer almakta olup her biri kebabçılar, fırıncılar, tornacılar, boyacılar ve hacamatçılar gibi meslek gruplarına göre ayrılmıştır.¹⁶ Ayrıca bu pazarlarda aş¹⁷, herise ve kebab gibi hazır yemekler de satılmıştır¹⁸.

Büveyhîler döneminde pazarlar, bayramlar, ulusal kutlamalar ve özel törenlerde renkli ışıklar ve çiçeklerle süslenirdi. Özellikle Büveyhî Emîri Adudüddевle döneminde Mihrigân, Nevruz gibi ulusal bayramlarda Şîraz çarşıları ışıklandırılarak daha canlı hale getirilirdi.¹⁹ Bu süslemeler aynı zamanda millî duyguların bir tezahürü olarak da görülmüştür. Ayrıca Şîilerin önemli törenlerinden biri kabul edilen Âşûrâ, Büveyhî Emîri Muizzüddевle'nin emriyle 352/963 yılında halka açık hale getirilmiştir. Ancak onun dönemine kadar geçen sürede bu törenlere halk katılmazdı. Törenlerin halka açık olmadığı zamanlarda pazarlar kapatılmış, alım satım durdurulmuş, kasaplar koyun kesmemiş, herise pişirilmemiştir.²⁰

Büveyhî Emîri Adudüddевle döneminde, fetih hareketleriyle bağlantılı olarak inşa faaliyetleri daha da hız kazanmıştır. Fetihlerin ardından özellikle Şîraz'da asker nüfusu artmıştır. Bu durumun yerel halkla herhangi bir çatışmaya yol açmasını istemeyen Adudüddевle, 363/973 yılında Selm Kapısı'nın dışında büyük bahçeler, geniş sokaklar, saraylar içeren Kerd-i Fenâ Hüsrev adlı bir yerleşim kurmuştur. Buraya bahçıvanlar, ipek ustaları, brokarlar ve tüccarlar getirilerek yerleştirilmiştir. Ayrıca Adudüddевle, günümüzdeki Âbîş Hatun mezarı ile Kasr-ı Ebû Nasr arasındaki bölgede Sûku'l-Emîr adında büyük bir pazar daha inşa ettirmiştir. Bu pazardaki dükkanlardan yılda 20.000 dinar gelir elde etmiştir. Adudüddевle, halk eğlencelerini çok sevdiğinden Sûku'l-Emîr'de İsfahan'daki gibi bir meclisin kurulmasını emretmiş ve sonrasında şehrin ileri gelenleri ile esnafını davet etmiştir. Ancak onun vefatından sonra pazar tamamen yok olmuş, geride izi bile kalmamıştır.²¹ Mufaddal b. Sa'd b. Hüseyin el-Maferruhî el-İsfahânî, Sûku'l-Emîr'in inşa nedenini şu sözlerle ifade etmiştir:

"Adudüddевle, gençliğinde her yıl İsfahan'da, genç yaşlı, kadın erkek tüm İsfahanlıların Cûrîn Çarşısı adı verilen Cûr Kapısında çeşitli eşyalarla toplandıklarını görmüştür. Halk her türlü eğlence ve neşeyle günü geçirir, mutluluk içinde çeşitli pazarlar kurarlardı. Adudüddевle, halkın neşesini ve eğlencesini çok severdi, Fars bölgesini ele geçirdiğinde,

¹² Mona Moosavi, Morteza Sharifi, "To examine factors affecting on cities historical evolution (case study: Shiraz artillery square)", *Journal of Urban Environmental Planning and Development* 2, sy.6 (Şîraz, 2022), 114.

¹³ Leila, "Patterns of the Alliance Between the Bazaar and the Religious Establishment Over Past Centuries", 6.

¹⁴ Mansûrî, Arapsalgur, "Seyr-i tahvil rabete-i sahtari bağ ve şehir der sazmân-ı fezâ-yı Şîrazi ez sede-i çeharom ta devazdehom hicrî kamerî", 9.

¹⁵ Aynı cins malları satan dükkânların meydana getirdiği çarşı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nusret Çam, "Arasta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.3 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 335-336.

¹⁶ Kerâmatullâh Afsar, *Târîh-i Bâft kadîm-i Şîraz* (Şîraz: İntişârât-ı Encümen-i Âsâr-ı Millî, 1353/1974), 53, Kurbânî, Hikmetniâ, Şîraz ve bâzârha-i an (der gozer edvâr-ı târîhî), 80-9.

¹⁷ el-Makdisî, *Ahsenü't-t tekâsîm fi ma'rifeti'l-ekâlîm*, 2:641.

¹⁸ Paul, Schwarz, *Coğrâfîyâ-yı târîh-i Fârs*, frs.trc. Keykâvûs Cihândârî (Tahran: İntişârât-ı Encümen-i Âsâr ve Mefahîr-i Ferhengî, 1382/2003), 77.

¹⁹ John Limbert, *Shiraz in the Age of Hafez-The Glory of a Medieval Persian City* (Seattle-London: University of Washington Press, Seattle-London, 2004), 11.

²⁰ Ali Asgar Fâkîhî, *Târîhi Âl i Bûye*, Sâzmân ı Mutâlaâ ve Tedvîn i Kitâb ı Ulûm ı İnsânî Dânişgâh (Tahran: Pejûheşkede i Tahkîk ve Tavsiye i Ulûm ı İnsânî, 1378 /1999), 37.

²¹ Hasan Pîrniyâ, Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Târîh-i İran* (Tahran: İntişârât-ı Nik Fercam, 1390/2011), 325, Hâfız-ı Ebrû, *Coğrâfîyâ-yı Hâfız-ı Ebrû*, c. 1, 3 thk. Muhammed Sadık Seccâdi (Tahran: Merkez-i Pejûheş-i Mirâs-ı Mektub, 1375/1996), 222, Şebânkârî, *Mecma' u'l-ensâb fi't-tevârîh*, tsh. Mîr Hâşim Muhaddîs (Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1363/1984), 92, Guy Le Strange, *Doğu Hilâfetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, çev. Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015), 317, Hamdullâh el-Müstevfî, *Târîh-i güzîde*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî (Tahran, Çaphâne-i Ferdovsi, 1336/1957), 415, Mirzâ Hasan Fesâî-yi Şîrâzî, *Fârsnâme-i nâsirî*, I, tsh. Mansur Rastegâr Fesâî (Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1388/2009), 218, Lisa Golombek, "Garden-Islamic Period", *Encyclopædia Iranica*, C.10/3 (Encyclopædia Iranica, 2000), 298-305, Ali, Sâmi, *Shiraz*, ing. trc., R.N. Shrap, M.A. Cantab (Şîraz: One of the Publications of the Learned Society of Pars, Musavi Printing Office, 1958), 15, Habibollah Ayatollahi, *The History of Iranian Art*, ing.trc., Shermin Haghshenâs (Tahran: Printing and Publishing Organization, The Ministry of Culture and İslamic Guidance, 2003), 177, Mustafâ Nedîm, *Târîh-i edyân ve mezhep der Fârs ez zuhûr-ı İslâm ta pâyân asr-ı Selçûkiyan* (Şîraz: Bünyâd-ı Fârs Şenâsî, 1382/2003), 33, Muhammed Rûygar, *Fârs der dovre-i Âl-i Bûye* (Şîraz: İntişârât-ı Âvend-i Endîşe, 1388/2009), 42, el-Mâferrûhî, *Mehâsinü İsfahân*, Hüseyin b. Muhammed b. Ebî Rezâ Avî (Tahran: İntişârât-ı Sehâmî-i Çâp, 1328/1949), 18.

Şîraz'daki Sûku'l-Emîr adındaki yerde İsfahan'daki gibi bir meclisin kurulmasını emretmiş, Şîraz çevresindeki esnafı, ileri gelenleri davet etmiştir."

Yukarıda ifade edilenlerin dışında, Büveyhî Emîri Adudüddeve, Şîraz Adudî Hastanesi'nin yakınına hastanenin kumaş ve kıyafet ihtiyacını sağlayacak bir tekstil pazarı kurmuştur.²² Ancak kaynaklarda bu pazarın yeri ve ismi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Büveyhîler dönemindeki pazarlardan bir diğeri de Bazar-ı Bazaran'dır. Muhtemelen bu tarihî pazar Seyyid Şerîf Cürcânî'nin mezarı olarak bilinen yerden Mescid-i Atîk'e kadar uzanmıştır. Kaynaklarda sonraki tarihsel dönemlerde bu pazardan söz edilmemiştir.

Büveyhîler döneminde inşa edildiği düşünülen bir diğer pazar ise Bazar-ı Huzyân'dır. Bu pazarın muhtemelen Mescid-i Atîk'in yakınında kurulduğu tahmin edilmektedir.²³ Aynı dönemde Şîraz'da kitap yazımı ve satışı ile ilgili özel bir pazar daha oluşturulmuş olup, buraya Sûkul-Verrâkeyn adı verilmiştir. Bu pazarda, kitap satın almak isteyen kişiler bir verrâkın yanına gider, fiyat belirlenir, verrâk alıcıdan bir depozito alır ve kitabın hazır olacağı tarihi belirlerdi.²⁴ Ancak bu pazarın nerede olduğu konusunda bir malumat bulunmamaktadır.

Büveyhîlerin ardından Salgurlular dönemine kadar geçen sürede yeni pazarların inşası devam etmiştir. Ancak bunların bir kısmının hangi döneme ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu pazarlardan biri de Bazar-ı Morg'dur. (Tavuk Pazarı) Aynı adı taşıyan mahallede kümes hayvanı satışı yapılan bir yerde inşa edilmiştir. Zamanla farklı isimlerle anılmış olup, bazı dönemlerde Sûk'ul-Tîr ya da Bazar-ı Rûhullah olarak da adlandırılmıştır. Bu pazar Adudî kanatının geçiş güzergahı dkkate alındığında şehrin kuzey kapısı ile Adudüddeve'nin saray bahçesi arasında konumlanmış olması muhtemeldir. Şîraz'ın tarihî dokusunun merkezinde inşa edildiği için muhtemelen şehrin en eski tarihî pazarlarından biri olabileceği değerlendirilmektedir. Mescid-i Atîk'in yakınındaki küçük pazarlarından bir diğeri ise Geyvedûzân'dır. (Kefşdüzân, Keffaşha) Bu pazarın ana pazarın bir bölümü olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir.²⁵ Bazı kaynaklarda adı 530/1135 yılında yaşanan olaylarla bağlantılı olarak geçmektedir. Ancak yapım tarihi hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır.²⁶

Salgurlular Döneminde Şîraz Pazarları

Salgurlular döneminde imar ve kültür faaliyetlerine önem verilmiş, Şîraz bağ ve bahçelerle süslenmiş, cami, ribât, hastane, kervansaray ve çarşılar inşa edilmiştir. Bu dönemde özellikle Seyyid Alâeddin Hüseyin, Şah Çerağ ve Seyyid Mîr Muhammed gibi önemli zatların mezarının bulunmasından sonra kentsel dönüşüm yaşanmıştır. Bu kutsal mekânlarla pazarlar arasında bir bağlantı kurulmuştur. Bundan dolayı pazarlar, şehrin farklı kısımlarını birbirine bağlayan bir unsur olarak işlev görmüştür.²⁷ Salgurlular dönemindeki pazarların her birine ayrı bir arasta ve dekorasyon yapılmıştır.²⁸

Şîraz'da on dört yıl hâkimiyet kurmuş olan Salgurlu Hanedanı'nın ilk hükümdarı Atabek Sungur b. Mevdûd döneminde Şîraz'da Sunguriyye Medresesi, Mescid-i Atabek Sungur ve Bazar-ı Sunguri inşa edilmiştir.²⁹ Bu pazar şehrin ortasında, büyük ihtimalle Berberler Meydanı'nda (Hallâkin) bulunan Mescid-i Cami-i Sunguri'nin yanında inşa edilmiştir.³⁰ Ancak bu yapıdan hiçbir iz kalmamış ve yeri de kesin olarak belirlenememiştir.

Atabek Sa'd b. Zengî döneminde ise Bazar-ı Bozorg (Sûku'l-Kebîr) adıyla bir pazar inşa edilmiştir. Burası Kaçarlar dönemine kadar aynı isimle anılmıştır. Bazar-ı Bozorg muhtemelen Mescid-i Atîk'in kapısına kadar uzanmıştır. Camiye yakın olmasından dolayı âlim ve mutasavvıfların verdiği vaazlar Bazar-ı Bozorg'dan duyulmuştur. Büyük çarşı şehrin en önemli ticaret merkezi olmasından dolayı yakınlarına hükümdarların ve ileri gelenlerin evleri inşa edilmiştir. Yine Atabek Sa'd b. Zengî döneminde yeni bir caminin inşa edilmesinin ardından buranın masraflarının bir kısmını karşılamak için cami ile Şah Çerağ Türbesi arasında

²² Claude Cahen, *Silsilehâ-yı târîh-i Îrân, Bûyehân*, frs.trc., Yakûp Âjand (Tahran: İntişârât-ı Movlâ, 1328/1949), 99.

²³ Kurbânî, Hikmetniâ, *Şîraz ve bâzârha-i an (der gozer edvâr-ı târîhî)*, 89.

²⁴ Fâkîhî, *Târîhi Âl-i Bûye*, 96.

²⁵ Limbert, *Shiraz in the Age of Hafez-The Glory of a Medieval Persian City*, 65.

²⁶ Zerkûb-i Şîrâzî, eserinde Mescid-i Atîk mezarlığının yakınındaki bu pazarı şöyle ifade etmiştir: "Seyyid eş-Şerîf Nizâmeddin Ahmed el-Alevî 530/1135 yılında vefat etti ve Şerîfî medresesinin yanındaki Geyveduzan/Geyvduzan pazarı yakınına defnedildi. Ayrıntılı bilgi için bkz., Zerkûb-i Şîrâzî, *Şîrâznâme*, tsh. Ekber Nahvî (Şîraz: Müessese-i Ferheng-i ve Pejûheşî-i Dânişnâme-i Fârs, 1390/2011), 194.

²⁷ Ali Reza Sadeghia, Mehdi Khakzand, Sina Jangjoo, "Historical Analysis of the Role of Bazaar on the Formation of Iranian Islamic Urban Forms; Case Study: Shiraz, Iran", *Armanshahr Architecture & Urban Development*, 12/26, (2019), 89-101, Merziye Pişkadim, Bahtiyar Behrami, "Mutalaa-i Seyr-i Tahvil Mahiyet-i Bazar der şehri-i Şîraz ez bazarha-i sünneti ta merakazi harid-i modern" 4th *International Conference on Researches in Science & Engineering & International Congress on Civil, Architecture and Urbanism in Asia* 19 March. 2019, Kasem Bundit University, Bangkok, Thailand, 1-9.

²⁸ Kurbânî ve Hikmetniâ, *Şîraz ve bâzârha-i an (der gozer edvâr-ı târîhî)*, 121.

²⁹ Zerkûb-i Şîrâzî, *Şîrâznâme*, 90.

³⁰ Le Strange, *Doğu Hilâfetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, 317.

Bazar-ı Atabeki ya da Çehar Sûkul-Atabeki³¹ adında bir pazar inşa edilmiştir.³² Bu pazardaki her lonca bir meydan üzerinde toplanmış, başka hiçbir pazarda görülmeyen bir düzen oluşturmuştur.³³ Zikredilen pazarda pişirilen ekmekler, nan-ı bazari veya taftun olarak tanınmıştır.

Şiîler açısından önem taşıyan Seyyid Ahmed ve Seyyid Mîr Muhammed'in vefatından sonra onlar adına türbeler inşa edilmiştir. Bu iki türbenin bulunduğu alanda Bazar-ı Serhûd (Bazar-ı Ağa) ya da Bazar-ı Beynü'l-Haremeyn adını taşıyan bir pazar yaptırılmıştır. Bu yer 11 kemerli kapalı çatısı olan lüks eşyaların, kumaşların, meyvelerin ve parfümlerin satıldığı meşhur bir pazardı.³⁴ 731/1331 yılında pazarın kemerleri yıkılmış ve üç yıl sonra bu pazar bir buçuk metre kadar genişletilmiştir. Bazar-ı Bağ-ı Nov ise yine aynı taşıyan mahallede inşa edilmiştir. Bu pazar muhtemelen Şîraz'ın küçük mahalle pazarlarından biri olmuştur.³⁵ Şîraz'daki önemli yerlerden bir diğeri de Bazar-ı Kulâhdûzân'dı. Şîrâznâme'nin müellifine göre 683/1284 yılında Atabek Âbiş Hatun zamanında bu pazarda çeşitli suikastler düzenlenmiştir. Örneğin; bu pazarda Seyyid İmâdeddin adlı bir kişi Sirâceddin Efzelî tarafından öldürülmüştür.³⁶

Sonuç

Şîraz'da Büveyhîlerin hâkimiyeti ile birlikte şehrin yapısında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemde imar faaliyetleri hızlanmış, toplumsal fayda sağlayan dârüşşifâ, medrese, pazar gibi yapılar inşa edilmiştir. Büveyhîler döneminde pazarlar ya şehrin merkezindeki Mescid-i Cami'nin ya da dinî açıdan önem taşıyan türbelerin çevresine inşa edilmiştir. Şehirde kurulan pazarlar ilk dönemlerde daha basitken, ilerleyen dönemlerde duvarları, çatısı olan dükkanlar şeklinde inşa edilmiştir. Bu pazarlar Şîraz ekonomisinin temelini de oluşturmuştur. Deniz ve kara yoluyla şehre getirilen ürünler Şîraz'ın bütün pazarlarında yer almıştır. Büveyhîler dönemindeki pazarların büyük bir çoğunluğunun uygun üretim alanlarının ortaya çıkması, yakın sosyal iletişimin artması ve ticaret yollarının gelişimi neticesinde kurulduğu söylenebilir. Salgurlular, Büveyhîler döneminde inşa edilen pazarların bir kısmı kullanmaya devam etmişlerdir. Bu dönemdeki pazarların büyük bir kısmı ya eski yapıların restore edilmesi ya da baştan inşa edilmesi şeklinde oluşturulmuşlardır. Mimarî açıdan bakıldığında Salgurlular döneminde inşa edilen pazarlar, önceki dönemlerdeki örneklerine kıyasla daha kalıcı olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Afsar, Kerâmatullâh. *Târîh-i Bâft kadîm-i Şîraz*. Şîraz: İntişârât-ı Encümen-i Âsâr-ı Millî, 1353/1974.
- Ayatollahi, Habibollah. *The History of Iranian Art*. Çeviren Shermin Haghshenâs, Tahrân: Printing and Publishing Organization, The Ministry of Culture and İslamic Guidance, 2003.
- Bonine, Michael E. "Bazar". *Encyclopædia Iranica*, 4/1:21-5, 1989.
- Cahen, Claude. *Silsilehâ-yı târîh-i İrân, Bûyehân*. Çeviren Yakûp Âjand. Tahrân: İntişârât-ı Movlâ, 1328/1949.
- Çam, Nusret. "Arasta". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 3:335-36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- el-Mâferrûhî. *Mehâsinü İsfahân*. Tashih Hüseyin b. Muhammed b. Ebî Rezâ Avî, Tahrân: İntişârât-ı Sehâmî-i Çâp, 1328/1949.
- el-Makdisî. *Ahsenü't-t tekâsîm fi ma'rifeti'l-ekâlîm*. Çeviren Ali Nakî Münzevî. C.2. Tahrân, Şirket-i Müellifân ve Mütercümân-ı İrân, 1361/1982.
- Fâkîhî, Ali Asgar. *Târîhi Âl i Bûye*. Tahrân: Sâzmân-ı Mutâlâa ve Tedvîn-i Kitâb-ı Ulûm-ı İnsânî Dânişgâh-ı, Pejûheşkede-i Tahkîk ve Tavsiye-i Ulûm-ı İnsânî, 1378/1999.

³¹ Erdoğan Merçil, "Tarihi Kaynaklara Göre Salgurlu Atabeyliği'nde İmar Faaliyetleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, c. 8 (1979), 129-138.

³² Kurbânî ve Hikmetniâ, *Şîraz ve bâzârha-i an (der gozer edvâr-ı târîhî)*, 120-22.

³³ Hasan Hûbnazar, *Târîh-i Şîraz ez âğâz ta ibtidâ-yı saltanat-ı Kerim Hân-ı Zend*, tsh. Ca'fer Mueyyid Şîrâzî (Tahrân: İntişârât-ı Sohân, 1380/2001), 297.

³⁴ Kurbânî, Hikmetniâ, *Şîraz ve bâzârha-i an (der gozer edvâr-ı târîhî)*, 120-22.

³⁵ Limbert, *Shiraz in the Age of Hafez-The Glory of a Medieval Persian City*, 65.

³⁶ Kurbânî, Hikmetniâ, *Şîraz ve bâzârha-i an (der gozer edvâr-ı târîhî)*, 120-25.

- Golombek, Lisa. "Garden-Islamic Period. *Encyclopædia Iranica*, 10/3:298-305, 2000.
- Guy Le Strange. *Doğu Hilâfetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*. Çeviren Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.
- Hâfiz-ı Ebrû. *Coğrâfyâ-yı Hâfiz-ı Ebrû*. Tahkik Muhammed Sadık Seccâdi, C.1-3. Tahran:Merkez-i Pejûheş-i Mirâs-ı Mektub, 1375/1996.
- Hamdullâh el-Müstevfî. *Târîh-i güzîde*. Neşreden Abdülhüseyn Nevâî. Tahran: Çaphâne-i Ferdovsi, 1336/1957.
- Hûbnazar, Hasan.*Târîh-i Şîraz ez âğâz ta ibtidâ-yı saltanat-ı Kerim Hân-ı Zend*. Tashih Ca'fer Mueyyid Şîrâzî. Tahran: İntişârât-ı Sohân, 1380/2001.
- Kallel, Cengiz. "Pazar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34:194-203. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Karimi, Mohammad Sadiq, Moradi, Ebrahim, Mehri, Tayabeh. "Bazaar, As a Symbol of Culture and the Architecture of Commercial Spaces in Iranian-Islamic Civilization". *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*, sy.6/36(2015): 427-37.
- Kurbânî, Mina, Hikmetnîâ, Emir Hüseyin. *Şîraz ve bâzârha-i an (der gozer edvâr-ı târîhi)*. Şîraz: Neşr-i Pertev-i Rahşid, 1403/2024).
- Leila, Ahmed Shamsadin. "Patterns of the Alliance Between the Bazaar and the Religious Establishment Over Past Centuries". *The Historical Alliance Between the Bazaar and the Clergy: Transformations and Outcomes. Rasanah*, sy.30 (2024): 6-9.
- Limbert, John. *Shiraz in the Age of Hafez-The Glory of a Medieval Persian City*. Seattle-London: University of Washington Press, Seattle-London, 2004.
- Mansûrî, Seyyid Emîr Arapsalgur, Nedâ. "Seyr-i tahvil rabete-i sahtari bağ ve şehir der sazmân-ı fezâ-yı Şîrazi ez sede-i çeharom ta devazdehom hicrî kamerî". *Mûtâlaât-ı Mimarî-i İran Do Faslname-i Mimarî-i İrânî* 94, sy.5: 9.
- Merçil, Erdoğan. "Tarihi Kaynaklara Göre Salgurlu Atabeyliği'nde İmar Faaliyetleri". *Sanat Tarihi Yıllığı*, c. 8 (1979), 129-138.
- Mirzâ Hasan Fesâî-yi Şîrâzî. *Fârsnâme-i nâsirî*. Tashih Mansur Rastegâr Fesâî. C.1. Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1388/2009.
- Moosavi, Mona ve Sharifi, Morteza. "To examine factors affecting on cities historical evolution (case study: Shiraz artillery square)". *Journal of Urban Environmental Planning and Development* 2, sy. 6 (2022): 113-126.
- Mousavi, Nayerehossadat. "Ancient Iranian Urban Structure and its Situation in Contemporary City". *Heft Şehr Journal of Urban Development and Revitalization Organization*, sy.32/34(1389/2010).
- Nedîm, Mustafâ. *Târîh-i edyân ve mezhep der Fârs ez zuhûr-ı İslâm ta pâyân asr-ı Selçûkiyan*. Şîraz: Bünyâd-ı Fârs Şenâsî, 1382/2003.
- Pîrniyâ, Hasan, Abbâs İkbâl Âştîyânî. *Târîh-i İran*. Tahran: İntişârât-ı Nik Fercam, 1390/2011.
- Pişkadim, Merziye, Behrami, Bahtiyar. "Mutalaa-i Seyr-i Tahvil Mahiyet-i Bazar der şehir-i Şîraz ez bazarha-i sünneti ta merakazi harid-i modern". *4th International Conference on Researches in Science & Engineering & International Congress on Civil, Architecture and Urbanism in Asia* 19 March. 2019, Kasem Bundit University, Bangkok, Thailand, 1-9.
- Rûygar, Muhammed. *Fârs der dovre-i Âl-i Bûye*. Şîraz: İntişârât-ı Âvend-i Endîşe, 1388/2009.
- Sadeghia, Ali Reza, Khakzand, Mehdi, Jangjooc, Sina. "Historical Analysis of the Role of Bazaar on the Formation of Iranian Islamic Urban Forms; Case Study: Shiraz, Iran". *Armanshahr Architecture & Urban Development*, 12/26(2019): 89-101.
- Sâmi, Ali. *Shiraz*. Çeviren R.N. Shrap. M.A. Cantab, Şîraz: One of the Publications of the Learned Society of Pars, Musavi Printing Office, 1958.
- Schwarz, Paul. *Coğrâfyâ-yı târîh-i Fârs*. Çeviren Keykâvûs Cihândârî, Tahran: İntişârât-ı Encümen-i Âsâr ve Mefahîr-i Ferhengî, 1382/2003.
- Şebânkârî. *Mecma' u'l-ensâb fi't-tevârîh*. Tashih Mîr Hâşim Muhaddîs, Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1363/1984.
- Yardımlı, Seyhan, Javadi, Negar, Hoşru, Sara. "Şenah-ı Hüviyet-i Bazar der Mimari-i İran". *Konferans-ı Milli-i Tahkik ve Tavsie der Mühendis-i Umran, Mimari ve Şehirsazi-i Novin*, 3 Dey 1396, Tahran.
- Zerkûb-i Şîrâzî. *Şîrâznâme*. Tashih Ekber Nahvî, Şîraz: Müessese-i Ferheng-i ve Pejûheş-i Dânişnâme-i Fârs, 1390/2011.